

T.C.
KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİMDALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI

TÜRKİYE-İRAN SİYASİ İLİŞKİLERİ
(1923-1960)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
Aybuke EKİNCİ

DANIŞMAN
Doç. Dr. Nurhan AYDIN

KARS- 2017

T.C.
KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI

TÜRKİYE-İRAN SİYASİ İLİŞKİLERİ
(1923-1960)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN

Aybuke EKİNCİ

Danışman ve Jüri Üyeleri

Doç. Dr. Nurhan AYDIN

Doç. Dr. Oktay KIZILKAYA

Doç. Dr. Cengiz ATLI

Kars-2017

KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Aybuke EKİNCİ tarafından hazırlanan Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1960) başlıklı bu çalışma, 14.../09.../2017 tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olarak oy birliğiyle kabul edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ (Unvanı, Adı ve Soyadı)

Danışman :Doç. Dr. Nurhan AYDIN

İmza:

Üye :Doç. Dr. Cengiz ATLI

İmza:

Üye :Doç. Dr. Oktay KIZILKAYA

İmza:

ONAY

Bu tezin kabulü Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun/...../ 2017 tarih ve/..... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Yrd. Doç. Dr. Yaşar KOP

Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım “**Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1960)**” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

Scientific Ethic Statement

The is I declare that I complied with therules of academic and scientifice thics from the proposal stage to the process of comletion of the study titled “**Politican Relations between Turkey and Iran (1923-1960)**” Mater's the is I prepared, that I obtained whole in formation in the term Project with the framework of scientifice thics and traditions. That I showed sources to the eachquotations. I made directly or in directly in this study I prepared as a term project in accordance with the writing rules and Works which I used have been shown in the bibliography.

...../...../.....

Aybuke EKİNCİ

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	v
KISALTMALAR	vi
GİRİŞ	1
I. İran'ın Coğrafi ve Tarihi Özellikleri	1
I. I. İran'ın Coğrafi Özellikleri.....	1
I. II. İran'da Demografik Yapı, Etnik Yapı ve Din	2
I. III. İran'ın Ekonomik Yapısı ve Doğal Kaynakları	3
II. İran'ın Tarihi Özellikleri	3
II. I. Eskiçağdan İslamiyet'in Kabulüne Kadar İran	3
II. II. İslamiyet Sonrası İran	5
II. III. Safeviler Dönemi'nde İran	6

BİRİNCİ BÖLÜM

MİLLİ MÜCADELE'DEN MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ÜN VEFATINA KADAR TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ

1. 1. Milli Mücadele Dönemi Türkiye-İran Siyasi İlişkileri	11
1. 2. Mustafa Kemal Paşa Dönemi Türkiye- İran İlişkileri.....	14
1. 3. 1926-1930 Ağrı İsyanları ve Türk-İran İlişkilerine Etkisi	19
1. 4. 1932 Türk- İran Sınır Antlaşması	24
1.5. Rıza Pehlevi Şah'ın Türkiye'ye Ziyareti ve Sonrasında Yaşanan Gelişmeler....	26
1. 6. Sadabat Paktı.....	36
1. 7. Mustafa Kemal Paşa'nın Vefatı ve İran'da ki Yansımaları	40

İKİNCİ BÖLÜM

II. DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİ VE SONRASINDA TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ

2. 1. II. Dünya Savaşı Sırasında Türkiye- İran İlişkileri	41
---	----

2. 2. II. Dünya Savaşı Sonrasında Türkiye-İran İlişkileri	43
2. 3. Demokrat Parti'nin İktidara Gelişi	44
2. 4. Demokrat Parti Dönemi Dış Politika	45
2. 5. Demokrat Parti Dönemi Türkiye-İran İlişkileri	47
2. 6. Bağdat Paktı	55
2. 6. 1. Pakтын Kuruluşu.....	56
2. 6. 2. İran'ın Bağdat Paktı' na Katılması ve Türkiye-İran İlişkileri.....	60
2. 6. 3. Bağdat Paktı Sonrası Türkiye –İran İlişkileri.....	63
2. 7. Eisenhower Doktrini ve Türkiye-İran İlişkileri.....	66
2. 8. CENTO	71
SONUÇ.....	74
KAYNAKÇA	76
EKLER.....	83
ÖZGEÇMİŞ.....	104

KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
CUMHURİYET TARİHİ BİLİM DALI
TÜRKİYE İRAN SİYASİ İLİŞKİLERİ (1923-1960)
YÜKSEK LİSANS TEZİ
AYBUKE EKİNCİ
Doç. Dr. Nurhan AYDIN
2017-VI + 105

ÖZET

“Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1960)” adlı çalışmada, 1923 yılından başlayarak 1960 yılına kadar geçen sürede Türkiye-İran ilişkilerinin gelişimi ve bu gelişimi etkileyen unsurlar çalışmaya konu edilmiştir.

Türkiye-İran ilişkilerini esas alan bu çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm; Milli Mücadele Dönemi’nden başlayarak 1938 yılında yapılan Sadabat Paktı’na kadar geçen sürede meydana gelen gelişmeleri, ikinci bölüm ise İkinci Dünya Savaşı ve sonrasında yaşanan gelişmeler ve bu gelişmelerin Türkiye-İran ilişkilerine olan etkisini ihtiva etmektedir. Bununla birlikte Demokrat Parti’nin iktidar olmasıyla ilişkilerin nasıl bir hâl aldığı ele alınmış, son olarak da 1955 yılında yapılan Bağdat Paktı’nın CENTO’ ya olan dönüşümü ve bu dönüşümün Türkiye-İran ilişkilerine olan etkileri üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler; Türkiye, İran, Siyaset, Basın, Anlaşma, Sadabat Paktı, Bağdat Paktı, CENTO.

KAFKAS UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF HISTORY
THE DEPARTMENT OF THE HISTORY OF TURKISH REPUBLIC
TURKEY-IRAN RELATIONS (1923-1960)

MASTER'S THE'S IS

Aybuke EKİNCİ

Asist. Prof. Dr.

Nurhan AYDIN

2017-VI + 105

ABSTRACT

In the study "**Turkey-Iran Political Relations (1923-1960)**", the development of Turkey-Iran relations between 1923 and 1960 and the factor affecting these developments were studied.

This study based on Turkey-Iran relations consists of two parts. The chapter titles, beginning with the National Struggle Period in the first chapter, discuss the developments that took place during the period until the Sadabat Pact in 1938. In these condpart, the development sexperienced in the Second World War and its after math and the effects of these developments on Turkey-Iran relations are emphasized. It was also discussed how there lations with the Democratic Party became a power, and finally the transformation of the Baghdad Pact in 1955 to CENTO and its effect on Turkey-Iran relations.

Keywords; Turkey, Iran, Politics, Press, Agreement, Sadabat Paktı, Baghdad Paktı, CENTO.

ÖNSÖZ

Türkiye ve İran gerek iki komşu ülke olması gerekse, Ortadoğu’da sahip oldukları önemli jeopolitik konumları itibariyle geçmişten başlayarak günümüze kadar devam eden belli bir ilişki içerisinde olan ülkelerdir. Osmanlı Devleti döneminde toprak kazanma amacıyla olan bu iki komşu ülke aynı zamanda bir mücadele içerisinde de olmuşlardır. Birinci Dünya Savaşı esnasında hem Türkiye hem de İran sıkıntılı dönemler yaşamış, bu zor zamanlar İran’da 1921 yılında Rıza Pehlevi’ nin başa geçmesiyle son bulurken, Türkiye 1919-1923 yılları arasında Milli Mücadele dönemini yaşayarak Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde bu süreci başarıyla geçmiştir. 1923-1938 yıllarında iki ülke arasında olumlu ilişkiler varlığını göstermiştir. İran bu dönemde Türkiye’yi kendisine örnek almıştır. 1939-1945 yılları arasında yaşanan İkinci Dünya Savaşı ile İran işgale maruz kalırken, Türkiye ise tarafsızlığını korumuştur. 1946-1960 yılları arasında iki ülke aralarındaki mevcut olan ilişkilerini geliştirmek için çaba göstermişlerdir.

1923-1960 Türkiye-İran Siyasi İlişkilerini ele aldığımız araştırmamızın ilk bölümünde; İran’ın Coğrafi ve Tarihi özellikleri ele alınmış, tarihsel süreç içinde Türkiye-İran ilişkilerine ve Milli Mücadele Dönemi İlişkiler, ikinci bölümünde: İkinci Dünya Savaşı ve sonrasında yaşanan ilişkiler ve 1950-1960 yılları arasındaki Türkiye-İran İlişkileri ele alınmıştır.

Bu tezin hazırlanma aşamasında manevi destekleri ve engin bilgileriyle desteğini esirgemeyen Sayın Doç. Dr. Nurhan AYDIN’ a, maddi ve manevi desteğini esirgemeyen eşime ve aileme teşekkürü borç bilirim.

KARS 2017

Aybuke EKİNCİ

KISALTMALAR

ABD	:Amerika Birleşik Devletleri
BM	: Birleşmiş Milletler
BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
DP	: Demokrat Parti
CENTO	: Central Treaty Orgazization
Çev	: Çeviren
C	: Cilt
Ed	: Editör
MEC	: Middle East Commana
MEDO	: Middle East Defence Organisation
NATO	: North Atlantic Treaty Organization
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
S	: Sayı
s	: Sayfa

GİRİŞ

I. İran'ın Coğrafi ve Tarihi Özellikleri

I. I. İran'ın Coğrafi Özellikleri

Avrupalı tarihçiler tarafından “Persia” ya da “Pers” adı verilen İran coğrafyası, Ortadoğu'nun¹ merkezinde yer almakta olup,² Dicle Irmağı'nın doğusundaki dağlardan Afganistan'a kadar uzanmaktadır. Kuzeyde Hazar Denizi, Harezm Bölgesi, güneyde Umman Denizi, güneybatıda Basra Körfezi ile çevrilmektedir.³

Yüz ölçümü 1.648.195 kilometre kare olan İran'ın, önemli bir kısmı düzlük ve kurak arazilerden oluşmaktadır. Kuzeyde Elbruz Dağı, Güneybatıda Zagros Dağları ile çevrilidir. Bölgede bulunan Deşt-i Kevir ve Deşt-i Lud dünyanın önemli çöllerini oluşturmaktadır.⁴

İran, kuzeyden Azerbaycan, Ermenistan ve Türkmenistan, doğudan Afganistan ve Pakistan, güneyden Basra ve Umman körfezleri, batıdan da Irak ve Türkiye ile çevrilidir. Hazar denizine 675 km, Umman körfezine 784 km, Basra Körfezine de 1259 km uzunluğunda sahili vardır.

İran'ın başkenti, Tahran şehridir. Önemli şehirleri ise; Meşhed, Isfahan, Tebriz, Şiraz, Ahvaz, Abâdân, Hemedan, Kirmanşâh, Kum, Hurremşehir'dir.⁵

İran topraklarının, büyük bir kısmı deniz seviyesinden ve 1000 metreden daha yüksektir. Kuzeyde 3000 metreyi geçen Kuzey İran sıradağları bulunur. İran'ın bu bölümünde Hazar Denizi'ni, İran'ın iç bölgesindeki yaylalardan ayıran Elbruz Dağları 4000 m yüksekliğe kadar ulaşır. Doğuya doğru bu dağlık alan alçalır ve

¹**Ortadoğu:** Türkiye, Afganistan, Suriye, Lübnan çizgisinden başlayıp Kuzey Afrika devletlerini de kapsayarak Uzakdoğu sınırına dayanan ve Arap Yarımadası'nı içine alan bölgedir (Serdar SAKİN, Can DEVECİ, Ortadoğu Kavramı ve Sınırları Üzerine Bir Değerlendirme, History Studies ABD ve Büyük Ortadoğu İlişkileri Özel Sayısı, s. 290, 2011, Tayyar Arı, **Geçmişten Günümüze Ortadoğu**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2010, s. 25.) Ortadoğu kavramı olarak, İkinci Dünya Savaşı'ndan önceki dönemde Avrupa'daki bazı coğrafyacılar tarafından kullanılmaya başlandı. Bilhassa İngiltere'nin dünya üzerindeki kontrolüne bağlı olarak, Avrupa Kıtası'ndan, Asya Kıtası'nın doğusuna kadar olan bölgeleri, belirlemek için ortaya attığı bir kavramdır. (Deveci, Sakin, Ortadoğu Kavramı ve Sınırları Üzerine Bir Değerlendirme, s. 286)

²Yılmaz Karadeniz, **İran'da Sömürgecilik Mücadelesi ve Kaçar Hanedanı (1795-1925)**, Bakış Yayınları, Şubat 2006, s. 9.

³Şemsettin Günlaltay, **İran Tarihi I. Cilt En Eski Çağlardan İskender'in Asya Seferine Kadar**, TTK Basım Evi Ankara 1948, s. 13.

⁴Günlaltay, **İran Tarihi I. Cilt En Eski Çağlardan İskender'in Asya Seferine Kadar**, s. 15, Karadeniz, **İran'da Sömürgecilik Mücadelesi ve Kaçar Hanedanı (1795-1925)**, s. 11.

⁵Karadeniz, **İran'da Sömürgecilik Mücadelesi ve Kaçar Hanedanı (1795-1925)**, s. 10.

daralır. Elbruz sıradağlarının batısında ise içinde, Rezaiye Gölü ve havzasının bulunduğu Azerbaycan dağlık bölgesi uzanır. Rezaiye Gölü'nün hemen doğusunda, Tebriz Ovası yer alır. İran, büyük ırmakları bulunmayan bir ülkedir. Az olan akarsularından Karun, Akçay ve Karaçay başlıca akarsularıdır.⁶

İklim bakımından İran, birbirinden çok farklı bölgelerin bulunduğu bir ülkedir. Hazar Denizi'ne bakan kısımlar çok nemli ve daima yağışlıdır. Bu bölge dışındaki bütün İran toprakları kurak bölge içindedir. Hazar Denizi'nin kuzey kenarlarını çeviren, Elbruz Dağları'nın kuzeye bakan yamaçları senede ortalama 1000-1500 mm ile bol yağış aldığından zengin ormanlarla kaplıdır. Bu dağların eteklerinde sıralanmış bulunan dar kıyı ovaları çok nemlidir. Güneyde iklim daha ılımandır. Genelde belirgin bir sıcaklık söz konusudur. İsfahan yılda ancak 120 mm yağış alır. Yağmurlar genel olarak kış sonunda ve yaz ayları başlarında yağar. Denizden yüksek dağlarla ayrılan iç ovalar yaz süresince Akdeniz de görülen hava basıncı düşüklüklerinden etkilenmezler. Burada iklim yazları çok sıcak, kışları ise çok soğuktur.⁷

Ülkenin doğusu çöllerle kaplı olduğundan, yerleşim alanları daha çok güney ve kuzeybatı bölgelerindeki dağlık alanların düzlük tabanları ile vahalarda yoğunlaşmaktadır. Komşuları ile toplam 5440 km sınıra sahip olan İran'ın, en uzun sınırını Irak ile olan 1458 km'lik sınır oluşturmaktadır. Türkiye'nin, İran ile olan sınır uzunluğu 499 km'dir. Ayrıca Pakistan ile 909 km, Afganistan ile 936 km, Türkmenistan ile 992 km, Azerbaycan ve Nahçıvan ile 611 km, Ermenistan ile 35 km uzunluğunda sınıra sahiptir.

I. II. İran'da Demografik Yapı, Etnik Yapı ve Din

İran nüfusu 2012 yılı verilerine göre, 76 milyon 42 bindir. Resmi adı, İran İslam Cumhuriyeti olan ülkenin resmi dili Farsçadır. Dini İslamiyet ve resmi mezhebi Şia'dır.⁸ Ülkede Farslar, Türkler, Kürtler, Türkmenler, Araplar ve Beluciler, nüfusu kalabalık etnik gruplardır.⁹ Ülke nüfusunu Fars, Türk, Kürt, Arap, Türkmenler

⁶Günaltay, **İran Tarihi I. Cilt En Eski Çağlardan İskender'in Asya Seferine Kadar**, s. 15, Karadeniz, **İran'da Sömürgecilik Mücadelesi ve Kaçar Hanedanı (1795-1925)**, s. 11.

⁷Bernard Hourcade, "İran", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, XXII, İstanbul, 2000, s. 392.

⁸Lütfü Akdoğan, **Geleceğin Yüzyılı**, İstanbul, Kırdokuzellibir Kitap, 2014, s. 315.

⁹Bugünkü Pakistan'ın Belucistan eyaletinde ve İran'da varlığını sürdüren İran kökenli bir halktır.

Ermeni ve Kazakların oluşturmaktadır.¹⁰ Türkler ve Türkmenlerin yanı sıra Halaçlar, Kaşkaylar, Afşarlar ve bazı Horasan grupları, İran'da yaşayan Türk gruplarıdır.¹¹

I. III. İran'ın Ekonomik Yapısı ve Doğal Kaynakları

Ülkenin zengin petrol ve doğalgaz kaynaklarına sahip olması, İran ekonomisini petrol ve doğalgaza dayalı bir ekonomi olarak ön plana çıkarmaktadır. Petrol ve doğalgaza bağlı sanayi tesisleri ve diğer sanayi yatırımları ülke ekonomisinin % 41,2'sini oluşturmakta ve büyük ölçekli işletmeler devlet mülkiyetinde yer almaktadır. Demir-çelik, otomotiv gibi endüstri kolları tamamen devlet mülkiyetinde yer alan ve ülkede petrol dışında yatırıma en çok pay ayrılan sanayi sektörleridir. İran, sadece petrol ve doğal gaz rezervleri bakımından değil aynı zamanda birçok maden bakımından da zengin bir ülkedir. Dünyanın en büyük çinko rezervlerine sahiptir. Ayrıca dünyanın ikinci en büyük bakır rezervleri ve dokuzuncu büyük demir rezervleri İran'da bulunmaktadır. İran; uranyum, kurşun, kromit, manganez, kömür ve altın rezervleri bakımından da zengin bir ülkedir. Ülkenin kırsal alanlarında ağırlıklı olarak tarım üretimi gerçekleştirilmekte olup, tarımın ülke ekonomisindeki payı % 12,5 düzeyindedir. Özel ticari faaliyet ve işletmelerin sınırlı olduğu İran'da, özel teşebbüsler daha çok hizmet sektöründe görülmektedir. Hizmet sektörü ise ekonominin 46,2'sini oluşturmaktadır. İran'ın ihraç ettiği ürünlerin, %80'ini petrol ve petrol ürünlerinden oluşurken, dünyaca meşhur halıları ve meyve, ülkenin diğer ihracat kalemleri arasında yer almaktadır.

II. İran'ın Tarihi Özellikleri

II. I. Eskiçağdan İslamiyet'in Kabulüne Kadar İran

İran ile ilgili ilk bilgilere, M.Ö. 9. yüzyıla ait olan Asur kaynaklarında rastlanmıştır. İran'da kurulan ilk medeniyet, Medlere ve Perslere öncülük eden Elamlılar'dır. Elamlıların, güneybatı İran bölgesinde ortaya çıkış tarihleri M.Ö. 3 bin yılına kadar uzanmaktadır. Elamlılar, Susa ve Anşan kentinde yaşayan krallar tarafından idare edildiler. En parlak dönemini M.Ö. 14. ve 11. yüzyıllar arasında varlıklarını sürdürdüler. Dil ve yazıları kendilerine özgüdür. M.Ö. 8. yüzyılın sonlarından

¹⁰Akdoğan, *Geleceğin Yüzyılı*, s. 315.

¹¹Ersoy Önder, *İran'ın Nükleer Programının Analizi ve Türkiye*, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2013, s. 81.

itibaren Asur Devleti giderek güçlendi. Güç kazanan Asur Devleti, Elamlılara son verdi.¹² Elamlılardan sonra bölgede hakimiyet gösteren iki uygarlık söz konusudur. Bu uygarlıklardan biri Medler, diğeri ise Perslerdir. M.Ö. 8. yüzyıldan itibaren, Asurlara ait kaynaklarda Kuzey Zagros Dağları eteklerinde yaşayan kavim olarak Medler karşımıza çıkmaktadır. Bölgede söz sahibi olan Asur Devleti'ni M.Ö. 7. yüzyılda yenilgiye uğratan Medler, bu başarının getirdiği üstünlüğü M.Ö. 6. yüzyıl ortalarına kadar devam ettirdiler. Ancak bu üstünlük umulmadık bir anda Perslerin eline geçti.¹³

Urmiye Gölü'nün batısında M.Ö. 9. yüzyılda Parsus ya da Parsa denilen bölgede hakimiyet kuran Persler, kendilerine merkez olarak Anşan kentini seçtiler. Bu uygarlık en güçlü dönemlerini II. Kyros zamanında yaşadı. Özellikle II. Kyros tarafından kurulan devlet teşkilatı uzun yıllar varlığını sürdürdü. II. Kyros'dan sonra başa geçen Kambyses, M.Ö. 525'de Mısır'da hakimiyet kurmuştur. M.Ö. 5. yüzyılın sonlarında ise Kambyses'in yerine geçecek kimse olmadığından Ahameniş İmparatorluğuna mensup olan, Darius tahtı ele geçirerek devlet yapısında yenilikler yapma yoluna gitti.¹⁴ Darius eyaletleri satraplıklara ayırarak vergi sistemini ve maliyeyi düzenledi. Darius'dan sonra kurmuş olduğu düzeni Büyük İskender'de benimsedi. Büyük İskender ile olan karşılaşmasına kadar Pers tahtına birçok kral geçti. Özellikle I. Darius'un ölümüyle iç isyanlar kendisini gösterdi. III. Darius zamanında Büyük İskender; Granikos (M.Ö. 331), İssos (M.Ö. 333) ve Gaugamela (M.Ö. 331), savaşlarında Persleri yenilgiye uğrattı. Zamanla Pers topraklarının tamamını ele geçirdi.¹⁵

Medler ve Perslerden sonra İran'da karşımıza çıkan bir diğerk devlet Sasanilerdir. Sasaniler, Pers Prensi I. Ardeşir'in kurduğu bir imparatorluk olup, M.S. 224-651 yılları arasında varlığını sürdürdü. Sasaniler, İslamiyet'in kabulünden önce İran'da, kurulan son İran İmparatorluğudur. En parlak dönemini, II. Hüsrev zamanında yaşayan Sasaniler, bu dönemde imparatorluk sınırlarını Orta Asya, Afganistan,

¹²Ekrem Memiş, **Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi**, Ekin Basın Yayın Dağıtım (4. Baskı), Bursa, 2015, s. 185.

¹³Memiş, **Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi**, s. 186.

¹⁴Esko Naskalı "İran", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, XXII, İstanbul, 2000, s. 394.

¹⁵Memiş, **Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi**, s. 187.

Pakistan, Kafkaslar, Ermenistan, Irak ve Türkiye, Suriye ile Arap topraklarına kadar genişletti. Ayrıca Sasanilerin, Bizans ve Roma ile mücadelesi söz konusudur.¹⁶

Sasaniler döneminde, Hint ve Bizans kültürü etkisini gösterdi. Kültürel anlamda özellikle sanat ve edebiyatta önemli eserler verildi. Platon ve Aristo'nun eserleri Pehleviceye çevrildi. Ayrıca Şehname adlı eserin ana hatları da bu dönemde oluşturuldu.¹⁷

II. II. İslamiyet Sonrası İran

Müslümanlar tarafından İran'a yapılan ilk askeri harekât, Hz. Ebubekir döneminde başladı. Hz. Ömer döneminde yaşanan Köprü Savaşı'nı, Müslümanlar ağır bir yenilgi ile kaybetti. Bu yenilgiden sonra, Sasaniler ile olan ilişkiler duraklama dönemine girdi. 634 yılında alınan bu yenilgiden sonra İran ve Müslümanlar arasında 636 yılında Kadisiye Savaşı yapıldı. Savaşı Sasaniler kaybetti.¹⁸ Böylece İran'ın fetih yolu Müslümanlara açıldı.¹⁹ Kadisiye Savaşı'ndan sonra, Celula ve Nihavend Savaşları ile de İran'ın Müslümanlar karşısındaki yenilgisi devam etti. Bu yenilgiler neticesinde son Sasani Hükümdarı III. Yazdicerd'in, Merv'de ölümü ile 651 yılında Sasaniler yıkıldı.²⁰

Sasanilerin yıkılmasıyla, İran'da 10. yüzyıla kadar etkisini gösterecek olan Müslümanların hâkimiyeti başladı. 10. yüzyıldan sonra ise bölgede Türk hâkimiyeti söz konusudur. Türk hâkimiyeti, Selçukluların 12. yüzyıla kadar bölgede etkisini göstermesiyle devam etti. 13. yüzyılda bölgede egemen güç Harzemşahlar oldu. Ancak bu egemenlik Moğol istilaları neticesinde son buldu.²¹ Moğol istilacıları, bölgeye gelerek, Tebriz'i başkent yaptı. İlhanlı Devleti'ni kurdu. İlhanlıların Kazan Han'ı, İran kültüründen etkilenerek İslamiyet'i kabul etti. Moğolların İran'da ki egemenlikleri ise 1335 yılında sona erdi.²²

¹⁶Naskalı, "İran", s. 395.

¹⁷Hatice Doğan, **İran: Değişen İç Dinamikler ve Türkiye İran İlişkileri**, (Ed. Soyalp Tamçelik), Gazi Kitapevi Ankara, Mart 2014, s. 8.

¹⁸Osman Gazi Özgüdenli, "İran", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, XXII, İstanbul, 2000, s. 399.

¹⁹Doğan, **İran: Değişen İç Dinamikler ve Türkiye İran İlişkileri**, s. 9.

²⁰Yıldırım, **Türkiye ve İran İlişkileri 1918-1960**, Giza Yayınları, İstanbul, 2011, s. 2.

²¹Doğan, **İran: Değişen İç Dinamikler ve Türkiye İran İlişkileri**, s. 11, Cin, **Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)**, s. 15.

²²Bertold S. Puller, **İran Moğolları, Siyaset, İdare ve Kültür, İlhanlılar Devri 1220-1350**, (Çev. Cemal Köprülü), TTK Basımevi, Ankara, 1987, s. 144.

İlhanlıların yıkılmasıyla bölgeye, Celayirliler ve Muzafferiler gibi küçük hanedanlıkların hakim olmasına neden oldu. Ancak bu hanedanlıklar bölgede birlik sağlayamadı. Bölgede ki birliğin tekrar sağlanması ise, Timur tarafından gerçekleştirildi.²³ Timur'un bölgedeki egemenliğinden sonra 15. yüzyıl ortalarına gelindiğinde Karakoyunlu Devleti, İran'da kendisini gösterdi.²⁴

Karakoyunlulardan sonra, bölgeye Akkoyunlu Devleti gelmiştir. Akkoyunluların, bölgedeki hakimiyeti iyi bir biçimde ilerlediği sırada, İran'da gün geçtikçe nüfuzunu arttıran Safevi Devleti, baş göstermeye başladı. Son Akkoyunlu hükümdarı, Elvend 1501'de yapılan Şerur Savaşı ile ağır bir yenilgiye uğratıldı. Bu yenilgi sonrasında Safeviler Tebriz'e girdi. Safevi hükümdarı Şah İsmail, Tebriz'de hutbe okuttu ve kendi adına sikke bastırdı. Böylece İran'da ki siyasi birliği tekrar sağladı.²⁵

II. III. Safeviler Dönemi'nde İran

İran'da 16. ve 17. yüzyıllar arasında, Safeviler hüküm sürdü. İran'da siyasi ve toplumsal yaşamda en önemli etkiyi yapan ve İran'ı Şiiliğe mensup bir devlet haline getiren Safevi Devleti'dir.²⁶ Safeviler, Şah İsmail döneminde önemli faaliyetlerde bulundu. Özellikle doğusunda güçlü bir devlet olan Osmanlı Devleti ile mücadeleler dikkat çekicidir. Şah İsmail ve Osmanlı Devleti Hükümdarı Yavuz Sultan Selim, arasında meydana gelen Çaldıran Savaşı'nı, 1514 yılında Osmanlı Devleti kazanmıştır.²⁷ Şah İsmail ve Yavuz Sultan Selim mücadelesini kendilerinden sonra her iki hükümdarında oğlu sürdürdü. Kanuni Sultan Süleyman ve Şah Tahmasb, arasındaki mücadelelerde Safeviler dünya gücü haline gelen Osmanlı Devleti karşısında nüfuz gösteremedi. Osmanlılar aleyhinde faaliyetlerde bulunan Şah Tahmasb istediği gibi bir sonuç elde edemeyince Osmanlı Devleti'ne barış teklifinde bulundu. Osmanlıların teklifi kabulü ile 1 Haziran 1555'de, Amasya Barış Antlaşması yapıldı. Yapılan bu antlaşma ile Osmanlılar ve Safeviler arasındaki 37

²³Yıldırım, *Türkiye ve İran İlişkileri 1918-1960*, s. 4.

²⁴İsmail Aka, *İran'da Türkmen Hakimiyeti (Karakoyunlular Devri)*, TTK Basımevi Ankara, 2001, s. 5.

²⁵Osman Gazi Özgüdenli, *Ortaçağ Türk İran Tarihi Araştırmaları*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2006, s. 37.

²⁶Tamçelik, *İran: Değişen İç Dinamikler ve Türkiye İran İlişkileri*, s. 13.

²⁷Yıldırım, *Türkiye ve İran İlişkileri 1918-1960*, s. 8.

yıllık mücadele son buldu.²⁸ 1578 yılında, Osmanlı'yı tekrar savaşa götüren sebep İran'ın iç durumundaki karışıklıktır. Savaş sonunda Tebriz, Azerbaycan ve Safevilere bağlı Kürdistan'ın büyük kısmı, Osmanlıların eline geçtikten sonra 1590'da Safevi Şahı Şah Abbas, Osmanlı fetihlerini kabullenerek barış istemek zorunda kaldı. 1590 Ferhat Paşa Antlaşması'ndan hemen sonra, Avusturya ile on beş yıl sürecek bir savaşa girilmesi ve Celali İsyanları diye bilinen dönemin açılması Osmanlı Devleti'ni zor durumda bıraktı.²⁹

1603'te Tebriz'e hareket eden Şah Abbas'ın amacı Anadolu'daki Celali isyanlarını iyi değerlendirmektir. Neticede 1612'de Safeviler ile Osmanlı Devleti arasında yapılan barış, Amasya Antlaşması'nın koşullarını tasdik etti. Ancak uzun süreli barış olamadı. 1616 ve 1618 yıllarında yapılan barışa rağmen savaş, 1639'a kadar devam etti. Aynı yılın Mayıs ayında yapılan Kasr-ı Şirin Anlaşmasına göre, Azerbaycan ve Revan Safevilerde, Bağdat ise Osmanlı Devleti'nde kaldı. Antlaşmanın şartlarına uygun olarak Safeviler, Sünniliği itham ve tenkit eden bir siyaset yürütmeyeceklerdi.³⁰

Bu tarihten sonra, 18. yüzyılda ve II. Tahmasb zamanında, Afganlıların İran'ı istilasıyla Osmanlıların da bundan istifade ederek sulhü bozmalarına kadar İran ile Osmanlı Devleti arasındaki dostluk devam etmiş ve elçiler gelip gitmişlerdir.³¹

Osmanlı Devleti ve İran arasında, 1639 Kasr-ı Şirin Anlaşması'ndan sonra herhangi bir sınır anlaşmazlığı yaşanmadı. Öte yandan, İran'da Safevi idaresi 1736 yılına kadar devam etti. Kısa bir süre Nadir Han ile yönetilen İran'da 1796 yılında Kaçar ailesi güçlenerek yönetime geldi.³²

II. IV. İran'da Afşar , Zend ve Kaçar Hanedanlıkları

Afşar Boyu'ndan, Nadir Han 1730 yılında tahta geçerek Osmanlı Devleti'ne ait olan İran ve Irak topraklarını ele geçirdi. Nadir Han, fetih hareketlerine ağırlık vererek

²⁸Remzi Kılıç, **Kanuni Devri Osmanlı İran Münasebetleri (1520-1566)**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 345.

²⁹Metin Kunt, vd. (SuraiyaFaroghi- Hüseyin G. Yurdaydın- Ayla Ödekan) **Türkiye Tarihi 2**, İstanbul, Cem Yayınevi, 1997, s. 129-130.

³⁰Nesib Nesibli, **Osmanlı-Safevi Savaşları, Mezhep Meselesi ve Azerbaycan**, Türkler Ansiklopedisi, C: 6, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, s. 896-897.

³¹İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C: III / 2. Kısım, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1954, s. 249.

³²Yıldırım, **Türkiye ve İran İlişkileri 1918-1960**, s. 9.

Hindistan'a kadar ulaştı. Başkenti İsfahan'dan, Meşhed şehrine taşıdı. Nadir Han'ın, bölgedeki bu geniş faaliyetlerinden rahatsız olanlar kendisine suikast düzenledi. Nadir Han'ın 1747 yılında ölmesiyle İran'da büyük karışıklıklar ortaya çıktı. Bu karışıklıklar sonucunda Zend Sülalesi'nden Kerim Han, idareyi ele aldı. Bu dönemde, İran ve Osmanlı Devleti arasında büyük bir mücadele söz konusu değildir. Osmanlı Devleti içerisinde ise çeşitli sorunlar yaşanmaktaydı. Artan Rus tehlikesini hisseden I. Abdülhamit Han, İran'a elçi göndererek Rusya ile yapılan Küçük Kaynarca Antlaşması'nı (1774)bildirdi. Kerim Han'dan, İran ile süren barış ortamının devam etmesini istedi. Ancak, Kerim Han'ın kardeşi Sadık Han, Osmanlı Devleti'ne ait Basra'yı ele geçirmesiyle istenilen barış ortamı sağlanamadı. (1776) Zendlerin, Basra'da ki hakimiyeti Kerim Han'ın 1779'da ki ölümüyle sona erdi. Bu tarihten sonra İran'da taht kavgaları başladı. Türkmen aşiretlerinden olan Kaçarların reisi Ağa Muhammed Han başa geçti. Muhammed Han, başkenti Tahran'a taşıdı. İran'da ilk defa güçlü bir idari mekanizma oluşturdu.³³ Ancak Kaçarların oluşturduğu bu idari mekanizma tüm ülkede yayılma alanı bulamadı. Bunun temel nedeni ise: toplumsal yapının önemli oranda göçebe-yerleşik aşiretlerden oluşması, çok çeşitli etnik ve dini unsurları bünyesinde barındırmasıdır. Ayrıca coğrafyasındaki merkez ile çevre arasındaki iletişimin tam olarak sağlanamaması gibi faktörler etkili oldu.³⁴

1779 yılından 1925 yılına dek İran'da,hakim güç Kaçar Hanedanı oldu. Kaçarlar döneminde, Osmanlı-İran ilişkileri bir durgun bir hareketli olarak seyretti. Bu dönemde yaşanan ilişkiler üç önemli unsurdan etkilendi. Bu unsurlardan ilki; Kafkas ülkeleri üzerinde her iki ülkenin de mücadele etmesi, ikincisi; bugün ki İran-İrak sınır bölgesini içine alan Irak-ı Acem denilen bölge, üçüncüsü ise; Osmanlı-İran sınırı içerisinde varlığını sürdüren Doğu Anadolu'daki göçebe aşiretlerin çıkardığı sorunlardır.³⁵

Bu dönemde İran'ın daha çok İngiltere ve Rusya ile münasebetleri söz konusudur. İran'da, meydana ilk değişimler İngiltere'nin bölgede büyük ölçüde söz sahibi olmaya başlamasıyla meydana geldi. İngiltere ile birlikte Rusya'nın da bölgede

³³İsmail Safa Üstün, "İran, Safevilerden Günümüze Kadar", Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi XXII, İstanbul, 2000, s. 401.

³⁴Tolga Gürakar, **Türkiye ve İran Gelenek, Çağdaşlaşma, Devrim**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2012, s. 185, Cin, **Türkiye- İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)** , s. 32.

³⁵ Mehmet Saray, **Türkiye- İran İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1999, s. 75.

nüfuzunu göstermesi İran'ı, ekonomik, siyasi, askeri alanda etkiledi.³⁶ Bölgede Rus ve İngiliz etkisinin yoğun şekilde seyretmesi Osmanlı'nın geri durmasına neden oldu. Bu dönemde dikkate değer Osmanlı-İran münasebeti, II. Mahmut döneminde 1823 yılında imzalanan, Erzurum Antlaşması'dır. Bu antlaşma; İranlılara Kerbela, Mekke ve Medine'yi güven içinde ziyaret etme hakkı, Osmanlı Devleti'nde elçi bulundurabilme ve sınıra yakın yerlerde yaşayan aşiretler arasındaki sıkıntıların barışçıl yollarla çözümlenmesi gibi haklar verildi. Tanzimat döneminde; Osmanlı-İran ilişkileri durgun bir hal aldı. 1870 yılında İran'da baş gösteren kıtlık ve veba salgınından İran Şahı Nasireddin de, etkilendi. Nasireddin Şah, hastalıktan kurtulunca Osmanlı Devleti topraklarının sınırları içinde bulunan, Necef ve Kerbela' yı ziyaret etmek istedi. Bu vesile ile Osmanlı Devleti'ne başvuru yapıldı. Nasireddin Şah'ın, ziyaretinin kabul edilmesinin ardından şah ziyaretini gerçekleştirdi. Nasireddin Şah'ın, ziyareti üçe aya yakın sürdü. Osmanlı Devleti'nin, ziyareti kabulü iki ülkeyi birbirine yakınlaştırarak, ilişkilerin olumlu bir hal almasını sağladı. Öyle ki ziyaret sırasında ve sonrasında yapılan anlaşma bu duruma örnek teşkil etmektedir.³⁷ Ayrıca Nasireddin Şah'ın, Avrupa ziyaretinden dönerken İstanbul'a uğraması iki ülkeyi iyice yakınlaştırdı. Bununla birlikte Osmanlı Devleti, İran'da etkisini büyük ölçüde hissettiren, Rus nüfuzu nedeniyle İran'ı tehlikeli bir devlet olarak görüyordu. Ayrıca Osmanlı Devleti, İran'ın Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra nasıl bir tutum içerisinde olacağını merak ediyordu.³⁸ 1877- 1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası İran, savaşa katılmamasına rağmen yapılan Berlin Antlaşması, neticesinde Kotur bölgesini aldı.³⁹

Abdülhamit Han döneminde, ilişkiler Kaçar Hanedanı Lideri Nasireddin Şah'a düzenlenen suikast nedeniyle gergin geçti. Nitekim Nasireddin Şah'ın, Cemaleddin Afgani denilen bir şahıs tarafından öldürüldüğü düşünüldü. Bu şahısta Osmanlı Devleti tarafından iade edilmeyince ilişkiler bozuldu. Cemaleddin Afgani'nin, ölümüyle olay kapandı.⁴⁰

I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla İran, üç devlet arasında çekişme alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Osmanlı, Rus ve İngilizler arasında kalan İran'a

³⁶Doğan, "İran'ın Siyasi Tarihi" , s. 16.

³⁷Saray, **Türkiye- İran İlişkileri**, s. 87 – 90.

³⁸Yıldırım, **Türkiye ve İran İlişkileri 1918-1960**, s. 17-18.

³⁹Cin, **Türkiye- İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)** , s. 33.

⁴⁰Üstün, "İran, Safevilerden Günümüze Kadar", s. 403.

1919 yılındaki antlaşma ile İngilizler sahip oldu. Bu durumun oluşmasında Rusya'nın, 1917 Bolşevik İhtilali ile savaştan çekilmesinin etkisi büyüktür. İngilizlerin bölgedeki bu tek başına olan iktidarı uzun sürmedi. Rusya, Sovyet Rusya olarak 1921'de İran ile Dostluk Antlaşması imzaladı. İmzalanan antlaşma gereği Sovyet Rusya, İran'ın bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne saygı göstermeyi garanti etti.⁴¹

İran'da, Sovyet Rusya'nın egemen güç olması ile birlikte bölgeden kendi güçlerini çekmeye başlayan İngilizler, görünürde bu eylemi gerçekleştirirken diğer yandan bölgede kalmanın yollarını aradılar. Bunun için en uygun yöntemin ise Harbiye Bakanı olarak görev yapan Rıza Han'ı, yerlerine bırakmayı uygun buldular.⁴² Nitekim Rıza Han, 1923 yılında yaptığı bir hükümet darbesiyle başbakanlığı ele geçirdi. 1925 yılında, İran şahı Şah Ahmet'in ülkede olmayışından faydalanarak tahtı ele geçirdi. Böylece Kaçar Hanedanlığı'nın İran'da ki egemenliğine son verdi. Meclis tarafından yapılan seçimler sonucunda Aralık 1925 tarihinde Rıza Han İran Şahin şahı ilan edildi. Rıza Şah'ın, başa geçmesiyle birlikte Türkiye-İran ilişkileri olumlu bir gidişat içerisine girdi.⁴³

⁴¹Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (C: 1-2 1914-1995), s. 208.

⁴²J.M.ROBERTS, Yirminci Yüzyıl Tarihi, Dost Yayınları, (çev. Sinem Gül), Ankara, 2003, s. 285.

⁴³Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (C: 1-2 1914-1995), s. 209.

BİRİNCİ BÖLÜM

MİLLİ MÜCADELE'DEN MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ÜN VEFATINA KADAR TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ

1. 1. Milli Mücadele Dönemi Türkiye-İran Siyasi İlişkileri

Türkiye ile İran arasında, 1919 ve 1923 yılları arasında tam bir birlik, antlaşma ve huzur ortamı sağlanamadı. Buna rağmen Rıza Han ile Mustafa Kemal Paşa arasında dostluk ilişkileri söz konusudur. Öyle ki 1921 yılında, İran ilk olağanüstü büyük elçi sıfatıyla Mümtazüddeve'yi gönderdi.⁴⁴ Mümtazüddeve, 30 Haziran 1922'de Mustafa Kemal Paşa'ya güven mektubunu sundu ve ardından Mustafa Kemal Paşa şu açıklamada bulundu:

“İran soylu ulusunun Türkiye halkı hakkında gösterdiği aynı duygulara karşılık ulusumuzun teşekkürlerinin dindaşımız İran'lara tebliğ edilmesini de bilhassa rica ederim. Yurdumuza ayak bastığınız günden beri halkımız tarafından sevgi buyurduğunuz İran ulusuna karşı gösterilen dostluk gösterisi ve kardeşliğin devam edeceğine ve iki Müslüman devletin dostluklarını arttırması ve yükseltmesi ve elçilikler kanalı ile birlik içerisinde görevlerin ifasında Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından her türlü yardım ve kolaylık gösterilmesine teşebbüs olunacağına katiyen kanaat buyurabilirsiniz.” dedi.

Öte yandan İran'ın elçi göndermesine karşılık Mustafa Kemal Paşa'da, Adana ve Havalisi Kumandanı Muhittin Paşa'yı büyük elçi olarak İran'a gönderdi.⁴⁵ 1 Ocak 1922'de Mustafa Kemal Paşa İran ile ilgili olarak şunları söyledi; *“Biz İran ile dostluk münasebetleri içindeyiz... Osmanlı Hükümeti'nin önceki elçilik personeli Tahran'da kaldı. Elçinin kendisi gerçekten kaçtı, fakat onun sekreteri ve bütün kadrolar Ankara Hükümetine bağlılıklarını açıkladılar. Onlar aracılığıyla, İngilizlerin bütün baskılarına rağmen, bize, kendilerinin bizim doğal müttefiklerimiz olduklarını ve İngiliz zulmünden kurtulmaya can attıklarını bildiren Tahran hükümetiyle şu an düzenli dostluk münasebeti içerisindeyiz.” dedi.*⁴⁶

⁴⁴ BCA, 030-18-01/ 06-36-08.

⁴⁵ Hüner Tuncer, *Atatürkçü Dış Politika*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2008, s. 120.

⁴⁶ *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, C: 10 (1920-1921), İstanbul, Kaynak Yayınları, Mart, 2003, s. 237.

Muhittin Paşa, 22 Şubat 1922 tarihinde Tahran'a giderek göreve başladı. Hariciye Vekaletine gönderdiği raporda Rıza Han, tarafından oldukça dostane bir şekilde karşılandığını belirterek raporunda şu açıklamalarda bulundu; *"Dün otuz beşsüvari ve altı atlı araba ile yanımda bulunan saray görevlileri İran Şah'ının huzuruna kabul edildim. Saraydan gönderilen Teşrifat memuru ve önünde asalar taşıyan iki saray hademesi olmak üzere bindiğim arabanın arkasında da ikişer ikişer olarak Başkâtip ve İkinci Kâtip Beyler ve evrak memuru vardı. İki tarafı saran askerler ve İran halkının seyri içerisinde saraya ulaştım. Saraya vardığımda saray erkânı ile Teşrifat Nazırı ve Hariciye Vezareti Müdürü tarafından görüşme salonuna davet edildim. Bir müddet istirahat ettikten ve çay içtikten sonra taşıdığım itimatnameyi gümüş bir tepsi içerisinde İç Ağası tarafından Şah'ın huzuruna götürüleceği sırada bende Teşrifat Nazırı eşliğinde kabul salonuna girdim. Şah'ın konuşmasından sonra sefaret heyetini Şah'a takdim ettim. Takdim merasiminden sonra Şah, Türkçe olarak hatırımlı sordu ve Tahrandan memnun olup olmadığımı sordu. Daha sonra kendisinin Türk olduğunu fakat Azerbaycan şivesi ile konuştuğunu söyledi. Pek samimi bir ortamda geçen görüşmeden sonra Şah'ın huzurundan ayrıldım ve aynı alay ile sefarete geldim."*⁴⁷ dedi.⁴⁸

İran, Türkiye'nin bu olumlu hareketine karşılık, Trabzon ve Adana'da konsolosluk açmak istedi. Türkiye'nin bu isteğe cevabı şu şekildedir: *"İran Sefaret-i fevkâledesince Trabzon ve Adapazarı Kar-perdazlarının tasdik-i memuriyeti iltimas olunduğu ve hükümet-i İraniye ile münasebat-ı şehbenderiyi tanzim eylemek üzere bir konsolosluk mukavelesi veya muvakkat bir protokol itası zamana muhtaç ve Tebriz'deki şehbenderhanemiz ifa-yı vazife eylemekde bulunduğundan hukuk-u düvel-i umumiye esasatı dairesinde etba-ı akdolunacak mukavelenamede serbestimizi tamamıyla muhafaza eylemek şartıyla muamele-i mütekabele esası üzerine mezkur memuriyetlerin tasdiki muvafık görüldüğü hakkındaki Hariciye Vekâleti'nin 28 Teşrin-i evvel 38 tarihli tezkiresi İcra Vekilleri Heyeti'nin 12.11.38 tarihli içtimasında lede't-tezekkür Tebriz'e mukabil lehimize en muvafık şerait dahilinde Trabzon'a İran konsolosu kabulü takarrür etmiştir."* oldu. İran'ın isteğine karşılık olumlu yanıt veren Türkiye'nin, bu hareketi iki ülke arasındaki ilişkilerin olumlu bir hal almasını

⁴⁷ Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları**, s. 417.

⁴⁸ BCA, 30-100 / 260-752-5.

sağladı.⁴⁹ Muhittin Paşa'nın, daimi elçi olarak İran'a atanması, İran'ın da karşı hamle yapmasını sağladı. Ancak bu durum İran ile Türkiye arasında, diplomatik krize neden oldu. İran, Osmanlı Hükümeti'nde sefirikebir olarak görev yapan Mümtazzüddeve'yi, Ankara'ya daimi büyük elçi olarak göndermek istedi. İran göndermiş olduğu raporda Osmanlı Hükümeti ibaresini kullanması, Ankara Hükümeti tarafından tepkiyle karşılandı. Osmanlı Hükümeti yerine Ankara Hükümeti yazılması gerektiği belirtildi.⁵⁰ İran'ın yaptığı yanlışlığı düzeltmesi ile mesele çözüme ulaştırıldı.

Öte yandan sınır bölgelerinde yaşayan Kürtlerin neden olduğu sorunlar nedeniyle, iki ülke ilişkileri giderek gergin bir hal almaya başladı. İran ile karşılıklı elçi gönderilmesi sonrasında, Kürt aşiretleri tarafından çıkarılan isyanları sonra erdirmek iki ülkenin birlikte hareket etmesini sağladı.

Bu isyanlardan özellikle Simko Ağa İsyanı, dikkat çekmektedir. Simko İsmail, iki amaç için isyan etti. İlk amacı; Ermeni ve Nasturilerden kalan topraklara sahip olmak, diğeri ise; bağımsız bir Kürt Devleti kurmaktır. İsyanı ilk başladığı dönemde İngilizlerle birlikte hareket eden Simko İsmail Ağa, İngilizlerden beklediği desteği göremedi. Bu durumda Milli Mücadele hareketine katılarak Türkiye'ye yardım edeceğini belirtti. Daha önce Osmanlı ordusu ile birlikte hareket ederek Nasturilere karşı mücadele eden Simko Ağa'nın bu teklifine karşılık Türkiye olumlu yanıt verdi. Böylece Simko Ağa, bölgede Ermeni ve Nasturilerle mücadele edecekti. Türkiye, Simko Ağa'ya gerekli silah ve teçhizatı sağladı. Simko Ağa, elde ettiği malzemeler sayesinde İran'ın iç kesimlerinde (Kotor, Beher, Tebriz-Urmiye Yolu, Salmas, Urmiye, Somay, Bradost) nüfuzunu günden güne arttırdı. İran, 1922 yılının başında harekete geçerek Simko Ağa'nın, bölgedeki ilerleyişini durdurmak istedi.⁵¹ Simko Ağa'ya karşı başarı elde eden İran, Simko Ağa ile işbirliği yapmak istedi. Ancak Simko Ağa, Türkiye ile anlaşmayı tercih ederek İran'a saldırıda bulundu. İran, bu saldırıyı Türkiye tarafından yapılan bir saldırı olarak değerlendirdi. Türkiye'yi protesto etti. Simko İsmail Ağa, 1922 yılında gücünü Türkiye'den gördüğü destek ile iyice arttırdı. Öte yandan Simko Ağa, İngiltere ile birlikte hareket etmeye başladı. Bu

⁴⁹ BCA, 030-18-01-01/ 08-44-07.

⁵⁰ Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları**, s. 423.

⁵¹ Gökhan Çetinsaya, "Milli Mücadele'den Cumhuriyete Türk - İran İlişkileri (1919- 1925)", Atatürk Araştırma Dergisi, C: XIV, S: 2000, s. 773.

duruma sessiz kalmayan Türkiye, Elcezire Cephe kumandanlığı, Revandiz'de bulunan Özdemir Bey'e, 14 Haziran 1922'de haber göndererek Türkiye, İran ve Irak sınırında bağımsız Kürt Devleti kurma amacıyla olan Simko Ağa'nın durdurulması için harekete geçmesi gerektiğini bildirdi.⁵² İran ise: Simko Ağa'ya karşı Türkiye ile birlikte hareket etmek istedi. 30 Haziran 1922 tarihinde, İran büyükelçisi Mümtazzüddele ile yapılan görüşmede İran, Türkiye'yi işbirliği yapmaya davet etti. Böylece, iki ülke Simko Ağa ve beraberindekilere karşı ortak hareket etme kararı aldı. Ağustos 1922'de başlayan mücadele de İran, Simko Ağa'ya karşı mukavemet gösteremedi. Bunun üzerine Türkiye, İran ile ortak hareket etti. Simko Ağa, üzerine 8. Fırka'yı gönderdi. 8. Fırka, Simko Ağa'ya mektup göndererek, Simko Ağa'nın affedildiğini ve Başkale'ye gelerek teslim olmasını bildirdi. Bizzat Doğu Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir Paşa, telgraf başında Simko Ağa ile görüşmek istedi. Ancak Simko Ağa, bu sırada Irak'a kaçma teşebbüsünde bulundu. Simko Ağa'nın kaçma ihtimalini göz önünde bulunduran 8. Fırka'ya ait birlikler Simko Ağa ve beraberindekileri yenilgiye uğrattı. Simko Ağa, Kuzey Irak'a kaçtı. Doğu Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir Paşa, 24 Eylül 1922 tarihinde Revandiz'de bulunan Özdemir Bey'e telgraf çekerek Simko Ağa meselesinin ortadan kaldırıldığını belirtti. Böylece, İran ve Türkiye ilişkileri olumlu bir hal aldı.⁵³

1. 2. Mustafa Kemal Paşa Dönemi Türkiye- İran İlişkileri

Türkiye ile İran arasında, 1918 ile 1925 yılları arası bazı konulardan dolayı ilişkiler olumsuz etkilendi. Bunlar; Türkçülük, Kürtçülük, sınır sorunları ve mezhepsel anlaşmazlıklardır.

Bu anlaşmazlıklara rağmen Mustafa Kemal Paşa ve Rıza Han arasındaki olumlu münasebetler iki ülkenin olumlu ilişkiler kurmasını sağladı. Öyle ki İranlı araştırmacılar eserlerinde, iki liderin ortak kişilik özelliklerine sahip olduklarına dikkat çekerek, 1920 ve 1930 yıllarında iki ülke ilişkilerinin liderleri sayesinde olumlu bir hal aldığını belirtirler.⁵⁴

⁵²Cin, *Türkiye- İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)*, s. 45.

⁵³Yıldırım, *Türkiye ve İran İlişkileri 1918-1960*, s. 53-54.

⁵⁴Mahdavi Abdolreza Houshang, *Safevî Dönemi'nin Başlangıcından İkinci Dünya Savaşı'ndan İran Dış İlişkiler Tarihi*, Tahran, 1996, s. 215.

Türkiye için 1919-1923 yılları arasında, Milli Mücadele döneminin yaşandığı dönem aynı zamanda İran içinde yeni bir dönemin açılmasına denk gelir. İki ülkede aynı dönemlerde birbirlerine benzer şekilde meydana gelen devrimler söz konusudur. Devrimler iki ülkeyi birbirine yakınlaştırdı.

1921 Şubat ayında Rıza Han ve Tahran'ın Kuzeyi'nde bulunan Kazak Tugayı, Tahran'a doğru harekete geçti. Rıza Han ve beraberindekiler herhangi bir direnişle karşılaşmadı. Bu sayede Rıza Han'ın kuvvetleri, Tahran'a girdi. İran'da yapılan darbe sonrası Savunma Bakanı ve Ordu komutanı olan Rıza Han, 1923 yılında Başbakan oldu. Başbakan olduktan sonra Rıza Han, ilk iş olarak güçlü bir ordu kurdu. Daha sonra ülkede yaşanan ayaklanmaları bastırarak ülkede kontrolü sağladı. Kaçar Hanedanlığı Reisi Ahmet Han, 31 Ekim 1925 tarihinde tahttan indirildi. Geçici bir hükümet kuruldu. Ardından Kurucu Meclis toplandı. Rıza Han, 25 Nisan 1926'da, taç giyerek İran Şahı oldu. Böylece İran'da, 1795 yılından beri varlığını sürdüren Kaçar Hanedanlığı'nın egemenliği, Rıza Şah'ın tahta çıkmasıyla son buldu. 1925 yılından itibaren İran'da, Pehlevi Hanedanlığı'nın dönemi başladı. Rıza Şah başa geçtiğinde İran'da ekonomik siyasi ve askeri alanlarda büyük sıkıntılar yaşanmaktaydı. Ülkesini bu durumdan kurtarmak isteğinde olan Rıza Şah, Atatürk'ün devrimlerinden feyz almakla birlikte yaptığı tüm reformlarda monarşik yönetim anlayışını savundu.⁵⁵ Türkiye, Rıza Şah'ın başa geldiği dönemde İran'a, büyükelçi olarak Memduh Şevket (Esental) Bey'i gönderdi.

Mustafa Kemal Paşa, Memduh Şevket Bey ile yaptığı görüşmede Rıza Şah'ın, cumhuriyet rejimi ile ilgili düşüncelerini almasını istedi. 27 Aralık 1925'de, Rıza Şah ile görüşen Memduh Şevket Bey, cumhuriyet konusunda Şah'ı telkin etti. Rıza Şah ise İran'da cumhuriyet rejiminin neden ilan edilmediğini açıkladı. Memduh Şevket Bey, Ankara'ya gönderdiği raporda Rıza Şah'ın açıklamasını şöyle açıkladı: "*Şah beni kabul ederek, eğer cumhuriyeti ilan edememiş ise efkârı müteceddidanesinden (yenilikçi fikirlerinden) vazgeçtiğine delalet etmeyeceğini, bugün cumhuriyet ilanının kabil olmadığını, İran'ı kurtarmak ve Türkiye ile dostane münasebatı arttırmak için bu rejim ile de çalışabileceklerini, Gazi Hazretleri ile aralarında şahsen hükümet ve kabinelerin fevkinde bir ittisal ve ittihat tesisini elzem (yakınlık ve birlik kurulmasını gerekli) gördüğünü ve bu ittisale benim delâletimi istedi. Yakında kendisinin de*

⁵⁵ Doğan, "İran'ın Siyasi Tarihi", s. 23.

mutemed bir sefir bulunduracağını ve İran'ın samimi olarak ancak Türkiye'ye takarrüb edebileceğini (yaklaşabileceğini) ve aradaki dostluğu izhar ve ilana hiçbir mani tasavvur etmediğini söyledi."

Memduh Şevket Bey'in raporuna karşılık Mustafa Kemal Paşa şu cevabı verdi;

"Necib İran milletine karşı en samimi dostluk hisleriyle mütehassis olarak İran'ın terakki ve teceddüt (ilerleme ve yenilik) yolunda layık olduğu itilayı (yükselmeyi) temin edecek zaten malumum olan kudretli şahsiyetinizin Makam-ı Şahiye cülusunu memnuniyetle karşıladım. Halisane ve büyük ümitlerle tebrik ederim. İran'ın refah ve ikbali ve Zatı Hümayunlarının saadet ve muvaffakiyeti hakkında samimane temennilerimi bu müteyemmen vesile ile tekrar eylerim" dedi.⁵⁶

Türkiye'de, cumhuriyetin ilan edilmesi, İran'da büyük yankılar uyandırdı.⁵⁷ Öyle ki Mustafa Kemal Paşa, 16-17 Ocak 1923 tarihinde, gazetecilere yaptığı konuşmada İran ile ilişkilerin henüz olumlu bir hal almadığını ve bu durumda İran'da, İngilizlerin eliyle kurulmuş olan meclisin etkisinin olduğunu dile getirdi. Konuşmasında Rıza Han'a da yer veren Mustafa Kemal Paşa, İran ile olan sıkı ilişkilerimizin Rıza Han vasıtasıyla olduğunu belirtti. Buna kanıt olarak Rıza Han'ın, yaveri Salar Nizam Han'ı, Büyük Zaferi kutlamak amacıyla Ankara'ya göndermesini gösterdi.⁵⁸ Rıza Han, yaveri ile birlikte, Mustafa Kemal Paşa'ya hediye etmesi için bir adet kuran örtüsü ve kılıç gönderdi.⁵⁹ Ayrıca Mustafa Kemal Paşa, tarafından yapılan reformlar Rıza Han, için örnek teşkil etti. İran'da ki cumhuriyet rejimi yanlıları da bu anlamda Türkiye'den feyz aldılar. İran'da cumhuriyet rejiminin tartışılmaya başlandığı dönemde, Türkiye'de 3 Mart 1924 tarihinde, halifelik kaldırıldı. Bu durum üzerine Rıza Han, Kum şehrinde bir bildiri yayınladı. Bu bildiride, İran'ın cumhuriyet rejimine karşı olduğunu belirtti.⁶⁰ Hilafetin kaldırılması iki ülke ilişkilerini sekteye uğrattı. Ayrıca Musul anlaşmazlığı sırasında, Türk ve İran sınırındaki aşiretlerin baskıları iki devleti tekrar karşı karşıya getirdi. Bu anlaşmazlık Türkiye'de, 1925 yılında meydana gelen Şeyh Sait İsyanı'nın, bastırılmasından sonra

⁵⁶ Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları**, s. 441.

⁵⁷ Cin, **Türkiye- İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)**, s. 77.

⁵⁸ **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, C:15 (23 Ocak 1923- 30 Haziran 1923), s. 233.

⁵⁹ Mahdavi, **Safevî Dönemi'nin Başlangıcından İkinci Dünya Savaşı'ndan İran Dış İlişkiler Tarihi**, s. 219.

⁶⁰ Atay Akdevelioğlu, Ömer Kürkçüoğlu, **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, C.I, 1919-1980**, (Ed. Baskın Oran) , İstanbul, 2013, s. 357.

devam etti.⁶¹ Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde, halkı din propagandası ile ayaklandırıp Kürt Devleti kurma amacıyla olan Şeyh Sait Ayaklanması, Türkiye-İran ilişkileri üzerinde olumsuz bir hava yarattı. 13 Şubat 1925’de çıkan, Şeyh Sait Ayaklanması, Türkiye’nin aldığı önlemler sonucunda kısa sürede bastırıldı. Şeyh Sait 47 arkadaşıyla birlikte yakalanarak idam edildi. Yakalanamayanlar ise İran, Suriye ve Irak’a kaçtılar.⁶² İran, Türkiye’nin isyancılarla olan mücadelesini görmezden gelerek isyancılara karşı herhangi bir tedbir almadı. Ayrıca isyancıların sınır ihlalleri iki ülke arasında sınır sorununa neden olmaktaydı.

İki ülke meydana gelen sınır meselesini çözmek, ilişkilerini geliştirmek amacıyla 22 Nisan 1926 tarihinde Tahran’da bir araya geldi. Bu görüşme sonucunda, Türkiye Cumhuriyeti ile İran Hükümeti arasında, Dostluk ve Güvenlik Antlaşması yapıldı. Yapılan antlaşma gereği iki ülke birbirine bozulmayacak bir dostluk ve olası saldırı durumunda, tarafsızlık sözünde bulundular.⁶³ Tahran’da imzalanan bu antlaşma “Emniyet ve Muhadenat Muahedenamesi” adını almaktadır.⁶⁴

Antlaşmayı Türkiye Tahran Büyükelçisi Memduh Şevket Bey ve İran Saray Bakanı Timurtaş imzaladı. Antlaşmanın maddeleri şöyledir;

“Madde 1- Türkiye Cumhuriyeti ile İran Devleti arasında ve bunun gibi, iki Devletin uyrukları arasında bozulmaz bir barış, içtenlik ve sonsuza dek dostluk olacaktır.

Madde 2- Akid Taraflardan birine karşı üçüncü bir ya da birkaç devlet bir askerî eyleme girişirse, öteki Akid Taraf tarafsız kalmayı yükümlenir.

Madde 3- Akid Taraflardan her biri ötekine karşı hiçbir saldırıda bulunmamayı, üçüncü bir ya da birkaç Devletle öteki Akid tarafa ya da onun ülkesinin askerî ve deniz güvenliğine karşı yöneltilen siyasî, iktisadî ya da malî hiçbir ittifak ve antlaşmaya katılmamayı yükümlenir. Bundan başka, Akid Tarafların her biri öteki Akid Tarafa karşı yöneltilmiş herhangi bir düşmanca eyleme de katılmamayı yükümlenir.

Madde 4- Üçüncü bir ya da birkaç devlet Akid Devletlerden birine karşı düşmanca bir eyleme ve askerî harekâta giriştiğinde, öteki Tarafın topraklarından asker, silah

⁶¹Mehmet Gönlübol, Cem Sar, **Atatürk ve Türkiye’nin Dış Politikası (1919-1938)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1997, s. 89.

⁶² Mustafa İslamoğlu, **Şeyh Said Ayaklanması**, Düşün Yayıncılık, 1998, İstanbul, s. 64-65.

⁶³Tuncer, **Atatürkçü Dış Politika**, s. 121.

⁶⁴Efdal As, “XVI. Yüzyıldan Cumhuriyetin İlk Yıllarına Kadar Türk-İran Sınır Sorunları ve Çözümü”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S: 46, Güz 2010, s. 236-237.

ve savaş gereçleri geçirmek ya da savaş gereci sayılan yiyecek, hayvan v.b. sağlamak ve geri çekilen silahlı kuvvetlerin taşınması ve geçişi için yararlanmak ya da halkını kışkırtarak ve özendirerek kendi amaçları için kullanmak, ya da askerî keşifler yapmak için söz konusu Devletin tarafsızlığını bozmaya kalkarsa, bu Devlet girişilen eylemlere karşı tarafsızlığını silahla korumak zorundadır.

Madde 5- Akid Taraflar, kendi ülkeleri içinde öteki Taraf ülkenin kamu güvenliği ve düzenini bozmak ya da hükümetini devirmek amacını güden kuruluş ve örgütlerin oluşturulmasını ya da yerleşmesini ve bunun gibi, öteki ülkeye karşı propaganda ya da başka bir yoldan mücadele amacını güden kişiler ve örgütlerin yerleşmesini kabul etmemeyi yükümlenirler.

Madde 6- Akid Taraflar sınır bölgeleri halkının esenlik ve güvenliğini sağlamak amacıyla sınıra yakın kesimlerde bulunan aşiretlerin iki ülkenin güvenliğini bozucu biçimde yarata geldikleri suç niteliğindeki eylem ve hazırlıklara son vermek için gerekli tüm önlemleri alacaklardır. Bu önlemler iki Taraf Hükümetlerince ayrı ayrı ya da gerekli olduğunu görürlerse birlikte alınacaktır.

Madde 7- Akid Taraflar, işbu antlaşmanın yapılması gününden başlayarak en geç altı ay içinde Ticaret, Konsolosluk, Gümrük, Posta ve Telgraf, İkamet ve Suçhuların iadesi sözleşmeleri yapılmasına girişmek konusunda anlaşmışlardır. Bu sözleşmeleri yapmak için tarafların yetkili temsilcileri Tahran'da toplanacaktır.

Madde 8- Akid Taraflar arasında ortaya çıkan ve normal diplomasi yolundan çözülemeyen uyuşmazlıkların çözümü için başvurulacak yöntemler saptanacaktır.

Madde 9- Şurası kararlaştırılmıştır ki, Akid Taraflardan her biri iş bu antlaşma ile karşılıklı yükümler dışında, öteki devletlerle her türlü ilişkilerinde hareket serbestliğine bütünüyle sahip olacaktır.

Madde 10- Bu antlaşma Türkçe, Farsça ve Fransızca dilleriyle yazılmıştır. Anlaşmazlık durumunda Fransızca metin geçerli olacaktır.

Madde 11- İşbu Antlaşma, imzası gününden başlayarak geçerli olup, en kısa zamanda Akid Tarafların Millet Meclislerinin onayına sunulacak ve onaylanan örnekler Tahran'da teati edilecektir."

Antlaşma 5 yıl geçerli olacaktı. Türkiye Büyük Millet Meclisi, antlaşmayı 22 Mayıs 1926 tarihinde onayladı. Ancak antlaşma istenildiği gibi uzun soluklu olmadı.

16 Mayıs 1926 tarihinde Ağrı İsyancıları'nın başlaması Türkiye-İran ilişkilerinin tekrar bozulmasına neden oldu.⁶⁵

1. 3. 1926-1930 Ağrı İsyancıları ve Türk-İran İlişkilerine Etkisi

1926 yılında başlayıp, 1930 yılına kadar süren Ağrı İsyancıları, Türkiye-İran ilişkilerinde sıkıntıya neden oldu. Ağrı İsyancıları'nın ilkini, 16 Mayıs-17 Haziran 1926 tarihleri arasındaki I. Ağrı İsyanı oluşturmaktadır. I. Ağrı İsyanı, Yusuf Taşo ve beraberindekilerin Doğu Beyazıt'ın Kalecik Köyü'nden hayvan çalarak Ağrı Dağı'na götürmesiyle başladı. Meydana gelen bu harekete müdahale için 28. Alay görevlendirildi. Lakin isyancılar İran sınırında destek aldı. Bu durum üzerine 28. Alay yenilgiye uğratıldı. Bu yenilgi üzerine 3. Ordu müfettişliğine bağlı 9. Tümen, 15 Haziran 1926 tarihinde harekete geçerek, 17 Haziran 1926'da isyancılara karşı başarı sağladı. Bölge de sükunet sağlanmış olsa da isyancıların İran sınırında izlerini kaybettirmesi ve İran'dan buna herhangi bir müdahale olmaması Türkiye'nin öfkelerini arttırdı.⁶⁶

İsyancıların İran sınırına konuşlanması, Türkiye'yi II. Ağrı Harekatı'nı yapmaya sevk etti. 3.Ordu Müfettişliği, Genelkurmay Başkanlığı'na göndermiş olduğu raporda isyancıların ele geçirilmesi için ikinci bir harekatin yapılacağını ve bu harekatta İran'ın desteğinin sağlanması için gerekli adımların atılması talebinde bulundu. İsyancılara karşı 13-20 Eylül 1927 tarihleri arasında başlayan harekatta 9.Ordu birlikleri başarı elde edemedi. Bunun nedeni: arazinin elverişsiz olması, su bulunamaması ve on günlük keşif yürüyüşünün askeri yormasıdır.⁶⁷

Yapılan harekatlarda, başarı elde edilememesi İran, Irak ve Suriye sınırında bulunan Kürtlerin bu süreçte güç kazanmalarına imkan verdi. Kürtler,yeni adımlar atarak genel ve ulusal yapılı bir örgüt kurma kararı aldı. Yapılan görüşmeler sonucunda Hoybun Cemiyeti kuruldu. Bu örgüt sadece Kürtlerden değil aynı zamanda Ermenilerden de oluşmaktaydı. Cemiyetin ilk toplantısı, Eylül 1927'de Mehmet Şükrü başkanlığında, Lübnan'ın Bihamdun kasabasında yapıldı. Cemiyetin kuruluş

⁶⁵Saray, *Türkiye- İran İlişkileri*, s. 115.

⁶⁶Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyancıları I, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1992, s. 230-232.

⁶⁷Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyancıları I, s. 291, Abdulhaluk Çay, *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, Turan Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994, s. 413.

amacı: Türklerin boyunduruğu altında bulunan Kürtlerin bu durumdan kurtarılarak bir Kürdistan Devleti kurulmasıdır.⁶⁸

Kürtler bu şekilde örgütlenirken, Türkiye'nin isteği sınırın kapatılarak, Kürt isyancıların İran'a sığınmalarının engellenmesiydi. Bu isteğin karşısında Rıza Şah, İsviçre'de bulunan İran Harbiye Nazırı Furuği Han'a acil bir mesaj gönderdi. Rıza Han, Furuği Han'ın Ankara'ya giderek görüşmelerde bulunmasını iki ülke arasındaki meselelerin ilişkileri düzelterek biçimde çözmesi için talimat verdi.⁶⁹

İran Hükümeti tarafından gönderilen Furuği Han, ilk olarak İstanbul'a geldi. Burada İran Hükümeti'nin mücadelede yetersiz kaldığını belirterek iki ülkenin birlikte hareket etmesi gerektiği görüşünde olduğunu açıkladı. Ankara'ya geldiğinde ise 15 Ekim 1927 tarihinde, CHP'nin kongresine katıldı. Yaklaşık bir ay sonra kendisiyle görüşmelere başlandı. Ancak başlayan görüşmeler uzun soluklu olmadı. Bunun nedeni: Türkiye'nin isteklerine, İran tarafından sıcak bakılmamasıdır.⁷⁰ Ayrıca görüşmelerin olumsuz olmasının bir diğer nedeni de, İran sınırından gelen isyancıların, Doğu Beyazıt yakınlarındaki Türk askerlerini tuzaga düşürerek askerlerin bir kısmını esir almalarıdır. Beyazıt Hadisesi adı verilen bu olayda Türkiye, İran'a on günlük bir muhtıra gönderdi. Muhtıraya göre, gereken tedbirlerin alınmaması halinde iki ülke arasındaki münasebetlerin sona erdirileceği belirtildi. İran, verdiği yanıtta isyancıların İran Kürtlerinden olmadığını ve gerekli tedbirleri alarak esir ve subay askerlerin bırakılması için çabaladığını açıkladı. İran'ın bu açıklamayı yapması Türkiye'nin yumuşamasını sağladı.⁷¹ İran Harbiye Nazırı Furuği Han, Türkiye Harbiye Vekili Tefvîk Rüştü Bey ve Tahran elçisi Memduh Şevket Bey arasında yapılan görüşmelerde, bu hususta İran'dan iki istekte bulundu.⁷² Bu isteklerden ilki; Türk birliklerine saldıran, Kürt gruplarının İran sınırına geçmemesi için gerekli önlemlerin alınması, ikincisi ise; iki ülke arasındaki sınırın hukuki bir temele dayandırılmasıydı. Ancak İran bu istekleri kabul etmeyip, ayrıca Türkiye'nin,

⁶⁸Yusuf Sarınoy, "Hoybun Cemiyeti ve Türkiye'ye Karşı Faaliyetleri", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi C: XIV S: 40, 2006, s. 226-228.

⁶⁹Ahmet Özgiray, **İngiliz Belgeleri Işığında Türk- İran Siyasi İlişkileri (1920-1938)**, Derleyen; Berna Türkdogan, Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2000, s. 691.

⁷⁰As, "XVI. Yüzyıldan Cumhuriyetin İlk Yıllarına Kadar Türk-İran Sınır Sorunları ve Çözümü", s. 239.

⁷¹Gökhan Çetinsaya, "Atatürk Dönemi Türk-İran İlişkileri 1926-1938", Avrasya Dosyası 5/3 Sonbahar 1999, s. 156.

⁷²BCA, 030-18-01/29-35-08.

İran sınırını geçerek Kürtlere sert müdahale etmek isteğini de İran'ın Kürtlere karşı ılımlı politikasına uymadığı gerekçesiyle reddetti.⁷³

1927 yılından başlayarak, 1928 yılına dek aralıklarla devam eden görüşmeler neticesinde 15 Haziran 1928'de, 22 Nisan 1926 tarihinde yapılmış olan Dostluk Antlaşması'na dahil edilmek üzere bir protokol imzalandı. Türkiye adına Tahran Büyük elçisi Memduh Şevket Bey, Moskova Büyük elçisi Mehmet Tevfik Bey, İran'ı temsilen ise, Dışişleri Bakanı temsilcisi Fetullah Bey imzaladı.⁷⁴ Protokolün ilk maddesi; Taraflardan birisinin bir saldırıya maruz kalması durumunda diğer taraf bu savaşı önlemezse, her iki tarafta durumu çıkarlarına uygun bir biçimde yeniden inceleyecekti. Böylece, İran'a kabul ettirilmek istenen aktif tarafsızlık hükmü kabul ettiriliyordu.⁷⁵ İkinci madde ise; ekonomik içerikli olup tarafları ekonomik anlamda sıkı bir işbirliği içerisine alıyordu. Bu maddeye göre, iki ülke arasında transit geçiş ve ulaşım araçlarının kurulması ön görülüyordu.⁷⁶ 15 Haziran 1928'de, yapılan protokol sonrası, iki ülke arasındaki ilişkiler olumlu bir seyirde devam etti. Protokole göre; Taraflardan biri saldırıya uğrarsa diğer taraf saldırıyı önleyecek önleyemezse, iki tarafın çıkarına uygun bir yol bulacaktı. Ekonomik içerikli olan diğer maddeye göre ise; İki ülke ekonomik anlamda birbirlerinin çıkarlarına uygun hareket edecek ve bunu sağlamak içinde transit geçiş ve ulaşım araçlarının kurulmasına önem verecekti. Protokolü Türkiye adına, Tahran Büyükelçisi Memduh Şevket ve Moskova Büyük elçisi Mehmet Tevfik Beyler, İran adına ise; Dışişleri Bakan Vekili Fethullah Han imzaladı.⁷⁷ İki ülke arasında yapılan protokole rağmen, Kürt isyancıların sınırındaki faaliyetleri devam etmekteydi. 1929 senesinin ilk aylarında, Doğu Anadolu Bölgesi'nde yaşanan hadiseler sebebiyle geçmişten beri görüşülmekte olan sınır meselesi, Türkiye ve İran'ı sınır antlaşması yapma kararını almasını sağladı. Nitekim 9 Nisan 1929'da yapılan antlaşma ile iki ülkenin sınırında yer alan Ağrı Dağı ve Van sınırları içerisindeki, Kotur arazisinde, ne şekilde hakimiyet kurulacağı hakem usulü ile belirlenecekti.⁷⁸ Alınan karar gereği meydana getirilen "Karma Sınır Komisyonu" 1929 senesi yazında sınır boyunca faaliyetlerini sürdürdü.

⁷³Yıldırım, *Türkiye ve İran İlişkileri 1918-1960*, s. 75-76.

⁷⁴BCA, 030-18-1-1/26-58-17.

⁷⁵Çetinsaya, "Atatürk Dönemi Türk-İran İlişkileri 1926-1938", s. 160.

⁷⁶Cin, *Türkiye- İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)*, s. 96.

⁷⁷Düstur, 3. Tertip, C: 10, s. 30-32.

⁷⁸Yıldırım, *Türkiye ve İran İlişkileri 1918-1960*, s. 77.

Ayrıca yılda iki defa toplanmak şartıyla özellikle isyancıların sınırı geçmelerine engel olmak üzere alınacak önlemleri belirleyen ve her iki ülkenin sınır memurları arasında işbirliğini sağlamak amacıyla Sınır Güvenlik Komisyonu vücuda getirildi. İran, Sınır Komisyonu oluşturulması konusuna sıcak bakmamıştır. Bu duruma neden olarak ise; Türk güçlerinin, İran topraklarının bir parçası olan bölgelerin işgal edilmesini gösterdi.⁷⁹ Ayrıca bu dönemde iki ülkenin ilişkileri normal bir seyir halinde devam etti.⁸⁰ Ancak bu durum uzun soluklu olmadı. Bunun nedeni, 1930 yılında patlak veren III. Ağrı İsyanı'dır.⁸¹ 1930 yılı yaz boyunca devam eden III. Ağrı İsyanı özerk Kürt devleti kurmak amacıyla çıkarılmıştır.⁸² III. Ağrı İsyanı dışarıdan aldığı desteklerle dikkat çekicidir. İsyen aşiret üyesi isyancıların dışında, Ermeni ve Nasturiler⁸³ destek verdiler. Ermeniler isyancıların haberleşmesini sağladı. İsyancıların silah ihtiyaçlarını Rusya ve İran karşıladı. Ayrıca İran, asileri kendi topraklarında barındırarak yardım da bulundu.⁸⁴ İngilizler ise; cephane ve silah onarımında gerekli teçhizatı sağladı. Türkiye, bu yardımlardan duyduğu rahatsızlığı dile getirerek İran'a sınır ihlallerinin engellenmesi gerektiğini bildirdi. İran, sınırın engembeli olduğunu öne sürerek kesin bir engellenmenin kolay olmadığını belirtti. Ayrıca Türkiye'nin isyancıları takip etme bahanesi ile ortak sınırı ihlal ettiğini öne sürdü.⁸⁵

Bölgedeki isyanların şiddetini arttırması üzerine Türkiye, harekete geçti. Ağrı bölgesinde 11 Haziran 1930'da, 9. Kolordu Komutanı Salih Paşa önderliğinde isyanı bastırmak için Ağrı Dağı'nın batısında bulunan Kabaktepe'den harekete geçildi. Patnos, Malazgirt, Zeylan, Erciş kırsalında isyancılarla mücadele eden 9. Kolordu birlikleri 14 Eylül 1930 tarihinde, isyancılara karşı başarı elde etti. Ağrı bölgesi başarılı bir şekilde isyancılardan temizlendi. Harekâtın başarı ile sonuçlanmasından sonra Hoybun Cemiyeti başkanı ve aynı zamanda isyancıların lideri İhsan Nuri, İran'a kaçtı. İran İhsan Nuri'ye kucak açarak İran ordusunda görev verdi. Bu durum İran'ın düşmanca politikasının bir örneğidir.⁸⁶

⁷⁹Maki Hüseyin, İran'ın Yirmi Yıllık Tarihi Reza Han Pehlevi Diktatörlüğünün Devam Edilmesi, Tahran, 1943, s. 145,

⁸⁰Özgiray, **İngiliz Belgeleri Işığında Türk- İran Siyasi İlişkileri (1920-1938)**, s. 302.

⁸¹Bilal N. Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları**, C: II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2001, s. 456-457.

⁸²Yıldırım, **Türkiye ve İran İlişkileri 1918-1960**, s. 79.

⁸³Nasturi; Nastur adlı Süryani rahiplerinden birinin ortaya koyduğu mezhepten olan kimselere verilen isimdir.

⁸⁴Çay, **Her Yönüyle Kürt Dosyası**, s. 342.

⁸⁵Saray, **Türkiye-İran İlişkileri**, s. 116-117.

⁸⁶Çay, **Her Yönüyle Kürt Dosyası**, s. 344.

İsyanın bastırılmasından sonra İran'a, yumuşak mizacı ile dikkat çeken güvercin lakaplı Memduh Şevket Esendal'ın yerine şahin lakaplı Hüsrev Gerede'nin büyükelçi olarak gönderilmesidir.⁸⁷ Bunun nedeni İran'ın, son dönemde Türkiye aleyhine izlemiş olduğu politikadır. Hüsrev Gerede, 25 Ağustos 1930'da Tahran'da göreve başladı.⁸⁸ 15 Eylül 1930 tarihinde, Rıza Şah'a itimatnamesini sundu. Hüsrev Gerede, Rıza Şah ile olan görüşmesinde iki meseleyi dile getirdi. Bu meselelerden ilki; İran'ın isyancılara yaptığı maddi yardımlardan Türkiye'nin, duyduğu rahatsızlıktır. Hüsrev Gerede, yapılan maddi yardımların kesilmesini ve isyancılara karşı ortak bir askeri harekât yapılmasını istedi. Ancak Rıza Şah, hareket isteğine net bir yanıt vermedi.⁸⁹ Rıza Şah ile görüşülen ikinci mesele ise; uzun yıllardan beri sonuca varılamayan Ağrı Dağı ve Van sınırları içerisindeki Kotur arazisini kapsayan sınır sorunudur. Hüsrev Gerede, sınır sorunu ile ilgili olarak Rıza Şah'ın ardından 1931 Ocak ayında, İran Dışişleri Bakanı Furuği Han ile görüştü. Müzakereler uzun süre devam etti. İki ülke alınacak ve verilecek toprakların boyutları üzerinde antlaşmaya varamadı. Türkiye, Ağrı Dağı'nın tamamını almasına karşılık, Van bölgesinde bulunan Kotur, Maku-Beyazıt sınırının kestiği nokta İran'a verilecekti. Meseleyi tam olarak sonuca erdirmek için Hüsrev Gerede, Ankara'ya geldi. Ankara'dan, 17 Ocak 1932 tarihinde Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ve heyetiyle Tahran'a geri döndü.⁹⁰ İran'a giden heyette; Dışişleri Umum Müdürü Vasfi Bey, Dışişlerinden Kemal Bey, askeri müvaşir sıfatıyla İstihbarat Müdürü Kurmay Ali Şükrü Bey, Dışişleri Katibi İdris Bey ve İş Bankası'nın Kurucu ve Genel Müdürü Celal Bayar'da bulunmaktaydı.⁹¹ İran'a giden Türk heyetiyle, İran Hükümeti adına İran Dışişleri Bakanı Mahmut Ali Furuği görüştü. Tüm meselelerin ayrıntılı olarak ele alındığı müzakerelerde Türk heyeti, Rıza Şah'ı hakem olarak tayin etti. Rıza Şah, sınır meselesinin artık sonuca ulaşması ve ilişkilerin tam bir barış ortamında yaşanması için Türk heyetinin isteklerini kabul etti.⁹²

⁸⁷ BCA, 030-18-12/02-13-581-12.

⁸⁸ Akdevelioğlu, Kürkçüoğlu, **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, C.I, 1919-1980**, s. 363.

⁸⁹ Hüsrev Gerede, **Siyasi Hatıralarım I-İran**, Vakıf Basımevi, İstanbul 1952, s. 69.

⁹⁰ Çetinsaya, "Atatürk Dönemi Türk-İran İlişkileri 1926-1938", s. 165, Gerede, **Siyasi Hatıralarım I-İran**, s. 205-206.

⁹¹ Gerede, **Siyasi Hatıralarım I-İran**, s. 208.

⁹² Çetinsaya, "Atatürk Dönemi Türk-İran İlişkileri 1926-1938", s. 167.

1. 4. 1932 Türk- İran Sınır Antlaşması

Rıza Şah'ın olumlu tutumu karşısında 23 Ocak 1932 tarihinde, Tevfik Rüştü Aras ve İran Dışişleri Vekili arasında sınır sorunun tam olarak çözüme kavuşturulması için “*Türkiye ile İran Hudut Hattının Tayini’ne Dair İtilafname*” ile iki ülke arasındaki sorunların tam olarak çözülebilmesi için “*Türkiye ile İran Arasında Uzlaşma Adli Tesviye ve Hakem Muahedenamesi*” adlı antlaşmalar imzalandı.⁹³

Yapılan antlaşmaya göre Türkiye, Ağrı Dağı'nın tamamına sahip oldu. İran'a ise: Van civarındaki Kotur arazisi bırakıldı. Antlaşma İran meclisinde, 26 Mayıs 1932'de, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde, 18 Haziran 1932'de kabul edildi. Tahran'da yapılan olumlu görüşmeler, Furuği Han'ın Ankara'yı ziyareti ile geliştirildi.

Furuği Han'ın ziyareti sırasında, 5 Kasım 1932'de, 22 Nisan 1926 tarihinde yapılan Güvenlik ve Dostluk Muahedenamesi'ni yenilemek amacıyla bir anlaşma yapıldı. Türkiye Büyük Millet Meclisi yapılan anlaşmayı, 28 Aralık 1933 tarihinde onayladı. Antlaşma şu maddeleri içermektedir;⁹⁴

“Madde 1. Türkiye Cumhuriyeti ile İran Devleti ve iki taraf uyrukları arasında bozulmaz bir barış ile içtenlikle ve sürekli bir dostluk var olacaktır.

Madde 2. Anlaşmalı taraflar birbirlerinin diplomatik temsilcilerine karşılıklı olma koşulu ile Devletler Hukuku kuralları çerçevesinde muamelede bulunmayı kabul eder.

Madde 3. Anlaşmalı taraflar iki ülke arasında konsolosluk, ticaret, gümrük ve gemilerin geliş gidisine ilişkin ilişkilerini ve her birinin vatandaşının diğerinin ülkesine yerleşmesine Devletler Hukuku kurallarına uygun olarak sözleşmelerin düzenlenmesini kabul eder.

Madde 4. Bu antlaşma en kısa zamanda onaylanacak ve Tahran'a gönderilecektir. Her iki tarafında imzalanmasından sonra yürürlüğe girecektir.”

Ayrıca 5 Kasım 1932'de güvenlik, tarafsızlık, ekonomik işbirliğini ön gören Emniyet, Bitarafılık ve İktisadi Emek Beraberliği Antlaşması yapıldı. Yapılan

⁹³Düstur, 3.Tertip, C: XIII, s. 672 - 687.

⁹⁴Düstur, 3. Tertip, C: XV, s. 136 – 137.

antlaşma, TBMM tarafından, 10 Haziran 1935’de onaylandı. Antlaşma aşağıdaki maddeleri içermektedir;⁹⁵

“Madde 1-İki ülke üçüncü bir devletin saldırısına uğradığı takdirde diğer devlet tarafsızlığını ilan edecektir.

Madde 2- Anlaşmalı devletler üçüncü bir devlet ile anlaşarak gerek askeri gerekse ekonomik açıdan diğer devlete karşı ittifak oluşturmayacaklar.

Madde 3- Antlaşma dışındaki herhangi bir üçüncü devlet, anlaşmalı taraflardan birine düşmanca işlere ve askeri eylemlere giriştiğinde anlaşmalı devletler kendi ülke topraklarını bu işgalci güce hiçbir şekilde (asker, silah, yiyecek, hayvan yada savaşa yararlı eşya geçirme) kullandırtmayacak.

Madde 4- Anlaşmalı devletlerden birisi üçüncü bir devletin saldırısına uğrarsa diğer devlet tarafsız kalacak ve savaşı önlemeye gayret gösterecektir. Bundan başka anlaşmalı iki devlet durumu düzeltmek için aralarında müzakerelerde bulunacaktır.

Madde 5- Anlaşmalı iki devlet en kısa zamanda ekonomik işbirliğine ilişkin konuları düzenleyeceklerdir. Bu madde ile ayrıca iki ülke arasındaki transit geçiş ve her türlü ulaşım ve iletişim araçlarının kurulması kararlaştırılmış ve ayrıca bu durumun her iki devletin göstereceği temsilciler tarafından kontrol edileceğine karar vermişlerdir.

Madde 6- Anlaşmalı devletlerden her biri diğer devletin huzurunu bozma ve hükümetini değiştirme amacı güden örgüt ya da toplulukların oluşmasına müsaade etmeyecektir.

Madde 7- Anlaşmalı devletler yukarıdaki maddelere riayet etmek koşuluyla diğer devletlerle serbestçe ilişki kurabilirler.

Madde 8- İki devlet arasında kabul edilen bu antlaşma beş yıl için geçerlidir. Antlaşma süresi dolmadan altı ay önce anlaşmalı devletlerden birisi tarafından ortadan kaldırılmazsa otomatik olarak bir yıl daha geçerli sayılacaktır.”⁹⁶

⁹⁵ Düstur, 3. Tertip, C: XVI, s. 1403 – 1404.

⁹⁶ İsmail Sosyal, **Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)**, TTK Basımevi, Ankara, 2000, s. 428.

Yapılan bu antlaşmalar ile Türkiye ve İran arasında dostane ilişkiler kuruldu.⁹⁷

1.5. Rıza Pehlevi Şah'ın Türkiye'ye Ziyareti ve Sonrasında Yaşanan Gelişmeler

Türkiye ile İran arasında, yapılan antlaşmalar komşu iki ülke ilişkilerinde olumlu gelişmelerin meydana gelmesini sağladı.

Türkiye'nin, İran Büyükelçisi Hüsrev Gerede, İran'a gideceği sıralarda Mustafa Kemal Paşa'yla görüştü. Mustafa Kemal Paşa, Rıza Şah ile tanışmak istediğini Hüsrev Gerede'ye bildirdi. Ancak, her iki liderinde ülkelerini bırakmalarının şu sıra mümkün olmadığını dile getirerek bu görüşmenin teftiş gezisi gibi hudut civarında olabileceğini söyledi. Hüsrev Bey, Tahran'a gittikten sonra 8 Eylül 1932'de, Rıza Şah ile yaptığı görüşme sırasında Mustafa Kemal Paşa'nın, bu isteğini dile getirdi. Rıza Şah, Ankara'ya gelmek istediğini fakat bu arzusunu iki ya da üç yıl sonra yerine getirebileceğini söyledi.⁹⁸

Ocak 1933'de Hüsrev Bey, Rıza Şah ile yaptığı görüşmenin detaylarını Hariciye Vekaleti'ne bildirdi. Göndermiş olduğu malumatta Mustafa Kemal Paşa'nın isteğini, Rıza Şah'a bildirdiğini belirten Hüsrev Bey, Rıza Şah'ın yapmış olduğu açıklamayı da Hariciye Vekaleti'ne bildirdi. Rıza Şah yapmış olduğu açıklama da; *"Sabırlı bir adam olduğum malumdur. Fakat iki şeye sabrım kalmadı. Biri Avrupa'da ki oğlumu görmek diğeri sevgili dostum Gazi Hazretleriyle buluşup tanışmak. Bunun için kararım on ya da sekiz ay kadar sonra yani gelecek yaz doğruca Ankara'ya giderek evvela Türkiye Reisicumhuru Gazi Hazretlerine resmi ziyaret yapmak, sonra hususi bir şekilde İsviçre'de ki oğlumu görmektir. Başka hiçbir ecnebi devlete resmi ziyaret yapacak değilim."*⁹⁹ Rıza Şah'ın, Türkiye'ye yapacağı ziyaret iki ülkeyi birbirine daha çok yakınlaştıracaktı. Bu nedenle Rıza Şah için birçok hazırlık yapıldı.¹⁰⁰ Öte yandan Büyükelçi Hüsrev Bey'in 16 Mart 1933'de, Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği raporda, Türkiye ve İran arasındaki siyasi ilişkilerin dostluk ve karşılıklı güven içerisinde olduğunu belirtir ve ilişkilerin bu hali almasında Rıza

⁹⁷Gönlübol, Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, s. 90-91.

⁹⁸Gerede, *Siyasi Hatıralarım I-İran*, s. 262.

⁹⁹Gerede, *Siyasi Hatıralarım I-İran*, s. 263-264, *Atatürk'ün Milli Dış Politikası (1923-1938)*, C: 2, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992, s. 219.

¹⁰⁰Ömer Erden, *Mustafa Kemal Atatürk Dönemi'nde Türkiye'yi Ziyaret Eden Devlet Başkanları*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006, s. 210.

Şah ile Mustafa Kemal Paşa'nın çabasının bir sonucu olduğunu ortaya koyar. Rıza Şah'ın, Mustafa Kemal Paşa'yı örnek aldığını da raporuna ekler.¹⁰¹

Rıza Şah'ın yapacağı ziyarette, Ankara'ya gelmek istediğini açıklaması üzerine 1933 yılı sonlarında Hüsrev Bey aracılığı ile Rıza Şah, Ankara Hükümeti tarafından resmi olarak Türkiye'ye, davet edildi. Davetten memnun kalan Rıza Şah, Mayıs 1933 başında İran'dan hareket ederek, Bağdat'a uğrayacağını, buradan Nusaybin üzerinden Türkiye'ye geçeceğini belirtti. Hüsrev Bey, Ankara'ya gönderdiği raporda, Rıza Şah'ın ilgi duyduğu kurumları açıkladı. Şah, için hazırlanacak gezi programında bu hususlar üzerinde durulmasını dile getirdi.¹⁰²

Hüsrev Bey'in raporu üzerine hazırlanan gezi programında, Rıza Şah'ın asker kökenli olması nedeniyle deniz, kara ve hava kuvvetlerimizin en güzel gösterişlerinin, askeri mektep müesseselerimiz silah ve cephane fabrikalarımızın gösterilmesi kararlaştırıldı. Ayrıca Şah'ın, İran'da birçok çiftliği olması nedeniyle önem verdiğimiz çiftliklerimizin gösterileceği bir program hazırlandı.¹⁰³ Rıza Şah'ın, davet edilmesi üzerine İran Başbakanı Muhammed Ali Faruki, 1934 Mart ayında Rıza Şah'ın Türkiye'ye yapacağı ziyareti İran meclisinde açıkladı.¹⁰⁴ Rıza Şah'ın, Türkiye'de geçiş yapacağı güzergahlar üzerinde önemli bir hazırlık söz konusu idi. Hüsrev Bey, 22 Şubat 1934 tarihinde gönderdiği telgrafla şahın daha önce yaptığı Irak, Nusaybin üzerinden gelme kararından vazgeçtiği ve Azerbaycan yolu ile Türkiye'ye geleceğini bildirdi. Bunun nedeni: Irak'ın işgal altında bulunmasıydı.¹⁰⁵ Rıza Şah'ın, 10 Haziran 1934'de Türkiye'ye adım atacağını bildirilmesi ile özellikle geçiş güzergahlarında, Mayıs ayı itibarıyla önemli hazırlıklara başlandı. Iğdır, Kars, Erzurum, Gümüşhane, Trabzon, Samsun ve Ankara'da cadde ve sokaklar yenilendi. Büyük meydanlar ve merkezlerde çeşitli yerlere tanklar kuruldu. Tankların üzerine Farsça hoş geldiniz yazıları asılarak, şehirler Türk ve İran bayrakları ile süslendi. Ayrıca, Ankara'da bulunduğu süre içinde konaklayacağı halkevi de özenle hazırlandı.¹⁰⁶ Rıza Şah'a, hediye edilmek üzere Kayseri fabrikasında bir uçak yaptırıldı. Türkiye'yi ziyaret hatırası olarak darphanede 150 adet madalya bastırıldı.

¹⁰¹ BCA, 030-10-00/261-75-85.

¹⁰² Atatürk'ün Milli Dış Politikası (1923-1938), s. 220.

¹⁰³ Gerece, Siyasi Hatıralarım I-İran, s. 268-269.

¹⁰⁴ Atatürk'ün Milli Dış Politikası (1923-1938), s. 227.

¹⁰⁵ Gerece, Siyasi Hatıralarım I-İran, s. 270.

¹⁰⁶ Cin, Türkiye- İran Siyasi İlişkileri (1923-1938), s. 119.

Bu madalyanın bir yüzünde Mustafa Kemal Paşa'nın diğer yüzünde ise Rıza Şah'ın resimleri yapıldı. Ayrıca bir de hatıra albümü hazırlandı.¹⁰⁷

Gerekli hazırlıkların yapılması ile Rıza Şah beraberinde Büyükelçimiz Hüsrev Bey'in bulunduğu heyetle birlikte 10 Haziran 1934'de, Gürbulak Sınır Kapısı'ndan saat 9 itibarıyla giriş yaptı. Rıza Şah ile birlikte Hariciye Nazırı Seyit Han, Ferik Amanullah Han, Mirliva Efhami, Mirliva Kopal, Miralay Hasan Arfa, Birinci Teşrifatçı Mirza Hüseyin, Yüzbaşı Murtaza Han, Yüzbaşı Hüsrev Han, Deniz Yüzbaşı Zilli, Tophane Yüzbaşı Müzeyyen, Doktor Yüzbaşı İsfendiyar, Hariciye Nezareti Memurlarından Kudsi ve Birinci Mülazım Kadimi'den oluşan heyetiyle geldi. Türkiye'ye gelişinden, Ankara'ya kadar kendisine eşlik etmek üzere ise; kendisine Mihmandar olarak atanan Birinci Ferik Ali Sait Bey ve Kolordu Kumandanı Kemal Paşa, Beyazıt Valisi İmameddin Bey, Mevki Kumandanı Liva Kemal Paşa, Dışişleri Bakanlığı Daire şeflerinden Kemal, Cumhurbaşkanı Yaveri Cevdet Beyler görevlendirildi.¹⁰⁸

Rıza Şah, Gürbulak Sınır Kapısı'nda oldukça coşkulu bir şekilde karşılandı. Yirmi bir pare top atışı yapıldı. Bandonun her iki ülkenin milli marşını çalmasının ardından kendisi için hazırlanan çadırdan dinlendi. Daha sonra kendilerine yapılan ikramları kabul ederek Beyazıt'a, buradan da Iğdır'a, geçerek geceyi Iğdır eşrafından, Ali Ataman'a ait köşkte geçirdi.¹⁰⁹

Rıza Şah ve heyeti, 11 Haziran sabahı Kağızman'a hareket etti. Burada bir süre dinlendikten ve bölge hakkında çeşitli malûmatlar aldıktan sonra, Kars'a gelerek geceyi kendisi için tahsis edilen Vali Konağı'nda geçirdi. Bu arada Şah'ı Trabzon'da karşılamak üzere Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey'de aynı tarih de İstanbul'a gelerek buradan Yavuz Zırhlısı ile Trabzon'a hareket etti.¹¹⁰ 12 Haziran sabahı, Kars'tan ayrılan Şah, Erzurum'a doğru harekete geçti. Yolda Horasan civarında mola verilerek hem yemek yenildi hem de Rıza Şah, Horasan'dan geçen Türk-İran transit yolu hakkında çeşitli bilgiler aldı. Erzurum merkeze ulaştığında ise Rıza Şah, Kars'ta

¹⁰⁷Erden, **Mustafa Kemal Atatürk Dönemi 'nde Türkiye'yi Ziyaret Eden Devlet Başkanları**, s. 120.

¹⁰⁸Gerede, **Siyasi Hatıralarım I-İran**, s. 284.

¹⁰⁹Cumhuriyet Gazetesi, 11 Haziran 1934, s. 1-5.

¹¹⁰Cin, **Türkiye- İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)**, s. 121.

olduğu gibi büyük bir coşku ile karşılandı.¹¹¹ Erzurum'a geldiğinde Mustafa Kemal Paşa, kendisine şahın ziyaretinden duyduğu memnuniyeti belirten bir hoş geldin telgrafi gönderdi. Rıza Şah ise karşılığında Paşa'ya teşekkür telgrafi gönderdi.

“Muhterem kardeşimden son derece memnuniyet ve teşekkürümü mucip meveddetkâr telgrafi almak fırsatını ganimet bilerek Türkiye'nin bu güzel toprağında hakkımda gösterilen fevkalâde dostane hüsnü kabulden mütevellit kalbî minnettarlığımı, en karip sonsuz iştiaqla arzu ettiğim mülakatımızda bizzat tecdit edeceğim ümidiyle arz ederim.” dedi.¹¹²

13 Haziran 1934'de Erzurum'dan ayrılan Şah, Bayburt üzerinden Gümüşhane'ye geçti. Gece burada kalarak 14 Haziran 1934'de Maçka'ya ulaştı. Maçka'da, Rıza Şah'ı Dışişleri bakanı Tevfik Rüştü Bey, Birinci Ordu Müfettişi Fahrettin Paşa, Riyaset-i Cumhur Umumi Katibi Vekili Hasan Rıza ve Donanma Kumandanı Şükrü Bey karşıladı. Trabzon'a sabah ulaşan Rıza Şah ve heyeti burada da büyük bir coşku ile karşılandıktan sonra bir süre dinlenerek Yavuz Zırhlısı ile Samsun'a hareket etti. 15 Haziran sabahı Samsun'a ulaşan, Şah ve heyeti aynı gün kendilerine özel olarak ayarlanan trenle Ankara'ya hareket etti.¹¹³ Rıza Şah ve heyetini taşıyan tren 16 Haziran günü saat 14:20'de Ankara Garı'na vardı. Rıza Şah'ı, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Kazım Paşa, Başbakan İsmet İnönü ve Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa olmak üzere bakanlar, büyükelçilik memurları ile binlerce kişi karşıladı. Bu karşılamada Mustafa Kemal Atatürk şu konuşmayı yaptı:

“Geçmişte ki ilişkilerimize yakından bakılınca görülür ki, ülkelerimiz kardeşlik ve dostluk yollarından saptıkları zaman en sıkıntılı yılları yaşamışlar, fakat normal ve tabii ilişkilerine dönünce, ki gerçek çıkarları bunu gerektirir, refah, kuvvet ve mutluluk yolunda başarı ile ilerlemeye başlamışlardır. Türkiye bu tarihi gerçeği çok iyi bilmektedir ve bundan dolayıdır ki, bugünden itibaren dış politikamızın en temel ilkelerinden birini İran'la dostluk teşkil edecektir. Majestelerinin ve İran halkının

¹¹¹Erden, **Mustafa Kemal Atatürk Dönemi'nde Türkiye'yi Ziyaret Eden Devlet Başkanları**, s. 217.

¹¹²Cumhuriyet Gazetesi, 14 Haziran 1934.

¹¹³Hakimiyet-i Milliye, 16 Haziran 1934, Cumhuriyet Gazetesi, 16 Haziran 1934.

aynı hisler ve inançlar içinde olduğuna ve İran ile Türkiye arasındaki dostluğun sağlam ve devamlı olacağına ve anıtlaşacağına eminim.”¹¹⁴ dedi.

Yapılan konuşmanın sonrasında, Türk ve İran marşları çalınmış, kısa aralıklarla yapılan 21 pare top atışının ardından da Rıza Şah, Mustafa Kemal Paşa’ya heyetinde bulunanları takdim etti. Daha sonra iki ülke liderleri aynı otomobil ile tren garından ayrılarak Rıza Şah’ın konaklayacağı Ankara Halkevi’ne gittiler. Yolda yoğun ilgiyle karşılaşan bu iki lider, halkevine vardıktan sonra balkona çıkarak halkı selamladılar. Mustafa Kemal Paşa, Rıza Şah ile yapmış olduğu bir saatlik görüşmenin ardından Çankaya Köşkü’ne geçti. Halkevinde bir süre dinlenen Rıza Şah, Çankaya Köşkü’ne giderek iade-i ziyarette bulundu. Akşam Çankaya Köşkü’nde Şah için verilen yemekte bu iki lider birbirlerine aşağıda belirtilen övgü dolu mısraları dile getirdi:

“...Şahinsah Hazretleri, memleketinizin bütün terakkilerini alaka ve muhabbetle, takip ediyorum. Yüksek iradenizin yarattığı eserleri en derin hürmetle karşılıyoruz. Türkiye ve İran binlerce seneden beri deruhte etmiş oldukları yükselme ve yükseltme rolünde bugün de kuvvetli ve kudretli adımlarla ilerliyorlar. Bu iki kardeş milletin, bu defa ziyareti şahanenizle, bir kat daha yakınlaşan dostlukları, medeniyet için, insanlık için, şüphesiz, en sevinilecek neticelerden biridir...Türk milleti için unutulmaz bir hatıra bırakacak olan bugünkü tarih, yalnız Türkiye-İran münasebatında değil fakat cihan sulhunda sayılır günlerden olarak kaydedecektir...”

Mustafa Kemal Paşa’nın bu sözlerinden sonra sözü alan Rıza Şah ise şunları dile getirdi:

“Reisicumhur Hazretleri, devlet idaresini elime aldığım ilk günden beri, Türkiye ile dostluk lüzumunu hissettim ve bugünkü mesut vesile ile görüyorum ki, Türkiye ile İran arasında çok samimi rabitalar mevcuttur. Ve işin esası o derece sağlamdır ki, bu dostluk istikbalde her türlü sarsılmadan masum bulunacaktır. Komşu ve kardeş iki millet, kemali itimat ve güvenme ile yekdiğerine dayanarak ilerlemeyi idame etmek, medeniyetin gelişmesine çalışmak ve dünyanın umumi sulhuna hizmet eylemek mukaddes vazifesini ifa edeceklerdir. Aziz kardeşimi tekrar görmeyi çok arzu eder ve

¹¹⁴ Cumhuriyet Gazetesi, 16 Haziran 1934, s. 1-3.

*imkan usulünde İran'a teşrif buyurmak suretiyle beni mutlu edeceklerini ümit eylerim..."dedi.*¹¹⁵

Ankara'daki günlerini yoğun geçiren Rıza Şah, Ankara'da ki ikinci gününde Halkevi'ne kendisini ziyarete gelen büyükelçilerle görüştü. Ardından öğle yemeği için Başbakan İsmet İnönü, tarafından düzenlenen davete iştirak etti. Buradan Mustafa Kemal Paşa ile birlikte Hipodrom'a geçerek kendisi onuruna yapılan gösterileri izledikten sonra, Orman Çiftliği'ne geçtiler. 18 Haziran günü, Belediye Başkanı Nevzat Bey ve Ankara Valisi ile bir görüşme yaptı. Daha sonra TBMM Başkanı Kazım Özalp, tarafından kendisi onuruna verilen öğlen yemeğine Mustafa Kemal Paşa'yla birlikte katıldı.

Buradaki davet sona erdikten sonra, TBMM'ye geçerek yapılan görüşmeleri izleyen Rıza Şah, İsmet Paşa tarafından kendisi ve ülkesi için yapılan konuşmayı dinledi. İsmet Paşa konuşmasında şunlara yer verdi:¹¹⁶

"...Arkadaşlar, komşu ve kardeş iki milletin kudretli ve büyük reisleri zamanında İran-Türk ilişkileri yerleşmiş buhranları izale ederek yeni bir devreye girmiştir. Menfaatleri ve hisleri yekdiğerine bu kadar yakın olan iki millet asırlardan beri türlü türlü anlaşmazlıktan ve türlü nifak ve fesattan yekdiğerine uzak kalmışlardır. İran'la hudut meselesi vardı, ki kaç senelik bir mesele olduğunu şimdi size rakamlarla söylemek müşkildir. Fakat mübalağasız söyleyebilirim ki, yüz seneden beri süren bu hudut ihtilaflı iki devlet arasında her türlü emniyet hislerini,zehirlemiş bulunuyor...İki milletin başında bulunan Büyük Reislerinin istikbali gören, büyük millet menfaatlerini gören irade ve dirayetleriyle bu mesele halledilmiş bulunuyor...Birkaç seneden beri hudut civarındaki mıntıkalarda asayişi bozmak isteyen bütün unsurlar her iki tarafta gördükleri ciddi siyasetin kudreti karşısında ümitsizliğe düşmüşlerdir...İran ve Türkiye'nin iktisadi münasebetleri dahi her iki memleket için çok menfaat getirecek bir faaliyet sahasıdır...İtimadımız kuvvetlidir ki, bu yeni hava ve yeni devrin inkişafı esnasında iktisaden dahi her iki memleket çok müstefit olacaktır...Yeni İran'la yeni Türkiye'nin münasebetleri sulh nokta-i nazarından bizim memleketimiz için olduğu kadar komşularımız ve daha uzak

¹¹⁵Cin, **Türkiye- İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)**, s. 124-125.

¹¹⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: IV, C: 23, s. 220 – 222.

komşularımız için de nimet sayılmalıdır. ... İran ve Türkiye münasebatında yeni bir bahtiyarlık devri başlangıcı telakki olunabilir. Bu yol çok feyizli bir yoldur. TBMM'nin bu kadar büyük eserleri tahakkuk ettirmesinden ve bu kadar büyük bir şahsiyeti sinesinde büyük bir muhabbetle deraguş etmesi bahtiyarlığına nail olmasından dolayı, gelecek nesiller sizi tebrik edecektir."

Rıza Şah meclisten ayrılıp, Orduevine giderek Genelkurmay tarafından verilen çay ziyafetine katıldı. Daha sonra İran Elçiliği'nde ki yemeğe geçtiler.¹¹⁷

Geceyi Halk Evi'nde geçiren Rıza Şah, 19 Haziran 1934'de Şah Ticaret Lisesi ve İsmet Paşa Kız Enstitüsü'ne gitti. Bu ziyaretin ardından, saat 16.00'da Gazi Mustafa Kemal Atatürk ile birlikte Şah için özel olarak hazırlanan Özsoy Operası'nı izlemek üzere tekrar Halkevi'ne geçtiler. Özsoy Operası'ndan sonra, iki lider Dışişleri Bakanlığına geçerek Başbakan İsmet Bey ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ile iki ülke hakkındaki meseleleri görüştüler.¹¹⁸

Ankara'da ki son günü olan, 20 Haziran'da Şah; Çubuk Barajı, Gazi Terbiye Enstitüsü'nü, Numune Hastanesi'ni, Yüksek Ziraat Enstitüsü'nü, atölyeleri ve Genel Kurmay Başkanlığı ve Çocuk Esirgeme Kurumu'nu ziyaret ederek geçirdi.¹¹⁹

20 Haziran 1934 tarihinde Rıza Şah, Mustafa Kemal Paşa ile birlikte İzmir'e gitmek üzere Ankara'dan ayrıldı. 21 Haziran'da saat 8:30'da iki lideri taşıyan tren Eskişehir'e ulaştı ve Eskişehir'de askeri havaalanına gitti. Burada uçaklar tarafından yapılan akrobasi gösterilerini izledi. Daha sonra Rıza Şah'a hediye edilecek uçak tanıtıldı. İki lider saat 12. 00'da Eskişehir Garı'na giderek buradan ayrıldı. Afyon'a hareket etmek üzere yola çıktılar. Tren saat 17.00'da Afyon'a ulaştı. Afyon'da coşku ile karşılandılar burada incelemelerde bulunan iki lider daha sonra Manisa'ya doğru gitmek üzere yola çıktılar. 22 Haziran 1934'de, sabah saat 10:30'da Manisa'ya ulaştılar. Burada yoğun bir kalabalıkla karşılandılar. Manisa Valisi Kazım Paşa, Rıza Şah ve Mustafa Kemal Atatürk, istasyondan hareket ederek Manisa Hastanesi'nde incelemelerde bulundu. Hastane ziyaretinden sonra İzmir'e doğru yola çıktılar. İki lider saat 13.00'da İzmir'e ulaştı. Büyük bir karşılama yapıldıktan sonra Gazi

¹¹⁷ Cumhuriyet Gazetesi, 19 Haziran 1934, s. 5.

¹¹⁸ Erden, Mustafa Kemal Atatürk Dönemi 'nde Türkiye'yi Ziyaret Eden Devlet Başkanları, s. 232.

¹¹⁹ Cin, Türkiye- İran Siyasi İlişkileri (1923-1938), s. 126.

Konağı'na gittiler. Gazi Konağı'nda bir süre istirahat ettikten sonra Hava Kuvvetleri'ne giderek yapılan gösterileri izlediler. Daha sonra Halkevi'ni, Milli Kütüphane'yi ve Öğretmen Okulu'nu gezdiler.¹²⁰ Geceyi Gazi Konağı'nda geçiren Rıza Şah ve Mustafa Kemal Atatürk, ertesi gün Gaziemir'de ki askeri birliği teftiş ettiler. Gece saat 2:20'de İzmir'den ayrılan trenle, Balıkesir'e gitmek üzere yola çıktılar. 24 Haziran 1934'de, Soma yolundan geçerek öğleden sonra saat 17:00'da Balıkesir'e ulaştılar. Çok sayıda sivil ve askeri kişi tarafından karşılanan iki lider askeri kıtaları teftiş ettikten sonra, otomobille Vali Konağı'na geçtiler. Vali Konağı'nın balkonundan, kendileri için hazırlanan geçit törenini izlediler. Bir süre istirahattan sonra Necati Bey Öğretmen Okulu'na gittiler. Geceyi Vali Konağı'nda geçirmek üzere geri döndüler.¹²¹ 25 Haziran 1934'de, iki lider otomobille Çanakkale'ye gitmek üzere yola çıktı. Kirazlı mevkiinde mola verildi. Öğle yemeği yenildikten sonra, kendileri için yapılan geçit törenini izlediler. Saat 17:45'de Çanakkale'ye ulaşan iki lider, top atışlarıyla karşılandılar. Çanakkale Savaşı'nın yapıldığı bölgeye giderek incelemelerde bulundular. Ardından İstanbul'a gidilecek olan Gülcemal Vapuru'na geldiler.¹²²

26 Haziran 1934 tarihinde Gülcemal Vapuru, Türk ve İran bayrakları ile bezenen İstanbul'a ulaştı. Gülcemal Vapuru, İstanbul Boğazı, Kız Kulesi ve Dolmabahçe önlerinden geçti. Dolmabahçe açıklarında bulunan Yavuz Zırhlısı'ndan, top atışları yapıldı. Yavuz Zırhlısı'nın güvertesinden, Türk ve İran marşları çalındı. İki lider kısa bir gezintinin ardından saat 15:30'da Sarayburnu Rıhtımı'ndan karaya adım attılar. İstanbul Valisi ve Belediye Reisi Muhittin Bey, Kolordu Komutanı Halis Paşa'nın da içinde bulunduğu büyük bir topluluk tarafından göz alıcı bir törenle karşılandılar. Törenin ardından İstanbul'da kalacakları süre boyunca konuklayacakları Dolmabahçe Sarayı'na geçtiler. Rıza Şah, İstanbul'da kaldığı altı günde müze ve camileri gezdi. Darülfünun, Kara ve Deniz Akademilerini ziyaret etti. Ayrıca okulları da gezdi. Öte yandan dışlerinden rahatsız olan Rıza Şah için, özel bir diş doktoru tahsis edildi. Rıza Şah'ın diş tedavisi de yaptırıldı. Gazi Mustafa Kemal Paşa, Rıza Şah'ın diş tedavisine büyük önem verdi. Rıza Şah için, İstanbul'da yaklaşık yirmi bin

¹²⁰Cumhuriyet Gazetesi, 23 Haziran 1934, s. 1- 4.

¹²¹Cumhuriyet Gazetesi, 24 Haziran 1934, s. 1- 4.

¹²²Cin, **Türkiye- İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)**, s. 128.

kişinin katıldığı birde fener alayı düzenlendi.¹²³ Rıza Şah, İstanbul'dan 2 Temmuz 1934 tarihinde ayrıldı. Zafer ve Tınaztepe Muhripleri eşliğinde Trabzon'a ulaşan Rıza Şah ve ekibi, 6 Temmuz'da Gürbulak Sınır Kapısı'na ulaştı. Şah, Yalova'da bulunan Mustafa Kemal Paşa'ya şu telgrafi çekti:

“Yalova’da Muazam Türkiye Cumhuriyeti Reisi muhteremi Azemetlu Gazi Mustafa Kemal Hazretleri’ne; Bu mevkide Türkiye’ye veda ediyorum. Fırsatı ganimet bildim. O büyük biraderimin muhabbet ve samimi ihsasatı benim kalbimde unutulmayacak hatıralar icat edecektir. Bir defa daha teşekkürleri arz ile nihayetsiz hürmetlerimi takdim ediyorum. Oradaki misaferetim esnasında İran ve Türkiye milletlerinin kalp ve ruh birliğini gözümle gördüm. Zaman bu rabıtalardan mesut neticesini gösterecektir. Büyük Kardeşime selamet ve uzun ömürler ve Türk Milletine saadetler dilerim.”

Mustafa Kemal Paşa ise şu cevabı verdi;

“Büyük İran Devletinin Muhterem ve Büyük Şehinşahi Alâ Hazreti Hümayun Rıza Şah Pehlevi Hazretlerine, Zatı Şehinşahilerile birlikte geçirdiğim günler ve kudret ve faziletinize bir kere daha şahid olduğum muhavereler hatırımda silinmez surette menkuskalacaktır. Milletlerimizin birbirine karşı pek tabi olan kuvvetli rabıtalardan ziyareti şehinşahiler ile tebarız etmiş ve büsbütün kökleşmiştir. Bu kardeşlik hissiyatını Türk milleti namına arz ederken kardeş Milletin büyük Hükümdarı büyük Dostum ve kardeşime selametler, uzun ve mesut ömürler ve İran milletine mütemadi refah ve saadetler dilerim.” dedi.¹²⁴

Rıza Şah'ın, ülkemize ziyareti sırasında dikkat çeken bir durum söz konusudur. Zira Rıza Şah, Mustafa Kemal Paşa'ya İstanbul'da bulundukları sırada Büyükelçi Hüsrev Bey ile ilgili şikâyetinde bulundu. Rıza Şah'ın, şikâyet ettiği husus İran ve yabancı devletler arasında baş gösteren sıkıntılı meselelerde, Hüsrev Bey'in yabancı devletler lehine olan tutumu oldu. Rıza Şah'ın, bu durumdan duyduğu şikâyet dile getirmesi üzerine Mustafa Kemal Paşa, Hüsrev Bey'in görevden alınması için gerekli çalışmaları yaptı. Hüsrev Bey'in yerine Türkiye'nin, Atina Büyükelçisi Mehmet Enis Akaygen, İstanbul'a getirtilerek Rıza Şah ile birlikte İran'a gitmesi hususunda

¹²³Cumhuriyet Gazetesi, 30 Haziran 1934, s. 1- 6.

¹²⁴Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları*, C: II, s. 524.

görevlendirildi. Bu durum Mustafa Kemal Paşa'nın, Türkiye-İran dostluğuna verdiği önemin örneklerinden biridir.¹²⁵

Rıza Şah'ın, Türkiye ziyareti sonrasında iki ülke arasındaki ilişkilerde diplomatik trafik oldukça yoğun bir şekilde seyretti. İran, üyesi olduğu Milletler Cemiyeti'nden Türkiye lehine çekilerek dostluğun perçinlenmesini sağladı.¹²⁶ Ziyaret sonrasında 1934 yılında yapılacak antlaşmaları görüşmek üzere Cemal Hüsnü Taray başkanlığında bir heyet Tahran'a gitti. İran ile ticaret, gümrük, haberleşme, sınır ve iletişim konularında görüşmeler sağladı.¹²⁷ Tahran Büyükelçisi Enis Akaygen'in, 3 Ekim 1936 tarihli raporunda, Rıza Şah'ın demiryollarının birleştirilmesine önem verdiği ve yol güzergâhlarını harita üzerinde bizzat kendisinin gösterdiğine dikkat çekilmektedir.¹²⁸

Yapılan görüşmeler sonucunda ilk olarak, 7 Ocak 1937 tarihinde *“Telgraf ve Telefon Hatlarının Tesis Edilmesine Dair Özel Anlaşma”* imzalandı. Bu antlaşmayı daha sonra 14 Mart 1937'de imzalanan; *“Türkiye Cumhuriyeti ile İran Devlet-i Şehinşahisi Arasında İkamet Mukavelesi”*, *“Bazı Telefon ve Telgraf Hatlarının Tesisine Mütedair Hususi Mukavelename”*, *“Türkiye Cumhuriyeti ile İran Devlet-i Şehinşahisi Arasında İade-i Mücrimin ve Ceza-i Mevadda Adli Müzaheret Muahedenamesi”*, *“Türkiye Cumhuriyeti ile İran Devlet-i Şehinşahisi Arasında Hudutta Tesis Edilerek Türk ve İran Gümrüklerinin Faaliyetlerini Tanzim Eden Anlaşma”*, *“Türkiye Cumhuriyeti ile İran Devlet-i Şehinşahisi Arasında İmza Edilmiş Olan Ticaret ve Seyrisefain Muahedesi”*, *Türkiye Cumhuriyeti ile İran Devlet-i Şehinşahisi Arasında Hudut Mıntıkasının Emniyetine ve Mezkur Mıntıkada Çıkan Hadise ve İhtilafların Tesviyesine Dair Mukavelename”* antlaşmaları takip etti.

20 Nisan 1937'de ise; *“Türkiye Cumhuriyeti ile İran Devlet-i Şehinşahisi Arasında Trabzon-Tebriz-Tahran Yolu ile Aksi İstikamette Eşya ve Yolcuların Nakliyatı ile Transitini Kolaylaştırmak ve Fazlalaştırmak için Anlaşma”*, *“Türkiye Cumhuriyeti ile İran Devlet-i Şehinşahisi Arasında Havai Seyrüsefer Mukavelenamesi”*, *Türkiye Cumhuriyeti ile İran Devlet-i Şehinşahisi Arasında Baytari Mukavele”* antlaşmaları

¹²⁵ Cin, *Türkiye- İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)*, s. 143, Ömer ERDEN, *Mustafa Kemal Atatürk Dönemi'nde Türkiye'yi Ziyaret Eden Devlet Başkanları*, s. 255.

¹²⁶ Çetinsaya, *“Atatürk Dönemi Türkiye- İran İlişkileri 1926-1938”*, s. 174.

¹²⁷ Yıldırım, *Türkiye ve İran İlişkileri 1918-1960*, s. 89.

¹²⁸ BCA, 030-10-00/261-761-10.

imzalandı. Anlaşmaları Türkiye adına; Cemal Hüsnü Taray, Kemal Köprülü, İran adına ise; Hariciye Nazırı Enayetullah Sami Beyler imzalandı. Yapılan anlaşmaların tamamını TBMM, 7 Haziran 1937’de onayladı.¹²⁹ İki ülke arasındaki ilişkilerin 1934 yılından itibaren hız kazanmasıyla birlikte, aradaki münasebetler zamanla gelişme göstermiş ve önceleri yalnızca diplomatik temellere dayanan ilişkilerin, karşılıklı güven ortamının sağlanmasıyla ekonomik, hukuki ve sosyal alanlarda da kendini göstererek bu komşu iki ülkenin daha çok yakınlaşmasını sağladı.

1. 6. Sadabat Paktı

Kurulduğu günden itibaren “Yurtta Sulh Cihanda Sulh”, anlayışı ile dış politikasını şekillendiren Türkiye Cumhuriyeti, bu politikasında sürekliliği sağlamayı en önemli amaçlarından biri edindi. Ancak I. Dünya Savaşı’ndan, umduğunu bulamayan ülkeler 1930’lu yılların başında harekete geçti. Batılı ülkelerin bu hareketleri Türkiye’yi, gerek doğusunda gerekse batısında sınırlarını korumaya ve bunun için önlemler almaya sevk etti.¹³⁰ Türkiye ilk olarak, 9 Şubat 1934 tarihinde Batı sınırlarını güvence altına almakla işe başladı. Balkan Antantı, adı verilen bu antlaşma Türkiye, Yugoslavya, Yunanistan ve Romanya arasında imzalanmış olup, bu anlaşma ile taraflar birbirlerinin sınırlarını garanti ederek birbirine danışmadan herhangi bir balkan devleti ile siyasal bir ilişki içerisine girmeyeceklerini taahhüt ettiler.¹³¹ Batı sınırlarını güvence altına alan Türkiye, Doğu Akdeniz’de yayılmacı bir politika izleyen ve Milletler Cemiyeti sistemini ihlal ederek Habeşistan’ı işgal teşebbüsünde bulunan İtalya’ya karşı, doğulu devletlerle de anlaşma yapmaya yönlendirildi. Türkiye’nin isteği, Balkanlar üzerindeki Bulgaristan ve İtalya tehlikesine karşı kurulan savunma ve işbirliği paktının, Ortadoğu’daki İtalyan tehlikesine karşıda kurulmasıydı.¹³² Doğudaki savunma ve işbirliğini ön gören paktın imzalanması gereğini doğuran iki önemli husus daha vardı. Bunlardan ilki; sınır sorunlarının bir daha açılmamak üzere çözümlenmesi arzusu idi. Pakta taraf olan Türkiye, Irak ve Afganistan’ın her üçünün de ortak sınır meselesi olan devlet İran’dı. Dört devlette sınır meselenin halledilmesi isteğindeydi. Ayrıca Türkiye-İran-Irak sınırında

¹²⁹TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: V, C: 19, s. 99, Resmi Gazete, 21 Haziran 1937, S. 3636.

¹³⁰Yaşar Canatan, **Türk-İrak Münasebetleri (1926-1958)**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996, s. 58.

¹³¹Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (C: 1-2 1914-1995)**, s. 178.

¹³²Canatan, **Türk-İrak Münasebetleri (1926-1958)**, s. 59.

bulunan, Kürt aşiretlerinin isyanları en önemli sorundu. Bu sorunlar 1937 yılında çözüme ulaşmış olsa da özellikle aşiret isyanlarının ikili ilişkilere yansımaması istenmekteydi. Bu istek paktın imza edilmesinin temel nedeni sayıldı. Diğer bir neden ise: ülkelerin bağımsızlık ve egemenliklerini vurgulama arzusudur. Sömürge yahut yarı sömürgecilik sürecinden kısa süre önce sıyrılan bu devletler için, egemenliğin tam olarak sağlanması (İran, Irak dahil değil) ve başka ülkenin boyunduruğu altında olmadıklarını vurgulanması büyük önem arz etmekteydi. Ayrıca Türkiye hariç diğer üç devlet için bu pakt, kurucusu oldukları ilk uluslararası örgüt olma özelliğini taşımaktaydı.¹³³

Türkiye, İran ve Irak arasında 2 Ekim 1935 tarihinde, İsviçre'nin Cenevre kentinde üç devletin katılımıyla bir ittifak antlaşması taslağı oluşturuldu. Bu antlaşmaya daha sonra Afganistan'da dahil oldu. Taslağı oluşturulan bu antlaşma ülkeler arasındaki işbirliğinin temelini oluşturdu. Türkiye, bu antlaşma ile İran-Afganistan ve İran-Irak arasında sınır sorunlarının çözümünde etkin bir şekilde söz sahibi olarak hakem tayin edebilme yetkisine sahip oldu.¹³⁴ 1935 yılında parafe edilen anlaşmanın, 1937'ye dek uzaması İran-Irak arasındaki sınırın, Şattülrap topraklarının hangi kısmından geçeceği meselesidir. Bu meselenin çözülmesi için, Türkiye arabuluculuk yapma girişiminde bulundu. İki ülke arasındaki görüşmeler, Mart 1936'da çıkmaza girince İran' da, Türkiye'nin arabuluculuk etmesini istedi. Ancak sonuç alınamayınca İran mesele çözülene kadar paktın imzalanmasının gecikeceğini bildirdi.¹³⁵

Ekim 1936'da, Irak'ta bir devrim yaşandı. Yaşanan devrim sonrası Bekir Sıtkı Paşa, Irak'ta iktidarı devirerek başa geçti. Bekir Sıtkı Paşa, Irak'ın komşularıyla olan sorunlarını bir an önce çözüme kavuşturma düşüncesindeydi. Bu yöndeki ilk adımı Nisan 1937'de, Irak Dışişleri bakanı tarafından Tahran'a, sınır meselesinin çözümü için bir tasarı sunulmasıyla atıldı. Aynı tasarı Türkiye'ye de gönderildi. Türkiye, gerekli incelemeleri yaptıktan sonra tasarının kabulü önerisinde bulundu. Fakat İran, bu tasarının %20'sini kabul etmedi. Bunun üzerine Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Tahran'a giderek arabuluculuk yaptı. Böylece sınır İran'ın istediği gibi, Talveg Hattı akarsuyunun en derin yerlerini birleştiren bölge olarak belirlendi. İran-Irak

¹³³Oran, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, C: I, 1919-1980, s. 365- 366.

¹³⁴BCA, 030-10-00/261-259-19.

¹³⁵Çetinsaya, "Atatürk Dönemi Türk-İran İlişkileri 1926-1938", s. 173-174.

Sınır Hattı Antlaşması, 4 Temmuz 1937’de Tahran’da imzalandı.¹³⁶ İran-Irak arasındaki sınır meselesinin sonuca bağlanmasından 4 gün sonra yani 8 Temmuz 1937’de Sadabat Paktı imzalandı. Türk Dışışleri Bakanı Tefik Rüştü Aras, Irak Dışışleri Bakanı Naci el-Asil, Afganistan Dışışleri Bakanı Faiz Muhammed Han ve İran Dışışleri Bakanı Sami arasında, Tahran’ın Şimran kentindeki, Sadabat Sarayı’nda pakt antlaşması törenle imzalandı. Pakt TBMM tarafından, 25 Haziran 1938’de onaylandı.¹³⁷

Sadabat Paktı, on maddeden oluşan bir antlaşmadır. Antlaşmanın maddeleri şu şekildedir;¹³⁸

- “1. Madde; Antlaşmayı imzalayan devletler birbirlerinin içişlerine karışmayacaklar,*
- 2. Madde; Ülkeler birbirlerinin ortak sınırlarının dokunulmazlıklarına kesinlikle saygı göstereceklerdir.*
- 3. Madde; ortak çıkarların söz konusu olduğu uluslararası anlaşmazlıklarda birbirlerine danışacaklardı.*
- 4. Madde;birbirlerine karşı başka devletlerle ya da tek başlarına saldırıda bulunmayacaklardır..*
- 5. Madde; tarafların saldırıya uğraması durumunda saldırıya uğrayan devlet kendisini savunacak öte yandan mesele Milletler Cemiyeti Konseyine sunulacaktır.*
- 6. Madde; Eğer Taraflardan bir başka devlete saldırıda bulunursa, pakta üye olan devletler saldırıyı yapan devletle ilgili olarak, pakta son verebilme hakkına sahiptir.*
- 7.Madde; Bağlılı Taraflar kendi sınırları içinde öteki Tarafların kurumlarını yıkmak, düzen ve güvenliğini sarsmak ya da hükümet rejimini bozmak amacıyla silahlı çeteler, gruplar yada örgütlerin kurulmasını ve onların eyleme geçmelerini engellemeyi yükümlenmektedir. Bu hüküm özellikle Irak ile İran arasında Kürt ayaklanmalarına öteki Tarafın destek ve yardımda bulunmaktan kaçınması gereği bakımından önemli idi.*

¹³⁶Çetinsaya, “Atatürk Dönemi Türk-İran İlişkileri 1926-1938”, s. 175.

¹³⁷ İsmail Sosyal, “1937 Sadabat Paktı”, TTK Basımevi, Ankara, 1994, s. 3130 - 3132.

¹³⁸ Düstur, 3. Tertip, C: XIX, s. 151 – 153.

8. Madde; *Tarafların aralarında çıkabilecek uyuşmazlıkları, savaşa başvurmadan yani barışçı yoldan çözüme kavuşturmak yükümlülüğünü üstlendiklerini anımsatmaktadır.*

9. Madde; *Tarafların Milletler Cemiyeti Yasasıyla üstlendikleri yükümlülüklerin bu Paktın doğan yükümlülüklerle üstünlüğünü göstermektedir. Yani Paktın hiç bir Maddesi Milletler Cemiyeti Yasasından doğan yükümlülükleri kısıtlamayacaktır.*

10. Madde; *Antlaşmanın süresi, onayı, yürürlüğe girişi ve Milletler Cemiyeti Sekreterliğine tescili yöntemleriyle ilgilidir.”*

Paktın geçerliliği beş yıl olup, pakta üye devletlerden 5 yılın bitiminde itiraz gelmedikçe pakt süresi 5 yıl daha uzatılacaktı. Pakta üye devletler birbirlerinin içişlerine karışmamak, sınırların dokunulmazlığı, iyi komşuluk münasebetlerinin kurulması, Milletler Cemiyeti antlaşmasına ve dünya sulhuna itaat söz konusudur. Paktın yapıldığı gün ek bir antlaşma ile paktın organları oluşturuldu. Buna göre yılda bir kez toplanması kararı ile Bakanlar Konseyi ve Genel Sekreterlik birimleri kuruldu.¹³⁹

Sadabat Pakı, doğulu devletlerin, batılı devletlerin boyunduruğı dışında istedikleri takdirde kendi barış şartlarını belirleyebileceklerini gün yüzüne çıkaran bir anlaşmadır. Pakt sayesinde Türkiye, doğu bölgesindeki isyanları önledi. Aynı zamanda II. Dünya Savaşı öncesi, Orta Doğu ülkelerinin birbirlerine karşı kışkırtmalarının da önüne set çekildi.¹⁴⁰ Paktın Bakanlar Konseyi'nin ikinci toplantısı, 1938 Nisan ayında Kabil'de yapılması kararı alındı. Fakat Avrupa'da ki durumu yakından izlemek amacıyla ve paktın onay işlemlerinin uzaması nedeniyle ikinci toplantı, Eylül 1938'de Cenevre'de yapılması kararlaştırıldı. Kabil'de ki toplantının ise, 1939 Nisan ayında yapılması kararı alındı. Ancak 1939 yılında II. Dünya Savaşı'nın, başlaması paktın önemini kaybetmesine neden oldu. Buna rağmen antlaşmaya taraf olan devletlerden hiçbirisi, Sadabat Pakı'ndan ayrıldığını açıklamadığı için pakt hukuksal anlamda geçerliliğini kaybetmedi. Ancak İran'ın, İngiltere ve SSCB tarafından işgal edilmesi pakı sona erdirmek için atılan adımdır.

¹³⁹Sosyal, “1937 Sadabat Pakı”, s. 3144.

¹⁴⁰Oran, **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, C.I, 1919-1980**, s. 370.

Savaştan sonra İran paktı yeniden canlandırmaya çalıştı. Ancak savaş sonrası meydana gelen uluslararası sistemdeki büyük değişiklikler bunu mümkün kılmadı. 1955 yılında, Sovyet baskısına karşı Bağdat Paktı'nın kurulması, Sadabat Paktı'nın önemini azalttı. İran-İrak arasında, 1980'de meydana gelen savaş ile pakt tamamen tarihe karıştı.¹⁴¹

1. 7. Mustafa Kemal Paşa'nın Vefatı ve İran'da ki Yansımaları

10 Kasım 1938'de vefat eden Mustafa Kemal Paşa için, İran Şahı Rıza Şah, sarayında 1 Aylık mateme girdi. Rıza Şah, Mustafa Kemal Paşa'nın kız kardeşine, Başbakan İsmet İnönü'ye ve Türk Hükümeti'nin yüksek yetkililerine baş sağlığı telgrafları gönderdi. Mustafa Kemal Paşa'nın anısına, İran Millet Meclisi, 18 Kasım 1938'de olağanüstü bir oturum düzenlendi. Ayrıca Şah, Paşa'nın cenaze törenine katılmak üzere kendi muhafız alayı, Pehlevi Alayı'ndan bir binbaşı komutasında iki yüzbaşı ve 57 erden oluşan bir askeri tören kıtasını görevlendirdi. Mustafa Kemal Paşa'nın ölümü ile iki ülke arasındaki ilişkiler görünürde eski sıcaklığında olsa da, II. Dünya Savaşı'nın getirdiği dünya düzeni nedeniyle değişime uğradı.¹⁴²

Mustafa Kemal Paşa'nın, vefatının ardından Türk Dışişleri Bakanlığı'nda başlatılan değişim çerçevesinde, İran Büyükelçisi Enis Akaygen, başka görevlere atanmak üzere görevinden alındı. Enis Akaygen'in yerine Suat Davaz, İran Büyükelçiliği'ne getirildi. Büyükelçi değişikliği, Rıza Şah tarafından hoş karşılanmadı. Bunun nedeni: Rıza Şah'ın, Türkiye, İngiltere ve Fransa ilişkilerinden duyduğu endişedir. Rıza Şah, Türkiye'nin, İran'a yönelik politikasını değiştireceğini düşünmektedir. Rıza Şah, bu durumu İngiliz güdümündeki Türkiye'nin, Almanya taraftarı İran'dan, uzaklaşması olarak yorumladı.¹⁴³

¹⁴¹Oran, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, C.I, 1919-1980*, s. 369, Yıldırım, *Türkiye ve İran İlişkileri 1918-1960*, s. 96-97.

¹⁴²Çetinsaya, "Atatürk Dönemi Türk-İran İlişkileri 1926-1938", s. 173-174.

¹⁴³Çetinsaya, "Atatürk Dönemi Türk-İran İlişkileri 1926-1938", s. 175.

İKİNCİ BÖLÜM

II. DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİ VE SONRASINDA TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ

2. 1. II. Dünya Savaşı Sırasında Türkiye- İran İlişkileri

II. Dünya Savaşı'nda Türk dış politikasının temelini, Lozan Antlaşması'yla oluşan mevcut durumun devam ettirilmesi oluşturdu. Lozan Antlaşması'ndan sonra Türkiye yakın çevresinde yer alan tüm devletlerle samimi ilişkiler kurdu. Gelen savaş tehlikesi karşısında birincil amaç, sınırları etrafında bir güvenlik sistemi oluşturmak oldu. Bu nedenle savaşa katılmak istemeyen devletlerle anlaşma yapıldı.¹⁴⁴ Yaklaşan İtalyan ve Bulgar tehlikesine karşı, Balkanlar da kendisini güvence altına almak amacıyla Türkiye, Balkan Antantı'na imza attı. 1934 yılında yapılan Balkan Antantını, 1937 yılında imzalanan ve İtalyan tehlikesine karşı oluşturulan Sadabat Paktı takip etti.¹⁴⁵ İtalya'nın yanı sıra, Almanya'nın da harekete geçmesi ve bu iki devletin saldırgan, yayılmacı dış politika talepleri Türkiye'yi, Batı ile anlaşmaya götürmeye neden oldu. Türkiye ve İngiltere, arasında başlayan görüşmeler neticesinde 12 Mayıs 1939 tarihinde, Türkiye'yi barış cephesine bağlayan bir deklarasyon yayınlandı. Bunu 23 Haziran 1939'da, Fransa'nın yayınladığı bildiri takip etti. Böylece Türkiye kendisini garanti altına almış oluyordu.¹⁴⁶

Türkiye, İngiltere ve Fransa'dan almış olduğu bu desteği Sovyetlerden de beklerken Sovyetlerin 23 Ağustos 1939'da, Almanya ile saldırmazlık paktı yapması Türkiye için şaşırtıcı bir durum oldu. Almanya, 1 Eylül 1939'da Polonya'ya saldırdı. 3 Eylül 1939'da İngiltere ve Fransa'nın, Almanya'ya savaş ilan etmesiyle II. Dünya Savaşı başladı.

İsmet İnönü'nün, II. Dünya Savaşı'ndaki dış politikasının temelini, Türkiye'nin toprak bütünlüğünü korumak oldu. Öyle ki Türkiye politikası gereği savaşta tarafsız kalmayı tercih etti.¹⁴⁷ İran ise; II. Dünya Savaşı'nda var olan siyasi ortamdan endişe duymaktadır. Şah ve çevresindekiler Almanya ve İtalya'ya karşı ilgi duydu. Lakin

¹⁴⁴Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, C: I, s. 230.

¹⁴⁵Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, s. 231.

¹⁴⁶Gönlübol, Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, s. 139.

¹⁴⁷Yıldırım, *Türkiye ve İran İlişkileri 1918-1960*, s. 102.

savaşa girmeyi istemediler. II. Dünya Savaşı'nın etkin isimlerinden olan Almanya ise; İran petrollerine ve İran Körfezine hakim olarak bu bölgeden Hindistan'a ulaşmayı istiyordu. Bu nedenle İran'da, iyi bir Alman teşkilatlanması söz konusu oldu.¹⁴⁸

İran petrollerine ve İran Körfezi'ne göz diken Almanya'nın, Türkiye için düşüncesi Türkiye'yi İngiliz ittifakında ayırmak ve kendi yanına almaktı. Bu amaçla 18 Haziran 1941'de, Türk-Alman Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması imzalandı. Antlaşmadan kısa süre sonra 24 Haziran 1941'de Almanya, Sovyet Rusya'ya saldırdı. Bunun üzerine rahat bir nefes alan Türkiye tarafsızlığını ilan etti. İran ise tarafsız olmasına rağmen durumu tartışma konusu oldu.¹⁴⁹

II. Dünya Savaşı döneminde İran'ın, Sovyet ve İngilizlerce işgali iki neden üzerinde yoğunlaştı. Bu nedenlerden ilki Japonya'nın, Endonezya'yı işgal etmesi ile İran petrolü, tek rezerve durumuna geldi. Müttefikler için İran'ın önemi arttı. İkinci neden ise; İran'da bulunan çok sayıda Alman teknisyenin, Güneybatı İran'da ki Anglo-İran Petrol Şirketi'nin çıkarlarına zarar vereceği düşüncesinin müttefikler arasında yaygınlaşmasıydı. Ayrıca Almanya'nın, Sovyet Rusya'yı işgal etmesi üzerine Amerika ve İngiltere'nin İran üzerinden Rusya'ya askeri yardım yapmak istedi. Ancak, İran buna izin vermedi. Bu durum İran'ın, Sovyet Rusya ve İngiltere tarafından işgaline neden oldu. İran, Ağustos 1941'de güneyden İngiltere, kuzeyden Rusya tarafından işgal edildi. İran'ın işgali Türkiye'yi hayrete düşürdü. Çünkü, İran'da tıpkı Türkiye gibi tarafsızlığını ilan etti. Buna rağmen işgale uğraması Türkiye için ders verici bir olay oldu. Böylece Türkiye, dış politikada kimseye güvenmemesi gerektiğini kanıtlandı. 1941'de İran'ın işgal edilmesinden, 1947'ye dek geçen dönemde, Türkiye-İran ilişkileri durgun bir seyir aldı. Bunun temel nedeni hiç şüphesiz İran'da, söz sahibi olanların işgalci devletler olmasıydı. Türkiye, savaş sırasında İngiltere ile İran'a dair konuda görüşme sağladı. Yapılan görüşmede iki husus üzerinde duruldu. İlki; Şiraz merkez olmak üzere Basra Körfezi çevresinde yaşayan Kaşkay Türklerine, yapılan İngiliz baskısının azaltılması diğeri ise; Sovyet Rusya'nın işgalinin savaştan sonra da devam etme meselesiydi. Türkiye, bu

¹⁴⁸Gönlübol, Sar, **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)**, s. 142.

¹⁴⁹Çağatay Benhür, "İkinci Dünya Savaşı'nda İran'ın İşgali ve Türk Basını 1941 " Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkic, Volume 10/9, Summer 2015, 75 - 104, s. 80.

meselede haksız çıkmadı. İran'ın, doğrudan Moskova güdümüne girmesi Türkiye'nin etrafının, üç yandan Sovyet birlikleri ve uydu hükümetlerce sarılmasına neden olacaktı. Bu meselede İngiltere'den daha duyarlı olunması istedi.¹⁵⁰ İran'ın işgali dünya kamuoyundan iyi bir görüntü vermeyince 29 Ocak 1942'de, İngiltere-İran ve Sovyet Rusya arasında bir ittifak antlaşması yapıldı. Bu anlaşma gereği İran, Sovyetler birliğine yardım için topraklarından Amerikan askerlerinin geçmesine izin verdi. Antlaşmanın en dikkat çekici maddesi, savaş sona erdiği tarihten itibaren altı ay içinde işgal güçlerinin İran'ı terk etmesi hükmüdür.

Savaş sonunda, 1942 antlaşmasına ABD ve İngiltere uyum sağlarken, SSCB anlaşmanın gereğini yerine getirmede. Bununla birlikte, işgali altında varlığını sürdüren bölgelerde biri; Cafer Pişaveri liderliğinde Azerbaycan Cumhuriyeti (Aralık 1945), diğeri ise; Kadı Muhammed liderliğinde Mahabad (Kürt) Cumhuriyeti kurdu. Bu durum üzerine İran, meseleyi Birleşmiş Milletlere taşıdı. Lakin umduğu gibi bir sonuç alamayınca, iki ülke sorunu karşılıklı çözüme yoluna gitti. 4 Nisan 1946'da, yapılan antlaşmaya göre; Sovyetler Birliği, Kuzey İran Petrollerinin %51 hisselerinin, kendilerine verilmesi şartıyla askerlerini bölgeden çekmeye karar verdi. Ancak bu antlaşma, İran Meclisi tarafından kabul edilmedi. Sovyetler, İran'a baskı yapınca ABD, İran'a toprak bütünlüğünü koruma konusunda garanti verdi. Bunun üzerine SSCB, ABD ile bir çatışmayı göze alamadı. Böylece SSCB, askerlerini İran'dan çekmek zorunda kaldı.¹⁵¹ Bu durum hem Batılı Müttefiklerin yardımını alan İran'ı, hem de Türkiye'yi büyük ölçüde rahatlatı.

2. 2. II. Dünya Savaşı Sonrasında Türkiye-İran İlişkileri

Soğuk Savaşın ortaya çıktığı, 1945-1946 yıllarındaki iki kutuplu dünya düzeninde, İran ve Türkiye aynı ortak payda da yer aldı. Her iki ülkede SSCB'yi tehdit olarak gördü. Bu nedenle iki ülke de dış politikada, Batı Blok'una yakınlaştılar. Bu yakınlık Türkiye-İran ilişkilerini tekrar eski hareketliliğine kavuşmasını sağladı. Yalnız bu dönemde kurulan ilişkiler ABD merkezli kuruldu. İki ülke arasındaki bu olumlu hava

¹⁵⁰Oran, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, C: I, 1919-1980, s. 649.

¹⁵¹Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (C: 1-2, 1914-1995)*, s. 424 - 426.

İran’da, Musaddık’ın iktidara geldiği döneme kadar devam etti.¹⁵² Özellikle 1948 yılından itibaren iki ülke arasındaki ilişkilerde canlılık görülmeye başlandı. İran uzun süredir kimseyi atamadığı Ankara Büyükelçiliğine, Haziran 1948’de atama yaptı. Ekim 1948’de Tahran gazeteleri, Türkiye Cumhuriyeti’nin 25. yıl dönümü hasebiyle Türkiye hakkında olumlu yayınlar yaptı.¹⁵³ Ekim 1949’da Türkiye, Tahran büyükelçisi olarak İran’a, Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nu gönderdi. Aynı yıl 9 Kasım 1949, Türk dostu ve Batı yanlısı olarak bilinen Muhammed Said’in, İran’da başbakan olması ilişkilerde elverişli bir ortamın kendisini göstermesini sağladı.

2. 3. Demokrat Parti’nin İktidara Gelişi

Demokrat Parti’nin, kuruluşuna doğru giden ilk adım 1945’de yapılan bütçe görüşmeleri ve Toprak Kanunu’na yaptığı eleştirilerle dikkati çeken isim, Aydın Milletvekili Adnan Menderes oldu. Kars Milletvekili Fuat Köprülü, İçel Milletvekili Celal Bayar ve Bursa Milletvekili Refik Koraltan, Dörtlü Takrir olarak bilinen bir önergeyi parti grubuna verdi. Lakin Dörtlü Takrir, grup tarafından reddedildi. 11 Haziran 1945’de, tüm tartışmalara rağmen Toprak Kanunu kabul edildi. Dörtlü Takrir’in esas amacının yeni bir parti kurmak olduğu Cumhuriyet Halk Partisi tarafından öngörüldü.¹⁵⁴ Verdikleri önergelerin reddedilmesine karşılık Adnan Menderes ve Fuat Köprülü dönemin gazetelerinde eleştiri içerikli yazılar yayınlayınca 21 Eylül 1945’de, her iki isim içinde ihraç kararı alındı. Refik Koraltan, ihraç kararını eleştirince partiden uzaklaştırıldı. Bunu Celal Bayar’ın kendi isteğiyle partiden ayrılması takip etti.¹⁵⁵ Celal Bayar’ın da partiden ayrılması yeni bir partinin kurulacağı iddialarını güçlendirdi. 7 Ocak 1946’da Demokrat Parti, resmi olarak kuruldu.¹⁵⁶ İlk kuruluş dönemlerinde Demokrat Parti ve Cumhuriyet Halk Partisi arasında çok fazla ayrılıkçı nokta söz konusu değildir. Ancak ilerleyen süreç içinde Demokrat Parti iyi bir siyasi örgütlenme gösterdi. 14 Mayıs 1950’de, yapılan seçimlerde gösterdiği çabanın karşılığı olarak iktidara geldi. Bu başarı ile CHP’nin, 27 yıllık iktidarına son verdi. 1960 askeri darbesiyle iktidardan uzaklaştırılana kadar

¹⁵²Oran, **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, C: I, 1919-1980**, s. 649.

¹⁵³Aydın Tarihi, S:179, Ekim 1948, s. 65-66.

¹⁵⁴Cemal Anadol, **Türkiye Siyaset Tarihinde Demokrat Parti**, Yeni Kuvayı Milliye Yayınları, İstanbul, 2004, s. 42.

¹⁵⁵Yıldırım, **Türkiye ve İran İlişkileri 1918-1960**, s. 115.

¹⁵⁶Filiz Çolak, “Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş ve Demokrat Parti 1945-1950”, **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, C: 16, s.776.

girdiği tüm seçimleri kazandı. 22 Mayıs 1950’de toplanan yeni mecliste, Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Meclis Başkanı Refik Koraltan oldu. 9 Haziran 1950’de Adnan Menderes başbakan seçildi.¹⁵⁷

2. 4. Demokrat Parti Dönemi Dış Politika

II. Dünya Savaşı sonrası artan Sovyet Baskısı, Türkiye ve ABD’yi birbirine yakınlaştırdı. Bu yakınlaşma neticesinde Truman Doktrini ve Marshall Planı, imza edildi. Demokrat Parti’nin muhalefette olduğu dönemde yapıldı. Demokrat Parti, iktidarı boyunca Amerika yanlısı dış politika izledi. Bu dış politikanın temellerini şüphesiz Truman Doktrini ve Marshall Planı oluşturdu.¹⁵⁸ ABD başkanı Harry S. Truman tarafından ortaya çıkarılan, Truman Doktrini’nin en önemli amacı; dünyanın neresinde olursa olsun Sovyet yayılımcılığının engellenmesi ve Amerika’nın, hem siyasi hem de ekonomik anlayışının yayılmasıydı. Truman Doktrini esas itibarıyla, Yunanistan ve Türkiye için askeri yardımı öngören bir doktrindir. Bunun nedeni her iki ülkenin de Sovyet tehdidine doğrudan açık olmasıydı. 22 Mayıs 1947’de, resmen yürürlüğe giren, Truman Doktrini ile 1947-1951 arasında ABD tarafından, Türkiye’ye yapılan askeri yardım miktarı 4 milyar dolara ulaştı.¹⁵⁹

Marshall Planı ise: ABD Dışişleri Bakanı George Marshall tarafından, ortaya konulan ve 16 ülkeye verilmesi öngörülen ekonomik yardımı içermektedir. Marshall Planı’ndan faydalanan ülkeler; Türkiye, Büyük Britanya, Fransa, İtalya, Batı Almanya, Hollanda, Yunanistan, Avusturya, Belçika, Lüksemburg, Danimarka, Norveç, İrlanda, Yugoslavya, İsveç, Portekiz, İzlanda’dır.¹⁶⁰

Türkiye, Marshall Planı’ndan 4 Temmuz 1948’de ABD ile imzalanan Ekonomik İşbirliği Antlaşması ile yararlanmaya başladı. 1948-1952 arasında Türkiye’ye 352 milyon dolar tutarında yardım yapıldı. Yapılan yardımların %60’ı tarımda kullanıldı. Bu sayede 1953’de Türkiye ilk kez buğday ihracatçısı oldu. Ancak tüm bunlara

¹⁵⁷Anadol, *Türkiye Siyaset Tarihinde Demokrat Parti*, s. 65.

¹⁵⁸Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (C: 1-2 1914-1995)*, s. 443, Yıldırım, *Türkiye ve İran İlişkileri 1918-1960*, s. 117.

¹⁵⁹Oran, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, C: I, 1919-1980*, s. 535.

¹⁶⁰Faruk Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı’ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, Der Yayınları, İstanbul, 2006, s. 40.

rağmen Türkiye bu gelen yardımlar ile dışa bağımlı hale gelmesine sebebiyet verdi.¹⁶¹

Truman Doktrini ve Marshall Planı'nın imza edildiği dönemde, batıya bağımlı hale gelinmesi CHP'nin, eleştirisine neden oldu. Ayrıca CHP, Demokrat Parti'yi Türkiye'nin yanlış bir şekilde doğu komşuları ile olan ilişkilerini ihmal etmesi konusunda da eleştirdi. Bu eleştirinin temel nedenlerinden biri de şüphesiz 8 Ağustos 1949'da, Türkiye'nin Avrupa Konseyi'ne alınarak, bir Avrupa ülkesi olduğunu resmen kanıtlamış olmasıyla yakından ilişkilidir.¹⁶² Sovyetlerle tamamen kopan ilişkiler Türkiye'nin, Batı'ya doğru yaklaşmasında önemli bir etkidir. Türkiye, Batı'ya olan yakınlığından dolayı 1 Ağustos 1950'de, Kuzey Atlantik Savunma Paketi'ne (NATO) girmek için müracaat etti. Ancak Norveç, Danimarka ve İngiltere'den, önemli ölçüde itiraz gördü. Bu itirazların nedeni; ittifak alanlarının daha geniş coğrafyaya yayılmasını istememeleriydi. Türkiye'nin, NATO'ya alınmasına en büyük itiraz İngiltere'den, gelmiştir. Bu itiraz özellikle Ortadoğu'nun savunulmasındaki görüş farklılığı nedeniyle ortaya çıkmıştır.

Amerika'nın, NATO'nun güneydoğu kanadının zayıf olmasından endişe duyuyordu. Bu nedenle Türkiye'de stratejik bir hava kumandanlığının vücuda getirilmesini istiyordu. İngiltere ise; İngiliz Ortadoğu Kumandanlığına bağlı ayrı bir Ortadoğu kumandanlığı kurulması görüşünü savunuyordu.

Yapılan itirazlara rağmen Türkiye, 18 Şubat 1952'de, NATO'ya üye oldu. Bu üyelik Türkiye'nin, Ortadoğu'da Batı ile birlikte hareket etmesine neden oldu.¹⁶³

Türkiye'nin, NATO'ya alınmasında en büyük etken 25 Haziran 1950'de, Kuzey ve Güney Kore arasında meydana gelen savaşta, Türkiye'nin bölgeye asker göndermesi etkili oldu. Bu etki ABD'yi tesiri altına aldı. Böylece NATO'ya üyelik süreci hız kazanmış oldu.¹⁶⁴

1952 yılında NATO'ya üye olduktan sonra Türkiye, Ortadoğu'da söz sahibi oldu. Demokrat Parti'nin Ortadoğu politikası, 3 temel amaca dayandırıldı. Bunlardan ilki;

¹⁶¹Oran, **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, C: I, 1919-1980**, s. 541-542.

¹⁶²Yıldırım, **Türkiye ve İran İlişkileri 1918-1960**, s. 120.

¹⁶³Hüseyin Bağcı, **Türk Dış Politikası'nda 1950'li Yıllar**, Genişletilmiş 2. Baskı, ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık Ankara, 2001, s. 35.

¹⁶⁴Gönlübol, Sar, **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)**, s. 230.

Ortadoğu’da güven ve kalıcılığı sağlama, ikincisi; İsrail ve Arap ülkeleri arasındaki sorunların çözüme kavuşturulması, son olarak ise; Komünizmin Ortadoğu bölgesine girmesini engellemek için etken bir güvenlik politikası izlemek oldu. Bu politikalar özellikle, 1950’li yıllarda Sovyetlerin Ortadoğu üzerindeki etkisini arttırmasıyla Türkiye ve Sovyetlerin karşı karşıya gelmesine sebebiyet verdi. Özellikle Türkiye-İran ilişkileri bu dönemde dönemin şartları çerçevesinde ABD’nin gösterdiği yolda şekillendi.¹⁶⁵

2. 5. Demokrat Parti Dönemi Türkiye-İran İlişkileri

Demokrat Parti, iktidara geldiği ilk dönemlerde Batı’ya dönük bir dış politika izledi. Aynı zamanda Sadabat Paktı’nın, yeniden canlandırılması konusuna sıcak bakacağını belirtti. Bu meseleyi gündeme getirmesi İran ile olumlu ilişkiler kurulacağı konusunda atılan ilk adım oldu.¹⁶⁶ Bu dönemde İran’a büyükelçi olarak gönderilen Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun İran Şahı Muhammed Rıza Şah ile olan görüşmeleri dikkat çekicidir. Öyle ki Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Dışişleri bakanlığına gönderdiği raporda, Muhammed Rıza Şah’ın Türkiye’ye olan ilgisini şöyle açıklar;

“Yeni memuriyet ve vazifem icabı itimatnamemi takdim için Majeste İran Şehinşahi Hazretlerinin ilk defa Tahran’da huzurlarına kabul buyrulduğum zaman Büyükelçilik binamızı tanzim için çektiğim bütün zahmet ve meşakkatleri unuttum. Genç Şehinşahın benimle ilk teması yalnız bu kabul töreninin resmi parlaklığı ile değil, aynı zamanda derin ve sıcak bir samimilik havası içinde olup bitmişti. İran hükümdarına itimatnamemi sunmağa giderken yanımda bulunan teşrifat müdürü bana demişti ki: ‘İtimatnamenizi verir vermez maiyetiniz erkânını Şaha takdimeder ve çekilirsiniz.’ Buna göre bende kısa bir nutuklaşmadan sonra itimatnamemi verip çekilmek üzere idim. Fakat Büyük Pehlevi’nin oğlu kendisine mahsus tatlı tebessümüyle gülümseyerek beni alıkoymuş ve yandaki kapılardan birini gösterip: “Buyurun biraz şurada oturalım konuşalım.” demişti. Merasim böyle bir şekle girişi, sonradan işittiğime göre, yalnız saray erkânını değil, hassaten teşrifat müdürünüz ayırtmıştı. Zira bu hem protokol kaidelerine aykırı bir hareketti, hem de hükümdarın

¹⁶⁵Yıldırım, *Türkiye ve İran İlişkileri 1918-1960*, s. 141-142.

¹⁶⁶Gökhan Çetinsaya, “Türkiye İran İlişkileri Türk Dış Politikasının Analizi”, Derleyen; Faruk Sönmezoglu (3. Basım), Der Yayınları, İstanbul, 2004, s. 209-210.

hiçbir elçiye böyle bir iltifatta bulunduğu ve bu kadar yakınlık gösterdiği o zamana kadar görülmuş şeylerden değildi. Haşmetlinin Hariciye Nazırı ile birlikte beni aldığı oda kendi yazı odası idi. Önce hatırumı sordu sonra birden herhangi bir mukaddimeye lüzum görmeksizin İran ile Türkiye arasındaki dostluk münasebetlerine verdiği büyük ehemmiyetten bahsetti. Bu münasebetlerin babası ile Atatürk devresindeki kadar samimileşmesine, sıklaşmasına çalışılmasına lazım geldiğini söyledi: (Biz iki kardeş milletiz ve kaderlerimiz birbirine bağlıdır) dedi. Onca, tarihin, coğrafyasının ve belki de müşterek din ve kültürün tabii bir gerçek haline soktuğu bu kardeşliğe, son politik durum dolayısıyla hukuki ve siyasi bir şekil vermek zamanı gelip çatmış bulunmakta idi. Komşu devletin, genç hükümdarı böyle konuştukça kendisi hakkında duymağa başladığım hürmet duyguları bir nevi gönül bağlılığına inkılâp ediyordu. Bir saat süren bu mülakattan çıkarken Hariciye Nazırına demiştim ki: (Şu dakikadan itibaren kendimi kendi yurdunda hissediyorum ve benimle sizin aranızda hiçbir ayrılık, gayrılık görmüyorum, Memleketlerimizin hayrı için birlikte iki kardeş gibi çalışacağımızdan eminim). Muhammed Rıza Pehlevi, bizim bildiğimiz şark hükümdarlarının en adaletlisi, en kanunisi ve en meşrutisidir. Terbiye, zihniyet ve yaşama üslubu itibariyle herhangi bir garplı hükümdardan farkı yoktu. Bundan başka pek samimi bir vatan ve millet adamıdır. Gene bundan başka, memleketinin birçok adet ve itiyatlarına aykırı hareketlerde bulunduğu da görülmemiştir.”¹⁶⁷

1949 yılında, İran ile olan ilişkilerde özellikle ekonomik anlamdaki işbirliğine önem verildi. Bu amaçla 18 Nisan 1949’da Tahran Büyükelçiliği, İran’da bir Ekonomik Konseyin kurulduğunu bildirdi. İlişkilerin olumlu bir seyirde devam etmesi için 25 Aralık 1949’da Türkiye ve İran arasında, “Türkiye ile İran Arasında Yolcu ve Mal Transit ve Nakliyatını Kolaylaştırmayı ve Çoğaltmayı Güden Anlaşma” imzalandı. Bu antlaşma TBMM tarafından, 20 Aralık 1951’de onaylandı. Yine 25 Aralık 1949’da, iki ülke arasında transit ticaretinin gelişmesini ve ödemelerin tavsiyesini kolaylaştırabilmek için “Ödeme Anlaşması” yapıldı. İki ülke transit nakliyatını geliştirmek için Türkiye’de bir araya geldi. Görüşmeler neticesinde yol ve mal transit nakliyatını kolaylaştırmak için anlaşma yaptı. Bu anlaşmayı 20 Ocak 1951’de yapılan, Türkiye- İran Hava Ulaştırmaları Anlaşması takip etti. Anlaşmaları Türkiye

¹⁶⁷ Türk-İran Dostluğu, İstanbul Matbaacılık, İstanbul, 1952, s. 32-33.

adına; Yakup Kadri Karaosmanoğlu, İran adına ise; İran Başvekil Hariciye Nazırı Hüseyin Ala, 20 Mart 1951 tarihinde imzaladı.¹⁶⁸

Demokrat Parti döneminde, İran'a dair atılan diğer bir adım ise, İran büyükelçisi Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun yerine, Yeni Delhi büyükelçisi Ali Türkgeldi'nin atanmasıdır. Ali Türkgeldi'nin, Dışişleri Bakanlığı tarafından ataması 31 Ocak 1951'de yapıldı. TBMM, Ali Türkgeldi'nin, atamasını 17 Şubat 1951'de onayladı.¹⁶⁹

Ancak bu olumlu adımlar İran'dan aynı şekilde etki görmedi. Çünkü İran, bu dönemde Muhammed Musaddık ve Tudeh Partisi ile mücadele halindeydi. Aristokrat bir aileden gelen Muhammed Musaddık, Fransa ve İsviçre'de eğitim gördü. Ardından hukuk alanında doktorasını tamamlayarak devlet memurluğu, valilik, milletvekilliği ve bakanlık gibi görevler yaptı. Aldığı eğitim ve yaptığı görevler dolayısıyla demokrasiden yana bir tutum izledi. Bu nedenle Rıza Şah'ın, baskıcı yönetimine karşı her zaman demokratik bir yönetim anlayışından yana oldu. 1930 yılının sonlarında Rıza Şah'a, karşı tutum sergileyince ev hapsine mahkum oldu. 1943 yılında milletvekili seçildi. Musaddık'a destek olan partiler bir araya gelerek Şah'a karşı Ulusal Cephe'yi kurdu. Ulusal Cephe ve Musaddık'ın, harekete geçmesine neden olan en büyük etken, Anglo İranian Oil Company (AIOC) adlı petrol şirketidir. Bu petrol şirketi, İran ile yaptığı antlaşmalarda daha çok kendi yararına adımlar attı. Bu durum üzerine Musaddık ve Ulusal Cephe petrolü millileştirme girişiminde bulundu. Musaddık ve Ulusal Cephe'nin bu girişimi Nisan 1951'de, Musaddık'ın başbakan olmasıyla sonuç verdi. Böylece İran'da, petrol millileştirildi.¹⁷⁰ Bunun yanı sıra İran'da, Komünist Tudeh Partisi'nin etkisini arttırmaya başladığının görülmesi Türkiye-İran ilişkilerini çıkmaza soktu. Çünkü Türkiye, Komünizmin etkisini Ortadoğu bölgesinden uzak tutmak istiyordu. Musaddık, hükümetinin Sovyet destekli bir hal alması düşüncesi ilişkileri olumsuz anlamda etkileyen bir diğer unsurdur. Bu düşünce Ulusal Cephe'nin, dağılmasına yol açtı. Ayrıca 1951-1953 yılları, Türkiye-İran arasında kriz yaşanmasına sebebiyet verdi. İki ülke arasındaki kriz en büyük etkisini basında gösterdi. İki ülkede çıkardığı gazetelerde birbirini aleyhine yazılar yazdı. İran'da, Kore Savaşı'na dair yazılan bir

¹⁶⁸ Hürriyet, 24 Mart 1951.

¹⁶⁹ BCA, 030-18-01-02/124-102-13.

¹⁷⁰ Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu*, s. 256.

yazıyı Yakup Kadri Karaosmanoğlu eserinde şöyle aktarmaktadır; “Berikileri Amerikalıların emrine girmiş bir takım devlet adamları, öbürlerini Amerikalılara kiralanmış bir alay ücretli asker olarak gösterir kaba ve iğrenç karikatürler yapıyorlardı... Devlet reisimizin (Celal Bayar) kafasını Türk bayrağına sarılma bir eşek gövdesi, bu eşeğin yularını da dolar torbası tutan Truman’ın eline veriyorlardı.”¹⁷¹

Türk basını ise buna karşılık İran’a şöyle yanıt vermektedir;

“Tahran’da Şah hükümetinin kantarın topuzunu çoktan kaçırmış olduğu anlaşılıyor. Tasavvur ediniz: Bolşeviklere meyyal gazeteler, komşu bir memleket için yazmadıklarını bırakmıyorlar, devlet reisini ve hükümetini tahkir ediyorlar, bu vaziyet karşısında Şah hükümeti ses çıkaramıyor ve Bolşeviklerin tahrikâtına boyun eğiyor. Bu vaziyetten de anlaşılıyor ki, bugünkü İran, hemen hemen bir Sovyet müstemlekesi olmuş ve demir perdenin arkasına sinmeğe başlamıştır. Hal böyle iken dahi biz İranlıları affedemiyoruz ve benliğimize ve haysiyetimize indirdikleri darbeden dolayı hâlâ üzülmekten kendimizi alamıyoruz. İran Başbakanı Dr. Musaddık’ın politikasının günün birinde böyle sarpa saracağını bundan birkaç ay evvel tahmin etmiş ve bu sütunlarda belirtmeye çalışılmıştı. Vukuat bizi tekzip etmedi ve bilakis İran Başbakanı Dr. Musaddık’ın memleketini ve kendini nasıl felâkete sürüklediğini gösterdi. İran’da Bolşevik temayüllü paçavralara söz geçiremeyen Şah hükümetinin aczibizi de müşkül duruma sokmuşsa, bundan her halde bizim mesul olmamız lâzım gelir. Çaldıran seferinden beri Şah İsmail’in politikası hazin bir surette tekerrür edip gitmektedir. Bu da gösteriyor ki, tarih bir tekerrürden ibarettir ve bize hiç ısınamayan İranlıların ilk fırsatta kalbimize hançerlerini saplamaları bunun bir delilidir. Yazıklar olsun rahmetli Şah Rıza Pehlevi’nin tesis etmeğe çalıştığı dostluğa... Yazıklar olsun bu dostluğa bir an için inananlara...”¹⁷²

İki ülke arasındaki basın savaşının etkisini giderek arttırması karşısında durumun çözülmesi kararı alındı. Bunun için ilk olumlu adım İran tarafından atıldı. İran büyükelçiliği tarafından yapılan açıklama şöyledir:

“Dost ve kardeş Türk milletinin hislerini rencide etmek ve Türkiye efkârı umumiyesini İran aleyhine çevirmek ve iki memleket arasındaki dostluk münasebetlerini baltalamak ve bunlardan kendi lehlerine olarak azamî istifadeyi

¹⁷¹ Karaosmanoğlu, **Zoraki Diplomat**, s. 299.

¹⁷² Hürriyet, 13 Mart 1952.

temin eylemek ve böylece iki memleket arasında yeni bir mesele çıkarmak maksadıyla, komünistlerin ve Tudehçilerin tesiri ve tahriki ile Tahran'da çıkan ve hüviyetleri meçhul olan iki gazetenin neşrettikleri çirkin ve esef verici karikatürlerden dolayı, İran Büyükelçiliği teessür ve teessüf duymaktadır. Bu gibi gazetelerin hangi maksatlara hizmet ettiklerini her halde şimdiye kadar Türk basını anlamıştır. Adı geçen iki gazete tarafından yayınlanan çirkin ve utandırıcı karikatürlerin Türk basınınca üzerinde durulması iki memleket düşmanlarını sevindirecek ve bu da iki kardeş milletin selâmeti bakımından her halde iyi olmayacaktır. İran Büyükelçiliği bu haberi duyar duymaz mezkûr gazetelerin takibi hususunda kendi hükümeti nezdinde teşebbüste bulunduğunu Türk efkârı umumiyesine bildirir.”¹⁷³

Türkiye'den ise Başbakan Adnan Menderes şu açıklamayı yapar: “ Kendi istiklâl ve hürriyetine yöneltilen tehditlere, en müşkül şartlar içinde bile, tereddütsüz karşı koymağa ne derece azimli olduğunu cihana göstermiş ve bugün de göstermekte olan milletimiz diğer milletlerin İstiklâlîne ve hürriyetine deayni ehemmiyeti atfetmekte ve riayet göstermektedir. Dün safdil insanların bile inanmakta tereddüt edecekleri bu kabil isnatları kaleme alan İranlı yazarların da bu hakikati gereği gibi bildiklerinde şüphe yoktur. Hal böyle iken onların Ankara'da Zafîrullah Han'la İran aleyhinde bazı konuşmalar yapıldığına dair neşrettikleri bu tamamıyla uydurma haber Türklerle İranlıların iki kardeş milletin arasını açmakta ve Yakındoğu'da huzur ve nifakı baltalamakta menfaati olanların eseri himmetidir. Bahsettiğiniz iki resimden biri olan o çirkin ve bayağı karikatür de bu aynı maksadın tesiriyle İran gazetesinde yer almış bulunuyor. Onu ben de nefret ve istikrah duygularıyla gördüm. Şüphe yok ki bu kabil neşriyat taalluk ettiği milletin şeref ve haysiyetini rencide eden ve haklı bir infial doğuracak olan şeylerdendir. Ancak, unutmamalıdır ki infial, onu tahrik edenlerin manevî değerleriyle ve cemiyet içindeki mevkileriyle sıkı sıkıya; rabitası bulunan bir duygudur. Haysiyet ve ciddiyeti ile tanınmış bir kimseden sadır olan yakışıksız bir fiilin hâsıl edeceği kırgınlık derin ve devamlı hem de yerinde olur. Buna mukabil bir mecnunun yahut haysiyet duygusundan mahrum bir kimsenin böyle bir hareketi insana ancak, birincisi için acıma, ikincisi için ise, iğrenme duygusu verir ve bunların üzerinde durmağa tenezzül olunmaz Tahran matbuatında ehemmiyetli bir mevkii olmak şöyle dursun ismi bile pek az İranlının malûmu olan

¹⁷³ Ayın Tarihi, Mart 1952, S: 220, s. 33.

bir gazetenin, sırf hizmetinde bulunduğu yabancı teşekküllerin iradesine inkiyad ederek sarf ettiği bu bayağıcı gayretin, aradan aylar geçtikten sonra (çünkü bu neşir hadisesi yanılmıyorsa altı aya yakın bir zaman evvel vuku bulmuştu) şimdi bizim matbuatımıza aksettirilmiş olması münhasıran, size biraz evvel bahsettiğim tahrikçilerin arzuları mahsulüdür. Esef edilecek cihet, bazı gazetelerimizin, sırf kendilerini kontrolsüz bir heyecana kaptırmak yüzünden, bu hesaplı gayretlerin muvaffakiyetine, şüphesiz istemeyerek, vasıtalık etmiş olmalarıdır. Hemen ilâve edeyim ki faaliyetini, ağır başlı bir gazete için değişmez bir düstur teşkil eden, haysiyet vakar endişesiyle değil, fakat efendilerine hoş görünmek arzusunun, icabı olan sadıkane bir mutavaatla ayarlayan bir gazetenin İran matbuatı ailesi içindeki mevkii ne olursa olsun bahsettiğiniz karikatürün neşri akabinde, daha o zaman, Tahran Büyükelçiliğimiz İran hariciyesi nezdinde gereken teşebbüsü yapmış, bunun neticesi olarak da İran Hükümeti, mahallî kanunların da suç saydığı, bu neşriyattan dolayı gazete aleyhine takibata girişmiş ve binaenaleyh mesele salahiyetli mahkemenin tetkikine arz edilmiş bulunuyor. Nerede intişar ederse etsin, böyle müstehcen resimleri ve yazıları gördükçe kardeş İranlıların da bizim kadar üzülmekte olduklarına kanaatim vardır. Asil milletimizin de bu gibi kötü gayretlerin dayandığı maksadı göz önüne alarak, ancak tahrikçilerin işine ne yarayacak şekilde müfrit bir hassasiyete kapılmaktan çekineceğine ve ananevi hasletlerimizin başlıcalarından biri olan vakar ve temkine sadık kalacağına şüphe yoktur.” demiştir.¹⁷⁴

Öte yandan İran’da, petrolün millileştirilmesi İngiltere’nin, İran’a karşı uluslararası alanda ambargo uygulanmasına neden oldu. Bu duruma Türkiye ve ABD’de, destek verdi. Ayrıca Türkiye, İran’a karşı olası bir İngiliz-ABD operasyonuna da sıcak baktı. Musaddık’ın, İran’da ki saltanatı CIA tarafından yapılan ve “Operation Ajax” adı verilen darbe ile devrilmesine kadar sürdü.¹⁷⁵ Musaddık’ın başbakanlığı döneminde Roma’ya gitmek zorunda kalan Şah, 1953 yılında tekrar İran’a dönerek idareyi ele aldı. Şah’ın, ülkesine dönmesi Türkiye-İran ilişkilerinin olumlu bir hâl almasını sağladı.

¹⁷⁴ Ayın Tarihi, Mart 1952, S: 220, s. 68-70.

¹⁷⁵ Oran, **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, C: I, 1919-1980, s. 650.

Musaddık, döneminde yaşanan olumsuzlukların ortadan kaldırılması amacıyla, Muhammed Rıza Şah ve Başvekil General Zahidi tarafından Türk gazeteciler İran'a davet edildi. Bu davet ile Türkiye-İran ilişkilerinin siyasi, kültürel ve sosyal alanda geliştirilmesi amaçlandı. Şah, gazetecilere yaptığı açıklamada: *"Türk ve İran milletleri arasındaki dostluk babadan bana intikal eden bir mirastır. Bu dostluk ebediyen payidar olacaktır."* İfadelerini kullanarak iki ülke arasındaki dostluğa verdiği önemi belirtti.¹⁷⁶ Öte yandan İran'ın Türkiye Büyükelçisi Ali Mansur tarafından şu açıklama yapıldı: *"Bu büyük komşu ve dost memleketin topraklarına samimî bir sevinç ile ilk ayak bastığım zaman teneffüs ettiğim, hakiki dostluk havası, bende hiç bir zaman yabancı bir diyarda bulunmadığım belki kendimi öz evimde gördüğüm intibainı uyandırdı. İki komşu ve kardeş milletlerimiz daima müteakıl ve tam bir anlaşmaya istinat eden dostluk rabitaları ile birbirlerine bağlı bulunmaktadır. İran devleti Şehinşahi, İran ile Türkiye arasındaki münasebatın ehemmiyetini tamamıyla müdrik olarak, onları, iki milletin müteakıl menfaatine uygun bir şekilde, tanzim ve takviye azmindedir. Merhum Şehinşah Pehlevi ve Büyük Atatürk tarafından çizilen yolda, gayretlerimizi birleştirerek, iki memleket hayrına, büyük anlaşmamızı idame edeceğimize imanla inanmış bulunmaktayım."*¹⁷⁷

Ayrıca bu dönemde merkezi İstanbul olan, Türk-İran Dostluk Cemiyeti kuruldu. Cemiyet; Türkiye-İran dostluk, kardeşlik bağlarını kuvvetlendirmek, kültürel ilişkileri geliştirmek, karşılıklı öğrenci değişimleri yapmak, Türkiye İran seyahatlerini arttırmak gibi amaçları programına aldı. 11 Aralık 1952'de kurulan cemiyetin başkanlığı Rukneddin Nasuhioğlu tarafından yapıldı. Cemiyet 28 Ekim 1953'de kamuoyuna kuruluş beyannamesini yayınlamak 14 Mart 1954'de resmi açılış töreni yaptı. Ayrıca cemiyetin 1956 yılında yayınladığı, Türk- İran Dostluğu adlı birde eseri vardır. Cemiyetin nizamnamesinde şu maddeler yer almaktadır:

- "a) Tarihleri şan, şeref dolu, Türk ve kardeş İran milleti arasında mevcut dostluk, kardeşlik bağlarını kuvvetlendirmek,*
- b) Karşılıklı kültürel münasebetler tesis ile bunları takviye etmek,*
- c) Talebe mübadelesinde bulunarak ilmî, edebî eserlerden karşılıklı faydalanmak, Farsça kurs açmak,*

¹⁷⁶ Ayın Tarihi, 31 Ekim 1953.

¹⁷⁷ Ayın Tarihi, 18 Kasım 1953.

d) *Türk ve İran memleketlerini ziyaret hususunda gezintiler tertiplemek, bu uğurda kolaylıklar teminine çalışmak,*

e) *Bu iki kardeş millet arasında kardeşlik teminine matuf broşürler, konferanslar, gezintiler tertip ederek birbirlerine daha ziyade yaklaşımlarını temin etmek,*"¹⁷⁸ olarak belirlendi. 9 üyesi İran halkından olan cemiyetin, üye sayısı 22'dir. Cemiyetin üyeleri arasında; TBMM Başkanı Refik Koraltan, Milletvekilleri Fuat Hulusi, Enver Karan, Sami Yaver, Salih Fuat Keçeci gibi isimler vardır.

İlişkilerin dostane bir biçimde ilerlemesi için Adnan Menderes, Şah Muhammed Pehlevi ve eşini Türkiye'ye davet etti. Şah'ın bu davete icabeti, 16 Mayıs 1956'da gerçekleştirdi. Şah için Ankara, Yalova, Zonguldak, Gölcük, Bursa, Efes, İzmir, Balıkesir ve İstanbul'u içine alan geniş bir gezi programı düzenlendi. Muhammed Rıza Şah'a bu ziyaretinin tüm noktalarında Cumhurbaşkanı Celal Bayar eşlik etti ve şah ülkesine büyük bir memnuniyetle döndü.¹⁷⁹ Sürdürülen dostane ilişkilerin devamı amacıyla her iki devlette ülkelerinde birbirleri aleyhine yayın yapan gazete ve dergiler hususunda önlemler alındı.¹⁸⁰

Musaddık sonrası yumuşamaya başlayan ilişkiler, 1956 yılının Ekim ayında kendisini gösterdi. Tahran'da, Türkiye ile İran arasında yapılan Ticaret Antlaşması bunun örneklerindendir.¹⁸¹ Ayrıca daha önceden imzalanan transit anlaşması yeniden yürürlüğe konuldu. Böylece İran, Trabzon ve İskenderun Limanları üzerinde mal ve yolcu nakliyatının önü tekrardan açıldı.¹⁸² 18 Kasım 1955 tarihinde, Sarısu ve Karasu sularından yararlanılması amacıyla bir protokol yapıldı. Bu anlaşma iki devlet arasındaki su konusunu en adaletli biçimde düzenleyen protokoldür.¹⁸³ Protokol 17 Ekim 1956'da imzalandı.¹⁸⁴

Türkiye, Ortadoğu'da tesis etmek istediği birliğin kurulması içinde çaba göstermekte idi. Bunun için Adnan Menderes'in, ABD ziyareti önemli bir adımdır. Ziyaretten istediği sonucu alarak dönen Başbakan Adnan Menderes, hazırlanan planların adım

¹⁷⁸ Türk-İran Dostluk Cemiyeti Nizamnamesi, İstanbul Matbaacılık, İstanbul, 1956, s.41.

¹⁷⁹ BCA, 030-100 / 35-213-12.

¹⁸⁰ Yıldırım, **Türkiye ve İran İlişkileri 1918-1960**, s. 203.

¹⁸¹ Polat Kara, "1923-1960 Türkiye -İran İlişkileri" Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Konya, 2010, s. 274 - 275.

¹⁸² Yıldırım, **Türkiye ve İran İlişkileri 1918-1960**, s. 168.

¹⁸³ BCA: 030-1-0/62-381-22.

¹⁸⁴ Kara, " 1923-1960 Türkiye -İran İlişkileri", s. 275.

adım yapılacağını açıkladı. Türkiye, bu süreçte Pakistan ile birlikte hareket ederek bölge devletlerini bir pakt etrafında birleşmeye davet etti. İran, bu süreçte Sovyet notasına maruz kaldı. Fakat İran hükümeti, notayı reddederek pakta katılabileceğini belirtti. Sovyetler bu durum karşısında, İran'ın kuzeybatısındaki Türklere baskı yaptı. Türklerden Tahran'a karşı ayaklanmalarını istedi. İran, Sovyetlerin bu hareketine karşılık Rus sınırına askerlerini toplayarak gözdağı vermek için uğraştı. Sovyetler Birliği bu faaliyetler ile İran'ı, Ortadoğu'da ki savunmadan uzak tutmak istedi.

Türkiye ve Pakistan ise; kurmak istedikleri pakta yalnız Arap devletlerinin değil Afganistan ve İran'ın da katılması için çalışmalara başladı.¹⁸⁵

2. 6. Bağdat Paktı

Yayılan Sovyet baskısına karşı batıda lider konumunda olan ABD, Ortadoğu'da bir savunma örgütünün kurulması ve İngiltere'nin bölgedeki varlığının devamı için bir formül aramaktaydı. Bu mesele Türkiye, ABD, İngiltere ve Fransa arasında ele alındı.¹⁸⁶ ABD Dışişleri Bakanı J.F.Dulles, 27 Ocak 1953'de yaptığı konuşmada Ortadoğu konusundaki ABD'nin endişelerini dile getirdi. SSCB'nin, komünist politikası ile petrol konusundaki sıkıntıları açıkladı. SSCB'nin buradaki etkisini azaltmak üzere Ortadoğu'da bir savunma sistemi kurulmasına dikkat çekti.¹⁸⁷

Ortadoğu ülkelerini bir birlik içerisinde toplamak isteyen Dulles, 11-28 Mayıs 1953 tarihleri içinde Mısır'dan başlamak üzere Ortadoğu ülkelerini ziyaret etmiştir. 27 Mayıs 1953'de, Türkiye ziyaretini gerçekleştirdi. Ancak gezisinden döndükten sonra 1 Haziran 1953'de yaptığı açıklamada arzu ettiği savunma sistemini hayata geçirecek uygun ortamı bulamadığını belirtti.¹⁸⁸

Ayrıca “Kuzey Kuşağı” (Northern Tier), savunma projesini ortaya attı. Projeye göre; Ortadoğu'nun savunması başta Türkiye olmak üzere İran, Irak, Pakistan ve Suriye gibi Sovyet tehdidinin ve tehlikesinin bilincini taşıyan ve bu tehdit güzergahı üzerinde bulunan Kuzey Kuşağı ülkelerine dayandırılmalıydı. Çünkü Kuzey

¹⁸⁵Yıldırım, **Türkiye ve İran İlişkileri 1918-1960**, s. 204 - 205.

¹⁸⁶İsmail Sosyal, “1955 Bağdat Paktı”, Belleten, LV/212, Nisan 1991, TTK Yayınları, Ankara, s. 179.

¹⁸⁷Ömer Kürkçüoğlu, **Türkiye'nin Arap Ortadoğusu'na Karşı Politikası (1945-1970)**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1972, s. 52.

¹⁸⁸Kürkçüoğlu, **Türkiye'nin Arap Ortadoğusu'na Karşı Politikası (1945-1970)**, s. 53, Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (C: 1-2, 1914-1995)**, s. 525.

Kuşağı'nda yer alan ülkelerin öncelikli tehlikesi Sovyetlerdi.¹⁸⁹ Dulles'in bu düşüncesi ekonomik anlamda sıkıntılı bir süreç yaşayan Türkiye için fırsat oldu. ABD'den alacağı ekonomik yardıma ihtiyaç duyan Demokrat Parti Hükümeti, ortaya çıkan bu proje ile Ortadoğu'da savunma liderliğini kullanarak bölgedeki etkinliğini arttırabilirdi.¹⁹⁰

Öyle ki 1952 yılında NATO'ya üye olan Türkiye, Batı Savunma ittifakındaki tek Ortadoğulu ülke olma özelliğini taşıyordu. Bu nedenle Türkiye, Batı ve Ortadoğu arasında kurulacak olan savunma ittifakında köprü özelliğini taşıyacak durumdaydı. Kuzey Seddi'nin, önemli ülkelerinden bir diğeri 70 milyon civarında nüfusu bulunan Pakistan'dı. Pakistan, İngiltere'ye insan gücü bakımından fayda sağlayarak Ortadoğu savunmasını sağlayabilirdi.¹⁹¹

Kuzey Kuşağı Savunma Projesi'nin ilk somut adımı 28 Aralık 1953 tarihinde, Pakistan ve ABD arasında "Ekonomik ve Teknik Yardım Antlaşması'yla" atıldı. Bu antlaşmadan sonra 18 Şubat 1954 tarihinde, Türkiye ve Pakistan bir savunma antlaşması imzalayacaklarını açıkladı. Tüm olumsuz tepkilere rağmen 2 Nisan 1954'de Karaçi'de Dostane İşbirliği Antlaşması'nı yaptılar.¹⁹² Bu antlaşma askeri bir özellik taşımamakta olup taraflar arasında görüş, kültür, ekonomik ve teknik konulardaki işbirliğine dayanmaktaydı.¹⁹³

2. 6. 1. Paktın Kuruluşu

1951 yılı Haziran'ın da Ortadoğu Komutanlığı (Middle East Commana / MEC) adıyla bölgesel bir savunma tasarısı olarak ABD, İngiltere ve Fransa tarafından oluşturulmaya başlandı. 13 Ekim 1951'de söz konusu tasarıya Mısır'da davet edildi. Lakin olumsuz yanıt alınınca askeri bir sistem olarak Ortadoğu Komutanlığı, 1952 Haziran'ına kadar ancak devam etti. İlerleyen süreç içinde bir savunma sistemi tasarısına dönüştü. Ortadoğu Savunma Örgütü (Middle East Defence Organisation /MEDO) adını aldı. Ancak beklendiği gibi bir etki yaratamadı.¹⁹⁴

¹⁸⁹Behçet Kemal Yeşilbursa, "Bağdat Pakı (1955 - 1959)", Tarihın Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2011, S: 6, s. 89.

¹⁹⁰Yeşilbursa, "Bağdat Pakı (1955-1959)", s. 90.

¹⁹¹Kürkçüoğlu, **Türkiye'nin Arap Ortadoğusu'na Karşı Politikası (1945-1970)**, s.53-54.

¹⁹²BCA, 030-18-1-2/151-73-4.

¹⁹³Yeşilbursa, "Bağdat Pakı (1955-1959)", s. 91.

¹⁹⁴Fahir Armaoğlu, "Ortadoğu Komutanlığı'ndan Bağdat Pakı'na 1951-1955 ", Belleten, L/XI 224 Nisan 1995, s. 218.

Ortadoğu’da savunma sisteminin kurulması için ilk adım, Irak Başbakanı Nuri Said’in, Eylül 1954’de Londra’ya yaptığı ziyaretidir. Nuri Said İngiltere’de yaptığı görüşmede Ortadoğu’nun savunulması için çeşitli anlaşma fikirleri öne sürdü. Bu fikirlerden ilki; Irak, Türkiye, Suriye, İran, ikincisi; İran, Irak, Türkiye, İngiltere, üçüncüsü ise; Irak, Pakistan ve İngiltere’ye en yakın gelen kuzey kuşağı ülkelerini birbirine bağlama fikrini içeren İran, Irak, Pakistan ve Türkiye önerisidir.¹⁹⁵ Londra ziyaretinden sonra Irak Başbakanı Nuri Said’in ikinci ziyareti Türkiye’ye oldu. 9-19 Ekim 1954 tarihleri arasını kapsayan ziyaret oldukça olumlu bir hava içinde geçti.

Nuri Said’in, Türkiye ziyareti sırasında Mısır ile İngiltere arasında, Süveyş Kanalı ile ilgili bir anlaşma söz konusudur. 19 Ekim 1954 tarihinde yapılan bu anlaşma ile iki ülke arasındaki sıkıntılı sürecin nihayetlenecek olması Türkiye ve Irak’ı sevindirdi. Çünkü bu anlaşma kurulması düşünülen paktın başarılı olması içinde olumlu bir adımdır.¹⁹⁶

Türkiye, kurulacak pakta Ortadoğu ülkelerinin etkin katılımını sağlamak için harekete geçti. 6 Ocak 1955’de, Başbakan Adnan Menderes Irak’ı ziyaret etti. Ziyaret sonucu Ortadoğu’nun güvenliği amacıyla kurulacak işbirliğinin bir an önce imzalanması için antlaşma akdini kararlaştırdıklarını açıkladı. Bağdat’tan sonra Şam ve Beyrut’a geçerek, Suriye ve Lübnan’dan pakta katılmasını isteyen Adnan Menderes burada çekimser tavırlarla karşılaştı.¹⁹⁷ Mısır ise pakta olumsuz baktı. Çünkü Mısır Lideri Nasır, kendi liderliğinde Arap Devleti bloğu kurmak istiyordu. Nasır’ın bu alandaki çalışmaları söz konusuydu.¹⁹⁸

Ortadoğu Güvenlik Paktı meselesi, Arap Ligi Konseyi’nin 22 Ocak-6 Şubat 1955’deki toplantısı tartışma konusu oldu. Mısır, Suudi Arabistan, Suriye pakta cephe aldı. Irak sıcak bakarken, Lübnan ve Ürdün çekimser kaldı. Böylece yapılan toplantılardan sonuç alınamadı. Bölge ülkelerinin olumsuz hareketlerine rağmen ABD ve İngiltere’nin desteğini sağlayan, Türkiye ve Irak, 24 Şubat 1955 tarihinde Karşılıklı İşbirliği Antlaşması’nı imzaladı.¹⁹⁹

¹⁹⁵Kara, “1923 - 1960 Türkiye - İran İlişkileri”, s. 285.

¹⁹⁶Kürkçüoğlu, **Türkiye’nin Arap Ortadoğusu’na Karşı Politikası (1945-1970)**, s. 57.

¹⁹⁷Gönlübol, Sar, **Atatürk ve Türkiye’nin Dış Politikası (1919-1938)**, s. 257.

¹⁹⁸Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (C: 1-2, 1914-1995)**, s. 526.

¹⁹⁹Yeşilbursa, “Bağdat Paktı (1955-1959)”, s. 92.

Paktın imzalanmasından iki gün sonra Türkiye ve Irak mecliste görüşülerek 26 Şubat 1955’de kabul edildi.²⁰⁰

Paktın giriş bölümünde, imzalanma nedeni şu şekilde vurgulandı. “Bugün her iki ülkede Birleşmiş Milletlere üye bulunmaktadır. Ortadoğu’nun güvenlik ve istikrarı için Birleşmiş Milletler Anayasası’nın 51. maddesi²⁰¹ müşterek tedbirlerin alınması gerektirmektedir. Özellikle İngiltere’nin, Mısır Hükümeti ile imzaladığı Süveyş Anlaşması’nda gerek Türkiye’ye gerekse Arap Birliği’ne mensup herhangi bir devlete saldırı vukuu veya tehlikesi halinde, Ortadoğu’nun geleceği için ortak tedbirlerin alınması kaydı mevcut bulunmaktadır. Türkiye ve Irak Hükümetleri de yukarıda belirtilen esaslar doğrultusunda, aralarında bir müdafaa paktı hazırlamanın zaruri olduğuna kanaat getirerek bu gaye için anlaşmayı tespit etmek üzere murahhas heyetler tayin ettiler.”²⁰²Paktın içeriği şöyledir;

“1. Madde - Yüksek Akid Taraflar, emniyet ve müdafaaaları için Birleşmiş Milletler Anayasası’nın 51. maddesine uygun şekilde işbirliği yapacaklardır. Bu işbirliğinin tahakkuku için ittihaz etmeyi kararlaştırdıkları tedbirler aralarında hususi antlaşma mevzuu olabilir.

2. Madde - İşbu Antlaşma yürürlüğe girer girmez Yüksek Akid Tarafların salahiyyetli makamları 1. maddede derpiş olunan işbirliğinin tahakkuku ve tatbikini temin maksadıyla alınması gereken tedbirleri tayin ve tespit edeceklerdir. Bu tedbirler, Yüksek Akid Tarafların Hükümetlerince tasvibini müteakip derhal tatbik mevkiine girmiş addedileceklerdir.

3. Madde- Yüksek Akid Taraflar yekdiğerinin dahili işlerine her hangi bir müdahalede bulunmamayı taahhüt ederler. Yüksek Akid Taraflar aralarında zuhur

²⁰⁰ Ümit Özkan, “Bağdat Paktı’nın Türk Basınındaki Yansımaları (1955-1959)” Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta, 2013, s. 27.

²⁰¹ Madde 51- Bu Antlaşmanın hiçbir hükmü, Birleşmiş Milletler üyelerinden birinin silahlı bir saldırıya hedef olması halinde, Güvenlik Konseyi uluslararası barış ve güvenliğin korunması için gerekli önlemleri alıncaya dek, bu yenin doğal olan bireysel ya da ortak meşru savunma hakkına hâlel getirmez. Üyelerin bu meşru savunma hakkını kullanırken aldıkları önlemler hemen Güvenlik Konseyine bildirilir ve Konseyin işbu Antlaşma gereğince uluslararası barış ve güvenliğin korunması ya da yeniden kurulması için gerekli göreceği biçimde her an hareket etme yetki ve görevini hiçbir biçimde etkilemez. (“Birleşmiş Milletler Antlaşması”, TBMM İnsan Hakları İnceleme Komisyonu, s. 6)

²⁰² Özkan, “Bağdat Paktı’nın Türk Basınındaki Yansımaları (1955-1959)”, s. 28.

edecek bütün ihtilaflar Birleşmiş Milletler Anayasası gereğince sulh yolu ile halledeceklerdir.

4. Madde - Yüksek Akid Taraflar bu Antlaşma hükümlerinin, içlerinden biri tarafından üçüncü bir Devlet veya Devletlerle giriştikleri beynelmilel taahhütlerden hiçbirisi ile tearuz teşkil etmediğini beyan ederler. Bu hükümler Akid Tarafların yukarıda maruz beynelmilel taahhütlerine mugayir değildir ve mezkur beynelmilel taahhütlere mugayir oldukları şekilde de tefsir edilemezler. Yüksek Akid Taraflar işbu Antlaşma ile gayri kabil-i telif her hangi bir beynelmilel mükellefiyet yüklenmemeyi taahhüt ederler.

5. Madde - İşbu Antlaşma Arap Birliği azası Devletlerden her hangi birisinin veya bu bölgenin emniyet ve sulhu ile faal şekilde ilgili ve taraflarca mutlak olarak tanınan her hangi diğer bir Devletin iltihakına açık bulunacaktır. İltihak namenin ilgili Devlet tarafından Irak Hariciye Nezaretine tevdi tarihinden itibaren iltihak keyfiyeti tahakkuk etmiş addedilir. İşbu Antlaşmaya iltihak eden her hangi bir Devlet, Antlaşmaya taraf olan bir veya daha fazla Devletlerle 1 inci maddeye tevfikan hususi antlaşmalar yapabilir. İltihak eden Devletin salahiyyetli makamı 2.maddeye göre tedbirler tayin ve tespit edebilirler. Bu tedbirler ilgili Tarafların Hükümetlerince tasvip edilir edilmez tatbik mevkiine girmiş addedilirler.

6. Madde- Akidlerin adedi asgari dördü bulduğu andan itibaren Antlaşmayı alakadar eden maksatlar dairesinde çalışmak üzere vekiller seviyesinde bir daimi konsey kurulacaktır.Konsey çalışma usullerini kendisi tayin eder.

7. Madde - Bu Antlaşma beşer senelik müddetlerle yenilenebilmek üzere beş sene için mer'idir. Taraflardan her hangi birisi işbu Antlaşmayı nihayete erdirmek arzusunda bulunduğunu diğer Taraflara yazılı olarak, yukarda maruz müddetlerden her hangi birisinin hitamından altı ay evvel bildirmek suretiyle bu Antlaşmadan çekilebilir. Bu takdirde Antlaşma diğer Taraflar için mer'iyette kalır.

8. Madde - İşbu Antlaşma Akid Taraflarca tasdik olunacak ve tasdiknameler en kısa bir zamanda Ankara'da teati edilecektir. Tasdiknamelerin teatisi tarihinden itibaren antlaşma meriyete girecektir.

Yukarıdaki hususlar tasdik maksadıyla adları geçen salahiyyetli murahhaslar iş bu antlaşmayı her üç metin de aynı derecede muteber olmak ve ihtilaf halinde İngilizce metin ifade etmek üzere Türkçe, Arapça ve İngilizce imza eylemiştir. İki nüsha olarak Bağdat'da 1374 hicri senesinin Recep tarihine tekabül eden 24 Şubat 1955 Perşembe günü yapılmıştır.”²⁰³

Türkiye Reisicumhuru adına

Adnan MENDERES

Fuat KÖPRÜLÜ

Irak Kralı adına

Nuri ES-SAD

Burhanettin BAŞIYAN

Sekiz maddeden meydana gelen paktın iki temel amacı vardı. Bu amaçlardan ilki; herhangi bir yerden gelebilecek olası saldırılardan Ortadoğu'yu korumak. Diğer amaç ise; konuya dahil olan ülkelerin ekonomik gelişmelerini sağlamak amacıyla ülkeler arasında işbirliğine katkıda bulunmaktır.

İngiltere'nin pakta katılımı, 5 Nisan 1955'de gerçekleşti. Pakistan; 23 Eylül 1955'de, İran; 3 Kasım 1955'de, katıldı. İngiltere'nin, Bağdat Paktı'na dahil olması Araplar gözünde paktın güvenilirliğine gölge düşürdü. Bunun nedeni; Arapların, başta İngiltere ile birlikte Batı'nın çıkarlarını korumaya yönelik bir pakt olduğunu düşünmesidir.²⁰⁴

2. 6. 2. İran'ın Bağdat Paktı' na Katılması ve Türkiye-İran İlişkileri

1955 yılı, Türkiye-İran ilişkileri genel olarak Türkiye'nin, İran'ı Bağdat Paktı'na dahil etme çabası içerisinde geçti. Muhammed Rıza Şah'ın, Batı yanlısı olma düşüncesi, İran'ın pakta katılımını kolaylaştıran bir unsurdur. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın, İran Şahı'nın resmi daveti üzerine İran'a, 20-27 Eylül 1955'de yapmış olduğu ziyaret İran'ın, Bağdat Paktı'na katılımı için önemli bir adım oldu.²⁰⁵ Bu ziyarete büyük önem veren Celal Bayar, İran'a yapacağı ziyaret hakkında şu malumatları verdi: “İran, cihan medeniyet tarihinde mümtaz bir mevkie malik bulunmak mazhariyetine kavuşmuş olan mahdut memleketlerden biridir. Her millet her zaman kendi kollarında bu kadar parlak bir mazinin mirasını taşımak

²⁰³ Özhan Meriç, “Türkiye'nin Doğu Politikası ve Bağdat Paktı”, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2009, s. 128-129.

²⁰⁴ Yeşilbursa, “Bağdat Paktı (1955 - 1959)”, s. 92.

²⁰⁵ Sosyal, “1955 Bağdat Paktı”, s. 202.

kuvvetini bulamaz. İran milleti bu bakımdan da talihli bir millettir. Çünkü mazisinin parlak meşalesini vakarla ve kuvvetle dimdik tutmakta ve daima daha parlak bir atıye doğru yürümektedir. Hürmetle ve sevgi ile bağlı bulunduğumuz İran'la kader, bütün tarih boyunca bizi birleştirmiş ve birbirimizle kaynaştır inıştır. Bu hakikat bugün belki her zamandan da daha açık ve kuvvetli şekilde kendisini hissettirmektedir. Bunun İçindir ki coğrafi durumumuzun karşılıklı olarak iki memleketimiz için arz ettiği ehemmiyet, milletlerimiz arasındaki ananevi rabitalar, sevgi ve hürmet, bugün her iki milletimizin de azami ölçüde yekdiğerini istifade et azami ölçüde yekdiğerini istifade ettirmesi lâzım gelen birer nimet teşkil derin, büyük ve devamlı hislerin ifadesinde geçen zamanların ehemmiyeti yoktur. Şehinşah Hazretlerinin ve İran milletinin davetlisi olarak İran'a Türk milletinin sevgi ve itimadını ifade etmek üzere yapmakta bulunduğum İran ziyaretini Atatürk'ümüz zamanında memleketimizi şereflediren Şehinşah Rıza Pehlevi Hazretlerinin o zaman bize getirip ifade buyurdıkları hislerin aksisedasını teşkil ettiği kanaatindeyim.”²⁰⁶

Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın, Tahran'a olan ziyareti, İran'da büyük bir memnuniyetle karşılandı. Bu ziyaret sırasında Celal Bayar, birçok temasta bulundu. Celal Bayar'ın, yıllar sonra yaptığı bu ziyarete Rıza Şah'ın, Türkiye ziyaretine karşılık iadeyi ziyaret olarak değerlendirildi. Celal Bayar, İran meclisinde yaptığı konuşmada şu açıklamalarda bulundu: “İran ve Türkiye münasebetleri üzerinde mütalâa dermeyeran etmek için tarihin derinliklerine inmeye lüzum, yoktur. Başka bir vesile ile arz etmiş olduğum gibi bizi birbirimize yaklaştıran ve aramızda mukadderat birliğini kuran unsurları anlamak için haritaya bir kere bakmak kâfidir. Her iki memleket ve millet hürriyet ve istiklâllerine sahip olarak yaşamak istiyorlar. İşte biz bunu temin için el ele vermek arzusundayız. Milletlerimiz için beklediğimiz refah, saadet ve ümran ancak birleşmek ve münasebetlerimizi kuvvetle tanzim ederek ilerlemektir. Bu yolda olduğumuzu memnuniyetle müşahede etmekteyiz. İran'ı ziyaretimden, Türk milletine götüreceğim manevi kıymetleri çok büyük hediyelerim vardır. İran'da ne gördün diye sordukları zaman şu cevabı vereceğim: Efkâr, mukadderat ve vicdan birliğinin manası orada çok iyi anlaşılmıştır. Oradaki kardeşlerimizin kalbi bize karşı muhabbet ve samimiyetle çarpmaktadır. Temennim

²⁰⁶ Ayın Tarihi, 18 Eylül 1955.

her iki milletin bugünkü istikrar rejimleri altında müreffeh olması ve istikbalde de tarihi ihtişamlarına kavuşmasıdır.”²⁰⁷

İki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilebilmesi için, yapılacak işbirliği konuları üzerinde duruldu. İktisadi işbirliği meselesinde 26 Eylül 1955’te, Türk-İran müşterek tebliği ilan edildi. Her iki ülkeyi ilgilendiren ekonomik konular iki hükümet temsilcileri arasında karşılıklı dostluk ve işbirliği içerisinde dile getirildi.²⁰⁸ Yapılan görüşmeler neticesinde tam bir ekonomik işbirliği sisteminin kurulması için 7 mesele ortaya koyuldu. Bu meselelerin görüşülmesi için ortak bir komisyon kurulması kararlaştırıldı. Bu 7 husus aşağıdaki gibidir;

1- İki ülke arasındaki seyahat ve nakliyatın gelişmesi,

2-İki ülke arasında ortak nakliyat şirketi tasdiki,

3-1949 yılında yapılan anlaşmada adı geçen transit yollarının seyrüsefere açılması,

4-Türkiye ile İran arasında demiryolları irtibatı,

5-İki ülke arasında telekomünikasyon servislerin kurulması,

6-Bir ticaret ve kliring(takas) ağı kurulması

7-Ortak bir sivil havacılık şirketi kurulması.²⁰⁹

Yapılan bu ziyaretin şüphesiz en önemli konusu İran’ın, Bağdat Paktı’na katılımı için Celal Bayar’ın, Muhammed Rıza Şah ile yaptığı görüşmeler oldu. Celal Bayar, İran’ı Bağdat Paktı’na katılmaya davet etti. Celal Bayar’ın, İran dönüşü sonrası verdiği demeçte, İran’ın pakta katılmasının Ortadoğu’da barış ve güvenliği güçlendireceğini bildirdi.²¹⁰ Celal Bayar’ın, ziyareti sonrasında Muhammed Rıza Şah, Ayan Meclisinde 8 Ekim 1955’de yaptığı konuşmada, tarafsızlık politikasını terk ederek savunma meselesinde Türkiye ile aynı ortak payda da yer almaları gerektiğine dikkat çekti.²¹¹ Bu konuşma neticesinde İran’ın, Bağdat Paktı’na katılması gecikmedi.

²⁰⁷ Ayın Tarihi, 23 Eylül 1955.

²⁰⁸Yıldırım, **Türkiye ve İran İlişkileri 1918-1960**, s. 189.

²⁰⁹Yıldırım, **Türkiye ve İran İlişkileri 1918-1960**, s. 190.

²¹⁰Cumhuriyet, 27 Eylül 1955, s. 1-7.

²¹¹Aydın Tarihi, No: 263 Ekim 1955, S: 255, ÖZKAN, “Bağdat Paktı’nın Türk Basınındaki Yansımaları (1955-1959)”, s. 35.

11 Ekim 1955’de pakta katılacağını açıklayan İran Hükümeti, ertesi gün bu durumu Irak Hükümeti’ne resmen bildirdi. 23 Ekim 1955’de İran Başbakanı Ala, pakta katılma kararını duyurdu. Böylece İran, 3 Kasım 1955’de Bağdat Paktı’na resmi olarak katıldı.²¹² İran’ın, pakta katılmasının nedenlerinden biri; Batı yanlısı bir politika izlemektir. Ayrıca Irak, İngiltere ve İran arasında geçmişten beri süre gelen Basra Körfezi’nde ki emirliklerle ilgili sorundu. Buna göre İran; Kuveyt, Katar, Bahreyn, ve Dubai üzerinde hak iddia ederek bu emirliklerin kendi topraklarının bir parçası ve mülkü olduğunu belirtmekteydi. İran, pakta katılarak İngiltere himayesinde olduğunu belirtmekteydi. Aynı zamanda İngiltere ile aynı safta yer alıyordu. Bu sayede İngiltere’nin diğer devletlere karşı İran’ın, isteklerine itiraz etmeyeceği düşüncesini taşıyordu.²¹³

2. 6. 3. Bağdat Paktı Sonrası Türkiye –İran İlişkileri

Türkiye-İran ilişkileri 1956 yılında olumlu bir hal almıştır. İran’ da yaşanan sel felaketi sonucunda Türkiye, İran’a yardımda bulundu.²¹⁴ Bu yardımlar iki ülke ilişkilerini geliştirdi. Karşılıklı olarak yapılan bu yakınlaşmalar neticesini ticari ve iktisadi alanda gösterdi. Tahran’ da, 13 Ekim 1956 tarihinde, Ticaret, Ödeme ve Transit Anlaşmaları yapıldı. Yapılan anlaşmaları, Türkiye adına Tahran Büyükelçisi Orgeneral İzzettin Aksalur, İran Hükümeti adına ise; Hariciye Nazırı Ardalan imzaladı. Yapılan anlaşmanın amacı; Türkiye-İran, arasındaki ticari ve iktisadi ilişkilerin daha sıkı hale getirilmesiydi.²¹⁵

Ticaret Anlaşması, Ödeme Protokolü, Zabıtname ve Ek 1, 2, 3,4 sayılı protokollerden oluşan anlaşmaların başlıca hükümleri;

“Geleneksel Türk-İran dostluk ve kardeşlik ilişkilerini iktisadî ve ticarî sahalardada sağlamlaştıracak olan bu anlaşma, Ticaret Anlaşması, Ödeme Protokolü, Zabıtname ve eki 1, 2, 3 ve 4 sayılı Protokollerden oluşmaktadır. Anlaşmaların başlıca hükümleri;

1) Türkiye ile İran arasında Ticaret Anlaşması:

²¹²Sosyal, “1955 Bağdat Paktı”,s.203, Gönlübol, Sar, **Atatürk ve Türkiye’nin Dış Politikası (1919-1938)**, s. 265.

²¹³Canatan, **Türk-İrak Münasebetleri (1926-1958)**, s. 111.

²¹⁴BCA: 030-1-0-0/62-381-6.

²¹⁵Ayın Tarihi, 14 Ekim 1956, Ayın Tarihi, 26 Ocak 1957.

a) Ticari mübadeleler her iki memlekette yürürlükte bulunan ithalât ve ihracat rejimlerine göre yapılacaktır.

b) Bu Anlaşma liste esasına dayanmakta olup İran'dan memleketimize ihraç olunacak mallar ekli «a» listesinde ve Türkiye'den ihraç olunacak mallar ise «b» listesinde yer almışlardır İki memleketin önceden müsaadesiyle «a» ve «b» listelerinde bulunmayan mallar da ithal ve ihraç edilebilecektir.

«a»listesi: Türkiye'ye ihraç edilecek İran malları: Çeltik (Tohumluk) Türkiye Ziraat Vekâletinin peşinen müsaadesi ile çay ve safran, kına, zamkı Arabî, petrol ve müştakları, kükürt, muhtelifleri.

«b» listesi: İran'a ihraç edilecek Türk malları: Canlı hayvanlar (damızlık) İran ziraat nezaretinin peşin müsaadesiyle işlenmiş sünger, ipek böceği tohumu (İran İnhisarlar İdaresinin ihtiyacına göre), her çeşit taneli maddeler, balıkyacağı ve sanayide kullanılan diğer hayvani yağlar, ilâçlar ve diğer ispençiyari (eczacılık) müstahzarat, makineler, âletler, her nevi pompalar ve yedek parçaları ve basküller (müsaade edilen çeşitte), gramofon plâkları, dolu sinema filmleri ve mecmualar, pamuklular (müsaade edilen çeşitte), kurutulmuş hayvan kanı, şeker, buğday (ekmeklik ve tohumluk) ve arpa, naftalin, zeytinyağı, her nevi çorap, muhtelifleri.

c) İki memleketin birbirlerine göndereceği mal partilerine anlaşmaya ekli örneğe uygun birer menşe şahadetnamesi terfîk edilecektir. 100 Türk lirasına kadar veya muadili başka bir para tutarındaki mallar için menşe şahadetnamesi aranmayacaktır.

d) İşbu anlaşma imzası tarihinden itibaren bir sene müddetle yürürlükte kalacaktır. Ancak akit tarafların anayasalarına göre formalitesi tamamlandıktan ve bu husus nota ile iki tarafça yekdiğerine tebliğ edildikten sonra kati olarak meriyete girecektir. Bitim tarihinden iki ay önce feshi ihbar edilmediği takdirde birer senelik müddet için kendiliğinden temdit edilmiş sayılacaktır.

2) Ödeme Protokolü:

Mal mübadelelerinden ve bunlarla ilgili masraflardan mütevellit ödemelerle her iki memlekette yürürlükte bulunan kambiyo mevzuatına göre müsaade olunan her türlü

tediyeler Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası nezdinde “Bank Millî İran” adına ABD doları üzerinden açılan tesviye hesabının matlubuna geçirilecektir. Kredimarjı karşılıklı olarak 200 bin dolardır. Türkiye ve İran arasındaki tediye ve tahsilât her iki memleketin kendi millî parası ile icra olunacaktır. İşbu ödeme protokolünün yürürlüğe giriş tarihi ve yürürlük süresi ticaret anlaşmasının aynıdır.

3) Zabıtname eki ve 1.,2., 3 ve 4 sayılı Protokoller:

1 numaralı protokol Türkiye ile İran arasında transit yolları ile demiryollarının, inşasına bakımı ve ıslahına mütedair; Bu protokol ile her iki hükümet, protokolün imzası tarihinden itibaren üç sene içinde Muş-Tatvan-Van Kotur-Tebriz demiryolunun inşasını bitirmeği, böylece Tahran’ı, Ankara, İstanbul ve Avrupa’ya bağlamağı taahhüt etmektedirler. Bu demiryolunun inşası halinde Türkiye üzerinden geçecek olan tren transit ticareti büyük bir hacim kazanacaktır. Mevzuubahis demiryolu hattının inşa plânları ve buna ait müşterek Türk-İran projesi, hâlen Karaçi’de toplantı halinde bulunan Bağdat Paktı Ekonomik Komitesi Ulaştırma Tali Komitesinde tetkik ve müzakere olunmaktadır. Pakistan hükümeti de Karaçi’yi Tahran hattına bağlayacak demiryolu projesi üzerinde İran hükümeti ile temaslara başlamış bulunmaktadır. Ayrıca Türk ve İran hükümetleri, Tahran-Tebriz ve Bezirgân yolunu Erzurum üzerinden İskenderun-İstanbul ve Trabzon limanlarına bağlayan, yolları ıslah etmeğe ve her mevsim seyrüsefere açık tutacak hale getirtmeği kararlaştırmış ve bu hususta işbirliği taahhüdünde bulunmuşlardır.

Eizaiye-Bacirge ve Hoy-Kotur İran kara yollarının, Diyarbakır ve Hakkâri üzerinden İskenderun’a iki ayrı istikametten ulaştırılması da karara bağlanmıştır.

2 numaralı protokol: Muhtelif bir Türk-İran nakliye şirketinin kurulması hakkında.

3 numaralı protokol: Bu protokol ile tesisi düşünülen Türk-İran muhtelit sivil havacılık şirketi tasarısının, müşterek bir Türk-İran projesi halinde Bağdat Paktı Ekonomik Komitesine tevdi kararlaştırılmaktadır.

4 numaralı protokol: Türkiye ile İran arasında, yolcuların kontrolü ve gümrük formalitelerine mütedair. Bu protokole ek bir nizamname ile hudut giriş noktalarında yolcu pasaport ve vize kontrolleri ile transit eşhasının muvazenesine ait usuller

basitleştirilmekte ve çok pratik bir şekle konulmaktadır. İmza tarihinden itibaren geçici olarak yürürlüğe girecek olan bu anlaşmaların, Bağdat Paktı Ekonomik Komitesine bağlı muhtelif teknik tali komitelerce tetkik ve paktın diğer aza ülkeleri arasında benzer iki veya çok taraflı anlaşmaların hazırlanması paktın ekonomik komitesince mukarrer bulunmaktadır.

Türkiye, demiryolu ve karayollarının birleştirilmesine önem verdi. 10 Ekim 1956'da Karaçi'de toplanan, Bağdat Paktı Ulaştırma Konseyinde, ulaşım ağlarının birleştirilmesi yönünde çalışmalar yapıldı. Türkiye ile İran arasında 13 Ekim 1956 tarihinde imzalanan ticaret, ödeme protokolünü ve transit işbirliği meselelerini içine alan yeni anlaşmanın gereğince Türkiye, İran demiryollarının üç sene zarfında birbirine bağlanması kararlaştırıldı. Bu konuyla ilgili teknik hususları görüşmek üzere heyetler müzakerelere girişti.

Türkiye, İran ile transit ve ticari anlaşmalar yapması dışında İran'ın yeraltı zenginlikleriyle de ilgileniyordu. İran'ın, Kum mevkiinde bulunan zengin petrol kaynaklarını boru hatlarıyla İskenderun limanına bağlamak için de planları vardı. Dönemin büyük petrol şirketleri İran petrollerinin, İskenderun üzerinden taşınması yönünde karar alındı. Buna göre, boru hattı Kum'dan Rızaiye' ye oradan Türk-İran hududuna gelecek ve Cizre, Mardin, Urfa ve Gaziantep üzerinden İskenderun'a ulaşacaktı.

Yapılan anlaşmaların, Bağdat Paktı Ekonomik Komitesine bağlı komitelerce tetkik edilmesi kararlaştırıldı. Türkiye, demiryolu ve karayollarının birleştirilmesi amacıyla 10 Ekim 1956'da, Karaçi' de toplanan Bağdat Paktı Ulaştırma Konseyi'nde çalışmalar yapıldı. Alınan karar ile Türkiye-İran demiryollarının 3 sene içinde birbirine bağlanması kararı alındı.²¹⁶ Böylece Bağdat Paktı, İran ve Türkiye arasında tam bir birlik sağlamak yolunda önemli adımlar söz konusudur.²¹⁷

2. 7. Eisenhower Doktrini ve Türkiye-İran İlişkileri

1955 yılı sonrasında, Doğu Bloku'na olan yakınlaşmasını sürdüren Mısır bu politikasını, ABD'nin, 15 Temmuz 1956'da Asuan Barajı'na vereceği keseceğini

²¹⁶ Yıldırım, *Türkiye ve İran İlişkileri 1918-1960*, s. 209-211.

²¹⁷ Yıldırım, *Türkiye ve İran İlişkileri 1918-1960*, s. 212.

açıklamasıyla sürdürdü. ABD'nin bu açıklamasına karşılık Mısır, 26 Temmuz 1956'da Süveyş Kanalı'nı millileştirdiğini açıkladı. Böylece Süveyş Bunalımı ortaya çıktı. İngiltere, ABD ve Fransa 29 Temmuz 1956'da meselenin çözümü için 16 Ağustos 1956 tarihinde, Londra'da bir konferans toplanması kararını aldı.²¹⁸ 22 ülkenin katılımıyla gerçekleşen konferanstan bir netice alınamadı. Bunun üzerine II. Londra Konferansı 19-21 Eylül 1956'da toplandı. Ancak yine Mısır ile birlik sağlanamayınca İngiltere ve Fransa, 29 Ekim 1956'da Mısır'a saldırdı. Bu durum SSCB tarafından kınandı. İngiltere ve Fransa, 3 Aralık'ta Mısır'dan çekileceğini açıkladı. Böylece Süveyş Kanalı'nın millileştirilmesi tamamlandı.²¹⁹ Türkiye, olayların suçlusu olarak Mısır'ı gösterdi. Bununla birlikte İngiltere ve Fransa'yı saldırıdan dolayı kınadı. İngiltere ve Fransa'nın, Mısır'a saldırması üzerine Bağdat Paktı'na üye ülkelerin başbakanları nezdinde, Aralık 1956'da Tahran'da toplandılar. Ancak Mısır boşaltılana kadar Irak, İngiltere'nin toplantıya katılımını uygun görmedi. Toplantı sonrası yayınlanan bildiride; İngiltere ve Fransa'nın askerlerini geri çekerek, Mısır'ın bağımsızlık ve toprak bütünlüğüne saygı duyulması kararları alındı. Ayrıca, ABD'nin meseleyi BM nezdinde çözme önerisi takdirle karşılandı.²²⁰

Süveyş Buhranı'nda, Mısır'ın toprak bütünlüğünden yana olan Sovyetler bölgede itibarını yükseltti. İngiltere ise bölgedeki itibarını düşürdü. Sovyetlerin, Ortadoğu bölgesindeki etkisini arttırması ABD'nin bölge içerisinde yeni önlemler almasına sebebiyet verdi. Bu bağlamda ABD, 29 Kasım 1956'da toplanan Bağdat Paktı toplantısında pakta üye devletlerin toprak bütünlüğüne ve siyasi bağımsızlığına karşı yapılabilecek bir saldırının kendisine karşı düşmanca yapılan bir hareket olduğunu ileri sürerek ilk adımı attı.²²¹

ABD'nin ikinci adımı ise; Başkan Eisenhower'ın 5 Ocak 1957'de ABD kongresinde onaylamak üzere gönderdiği ve daha sonra kendi adıyla anılacak olan doktrindir. Bu doktrin ABD'nin Ortadoğu politikası için bir dönüm noktasıdır. ABD'nin, Ortadoğu

²¹⁸Gönlübol, Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, s. 90-91.

²¹⁹Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (C: 1-2, 1914-1995), s. 432, ORAN, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, C: I, 1919-1980*, s. 628.

²²⁰Oran, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, C: I, 1919-1980*, s. 629.

²²¹Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (C: 1-2, 1914-1995), s. 242.

bölgesi üzerindeki tüm çıkarlarını gün yüzüne çıkardı.²²² Başkan Eisenhower'ın bu doktrini; Ortadoğu ülkelerinin bağımsızlıklarını korumalarına yardım edebilmek için hükümete yetki verilmesini istedi. Eisenhower üç istekte bulundu. Bu isteklerden ilki; ABD Hükümeti'nin, Ortadoğu'da askeri yardım ve işbirliği programları hazırlama yetkisine sahip olması, Komünist bir ülkeden yapılması muhtemel saldırılara karşılık Amerikan silahlı kuvvetlerini kullanmak ve Karşılıklı Güven Kanunu çerçevesinde Ortadoğu için iktisadi ve askeri yardımla ilgili 200 milyon dolarlık bir destek sağlamasıdır. Bu teklifler kongre tarafından, 9 Ocak 1957'de kabul gördü.²²³

Eisenhower'ın tekliflerinin kabulünden sonra, Bağdat Paktı üyeleri tarafından 19-20 Ocak 1957'de, Ankara'da yapılan toplantı neticesinde alınan kararla Eisenhower Doktrini'nin desteklenmesi kararı alındı.²²⁴ Türkiye, Eisenhower Doktrini'nin uygulanması için çaba göstereceğini açıkladı. Bu bağlamda ABD, Türkiye yakınlaşması söz konusudur. Eisenhower Doktrini'nin, iki önemli sonucu vardır. Birincisi; Ortadoğu'da ki İngiliz liderliğinin ortadan kalkması, diğeri ise; ABD'nin, Bağdat Paktı'na karşı sorumluluğun gün yüzüne çıkmasıdır. Bu sayede ABD, bölgede kesin bir söz sahibi oldu.²²⁵ Başkan Eisenhower, paktı Ortadoğu Hükümetlerine izah etmek amacıyla, 12 Mart 1957'de, Ortadoğu özel danışmanı Richards'ın başkanlığındaki bir heyeti Ortadoğu'ya gönderdi. Bu kapsamda Richards, 22 Mart 1957 tarihinde Türkiye'ye geldi. Richards, yaptığı görüşmelerde amacının Ortadoğu'da ki yerleşik devletlerin komünizm tarafından dolaylı ve doğrudan karşılaşılabileceği olası bir saldırıda, bu devletlere yardım etmek olduğunu vurguladı. Ayrıca 24 Mart 1957'de ABD, Bağdat Paktı askeri komitesine katıldı.²²⁶ Pakta üye devletlere doktrin çerçevesinde 12 milyon dolar tutarında yardım yapıldı. Yardımın 7.5 milyon doları, Türkiye, İran, Irak ve Pakistan arasında telefon ve telgraf hatlarının iyileştirilmesi için kullanılacaktı.²²⁷ Geriye kalan kısmı ise kara ve demiryollarının yapımı için harcanacaktı. Bu yolların başında Karaçi-Tahran-Ankara

²²²Oran, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, C: I, 1919-1980, s. 564.

²²³Gönlübol, Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, s. 142.

²²⁴Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Ortadoğusu'na Karşı Politikası (1945-1970)*, s. 116.

²²⁵Oran, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, C: I, 1919-1980, s. 568.

²²⁶BCA, 030-18-1-2/147-54-17.

²²⁷BCA, 030-18-1-2/147-54-14.

demiryolu yapımı ve Ankara-Bağdat arasında bir yol yapımı projesi yer almaktaydı.²²⁸

Eisenhower Doktrini ile Ortadoğu’da, ABD etkisi artarken İran ile Sovyetler Birliği, arasında ilişkilerde yumuşama ortamı meydana getirdi. Sovyetler Birliği, İran ile ilişkilerini yeniden tesis etmek noktasında yoğun bir çalışma içerisine girilerek İran-Sovyet Antlaşmaları imzalanması sağlandı. İran’ın bu tutumu Türkiye tarafından mercek altına alındı.²²⁹ Öte yandan 20 Ocak 1958 tarihinde, Ankara’da, Türkiye, İran, Irak ve Pakistan’ın katılımıyla “Gümrük Kanunlarının ve Nizamnamelerinin İhlalinin Önlenmesine, Soruşturulmasına ve Tecziyesine Mütedair Karşılıklı Yardım Sözleşmesine Dair Antlaşma” yapıldı.²³⁰ Ayrıca bu dönemde, Bağdat Paktı için önem arz eden bir olayda gündeme geldi. 14 Temmuz 1958’de, Irak’ta General Abdülkerim Kasım, önderliğinde askeri bir darbe meydana geldi. Bu darbe sonucunda Kral II. Faysal, Veliaht Abdülillah ve Başbakan Nuri Said öldürüldü. Darbe ile Irak ve Ürdün’ün, kurmak istediği Arap Birliği planı da yok ediliyordu.²³¹ Hiç şüphesiz bu durum Bağdat Paktı’nın, zayıflamasına sebebiyet verdi.²³² İran Şahı Muhammed Rıza Pehlevi, Pakistan Cumhurbaşkanı İskender Mirza ve Türkiye Cumhurbaşkanı Celal Bayar, 4-17 Temmuz arasında İstanbul’da yapılan toplantıda, Irak’ta ki darbe değerlendirildi. Darbeye karşı en sert tepkiyi gösteren ülke Türkiye oldu.²³³

17 Temmuz 1958’de, Türkiye Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu tarafından bir açıklama yapıldı. Yapılan açıklamada Irak’ta ki hükümetin tanınmayacağı belirtildi. Ayrıca ABD’ye başvurularak, Irak’a müdahale edilmesi gerektiği hususu üzerinde duruldu. Ancak Sovyetler olası bir müdahalenin Türkiye’ye getireceği zararları içeren, 24 Temmuz 1958 tarihli, bir muhtıra verdi. Sovyetler Birliği aynı tepkiyi ABD ve İngiltere’ye de gösterdi. Bunun neticesinde 31 Temmuz 1958’de, Irak’ın yeni rejimi, resmen tanındı.²³⁴ Irak’ta meydana gelen ihtilal sonrası, en çok merak edilen husus Irak’ın, Bağdat Paktı’ndan ayrılıp ayrılmayacağı meselesiydi. Bu

²²⁸Bağcı, *Türk Dış Politikası’nda 1950’li Yıllar*, s. 86.

²²⁹Yıldırım, *Türkiye ve İran İlişkileri 1918-1960*, s. 218.

²³⁰TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: XI, C: 10, s. 24.

²³¹Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (C: 1-2, 1914-1995)*, s. 512.

²³²Yıldırım, *Türkiye ve İran İlişkileri 1918-1960*, s. 219.

²³³Bağcı, *Türk Dış Politikası’nda 1950’li Yıllar*, s. 92.

²³⁴Oran, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, C: I, 1919-1980*, s. 632, Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (C: 1-2, 1914-1995)*, s. 513-514.

meseleyi görüşmek amacıyla Irak hariç Bağdat Paktı üyeleri, 28-29 Temmuz 1958'de Londra'da bir toplantı düzenlediler.²³⁵ Bu toplantı aynı zamanda Bağdat Paktı'nın, beşinci ve son toplantısıdır.²³⁶ Yapılan toplantı neticesinde, pakta her zamankinden daha fazla ihtiyaç olduğu görüşüne varıldı. Bundan sonra Ankara'da yapılması kararı alındı. Ayrıca ABD, Türkiye, İran ve Pakistan ile Güvenlik ve Savunma Anlaşmaları, yapılmasına karar verildi. Alınan karar gereği ikili anlaşmalar, 5 Mart 1959'da, Ankara'da, ABD-İran, ABD-Türkiye, ABD-Irak arasında imzalandı. Bu antlaşmalarla Ortadoğu'nun güvenliğinin artırılması hedeflendi. Ayrıca toplantı sonrası bir deklarasyon yayınlandı. Deklarasyona göre;

a) Londra'da Bakanlar Kurulu toplantısına katılan Bağdat Paktı üyeleri, son gelişmelerin ışığında tutumlarını gözden geçirerek, pakta her zamanın daha çok gereksinim duyulduğu sonucuna vardılar. Bu üye devletler, toplu güvenliklerini sürdürmek ve doğrudan ya da dolaylı saldırıya karşı koymak konusundaki kararlılıklarını açıklarlar.

b)Pakt çerçevesinde toplu güvenlik düzenlemeleri yapıldı. Ortak askerî planlama ilerleme kaydetti ve bölgesel ekonomik projeler geliştirildi. Toplu güvenlik için özgür dünyanın öbür uluslarıyla ilişkiler kuruldu.

c)Pakta ya da onun örgütünde köklü değişiklikler yapılması gerekip gerekmediği ya da paktın bugünkü biçimiyle sürdürüp sürdürülemeyeceği ilgili hükümetlerce incelenmektedir. Bununla birlikte, Londra toplantısında temsil edilen uluslar, bölgede, ortak savunma düzenini daha da güçlendirmek kararlılıklarını yinelediler.

d) 24 Şubat 1955 günü, Bağdat'ta imzalanan Karşılıklı İşbirliği Antlaşmasının I. Maddesi, tarafların güvenlik ve savunmaları için işbirliği yapacaklarını ve bu işbirliğinin gerçekleşmesi için almayı kararlaştırdıkları önlemler arasında özel anlaşmalar da olabileceğini öngördü. Bu doğrultuda dünya barışı yararına olarak ve kongrelerin vermiş olduğu izne dayanarak bu bildirgeye katılan uluslarla onların

²³⁵ BCA, 30-18-1-2/157-30-4.

²³⁶ Kamuran Gürün, **Dış ilişkiler ve Türk Politikası (1939'dan Bugüne Kadar)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1983, s. 360.

*güvenlik ve savunmaları için söz konusu işbirliğini gerçekleştirmek üzere gecikmeksizin anlaşmalar yapacaktır.*²³⁷

Bu deklarasyon ile ABD'nin pakta fiilen katılması söz konusudur.²³⁸ Irak, pakttan çekildiğini 24 Mart 1959'da açıkladı. Bu karar Irak Başbakanı General Kasım'ın, talimatı ile Bağdat'ta ki İngiliz, İran, Pakistan ve Türk büyükelçilerine resmen bildirdi.²³⁹ Irak'ın, Bağdat Paktı'ndaki üyeliğinden ayrıldığını bildirmesi üzerine, 21 Ağustos 1959'da yapılan açıklamayla “Bağdat Paktı Teşkilatı”nın adı “Merkezi Antlaşma Teşkilatı (Central Treaty Organization, CENTO)” olarak değiştirildi. Merkezi, Ankara'ya taşınan CENTO Konseyi yeni adıyla ilk toplantısını 7-9 Ekim 1959 tarihinde, Washington'da yaptı. Toplantıya ABD Dışişleri Bakanı Christian Herter başkanlık etti. Toplantı sonrası yayınlanan bildiride NATO ile SEATO, arasında yer almış olması dolayısıyla teşkilata bu adın verildiği açıklandı.

2. 8. CENTO

CENTO, faaliyet alanını üyeler arasındaki ekonomik, teknik ve kültürel işbirliğine çevirdi. Bağdat Paktı'nın bu yeni şekli ABD'nin işine yaradı.²⁴⁰ ABD, CENTO'nun ilk toplantısında pakta üye olmayı reddetti. Ancak üye devletlere olası Sovyet saldırısına karşı Amerikan desteği güvencesini verdi.²⁴¹ CENTO Konseyi'nin, ikinci toplantısı 1960 Nisan ayının sonunda, Tahran'da yapıldı. Toplantıda CENTO'nun tarım, ilaç, endüstri alanlarında işbirliği yapılması ve yeni projelerin desteklenmesi, ayrıca bölge başkentlerinin modern iletişim hatlarıyla birbirine bağlanabilmesi kararları alındı. Bakanlar Konseyi'nin düzenli olarak toplanıp askeri, ekonomik ve siyasi konuları ele alması öngörüldü. Bağdat Paktı gibi CENTO'da savunma ve güvenlik amaçlı, bir örgüt olarak kuruldu. Ancak tam olarak istenilen sonuca ulaşamadı.²⁴²

CENTO'nun, Türk-İran ilişkilerine en büyük katkısı şüphesiz ticaret, ulaşım ve iletişim alanlarındaki işbirliğinin gelişmesine sağladığı faydalardır. 26 Ekim 1960 tarihinde Londra'da yapılan Telekomünikasyon toplantısı bu duruma örnek Teşkil

²³⁷ Düstur, 3. Tertip, C: XLI, s. 1025 – 1026.

²³⁸ Oran, **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, C: I, 1919-1980**, s. 569.

²³⁹ Gönübol, Sar, **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)**, s. 307.

²⁴⁰ Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (C: 1-2, 1914-1995)**, s. 528.

²⁴¹ Bağcı, **Türk Dış Politikası'nda 1950'li Yıllar**, s. 102.

²⁴² Bağcı, **Türk Dış Politikası'nda 1950'li Yıllar**, s. 103.

etmektedir. Toplantıya Türkiye'yi temsilen, Dışışleri Bakanlığı İktisadi ve Ticari İşler Daire Başkanlığı CENTO Şubesinde Erdinç Karasapan katıldı.²⁴³ Bu sayede 1964 yılında Türkiye, İran ve Pakistan arasında kurulacak olan Bölgesel Kalkınma Teşkilatı'nın (Regional Cooperation for Develapment RCD) alt yapısı da hazırlandı.²⁴⁴

Ancak bu olumlu etkilerine rağmen, CENTO üye devletlerden özellikle İran'ın beklentilerini tam olarak karşılayamadı. Irak'ta ki darbeden dolayı endişe duyan İran Şahı, aynı durumun kendi başına geleceğini düşündü. Bu doğrultuda CENTO' nun, daha etkin bir örgüt haline getirilmesini istedi. Üye devletlerin her birinin farklı çıkarlar içinde bulunması ve bu çıkarların devletlerce aynı ortak paydaya alınamaması CENTO' yu, etkisiz kılan bir başka nedendir. Ayrıca üye devletler içerisinde en güçlü askeri güce sahip olan Türkiye'nin, CENTO' ya askeri anlamda destek sağlamayıp, tüm gücünü NATO emrine vermesi, CENTO' yu güçsüz düşüren bir diğer etken sebeptir.²⁴⁵

İran Şahı'nın, kendi ülkesi için duyduğu endişe Türkiye'de, gerçeğe dönüştü. Türk tarihinde ilk defa gerçekleşen, 27 Mayıs 1960 askeri darbesiyle Demokrat Parti'nin iktidarı sonra erdi. Milli Birlik Komitesi, yönetime el koydu.²⁴⁶ Milli Birlik Komitesi, yaptığı açıklamada Batı yanlısı olan dış politikanın aynı şekilde devam ettirileceğini bildirdi. NATO'ya inanıp bağlı olduklarını, CENTO' ya, bağlı olduklarını açıkladılar.²⁴⁷ Öyle ki 12 Aralık 1960 tarihinde Londra' da yapılan CENTO toplantısına, Türkiye'yi temsilen Dışışleri Bakanlığı İktisadi ve Ticari İşler Dairesi Umum Müdürü Turgut Aytuğ ve CENTO şubesinde Erdinç Karasaban gönderildi.²⁴⁸ Temsilci gönderilmesine rağmen İran, Türkiye'nin CENTO' ya gereken önemi vermediğini belirtti. Buna gerekçe olarak ise; Türkiye'nin, CENTO' ya destek amaçlı askeri kuvvet göndermemesini gösterdi. Türkiye, NATO'ya kuvvet tahsis ettiğini ve NATO ile CENTO' nun aynı amacı paylaştığını bildirerek İran'a gereken yanıtı verdi. Bu durum CENTO' nun, politik ve askeri bağlamda istenilen amaca ulaşamadığının göstergesidir. Ancak asıl amacı olmasa da ekonomik anlamda

²⁴³ BCA, 030-18-01-02/156-20-14.

²⁴⁴Yıldırım, **Türkiye ve İran İlişkileri 1918-1960**, s. 222.

²⁴⁵Yıldırım, **Türkiye ve İran İlişkileri 1918-1960**, s. 225.

²⁴⁶Bağcı, **Türk Dış Politikası'nda 1950'li Yıllar**, s. 104.

²⁴⁷Gönlübol, Sar, **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)**, s. 325.

²⁴⁸ BCA, 030-18-01/ 215-73-04.

üye devletlere fayda sağladı. Trabzon Limanı'nın nihayetlendirilmesi, Türkiye- İran demiryolunun ve Ankara-Tahran arası daimi askeri iletişim sistemi bağlantısının tamamlanması, Türkiye-İran karayolunun Sirelen Razhiyaz arasının ulaşım açılması, İskenderun Limanı'nın tamamlanması CENTO kanalıyla hayata geçirilen başarılı çalışmalardır.²⁴⁹ CENTO' nun dağılması, İran'ın 11 Mart 1979, Pakistan'ın 12 Mart 1979, Türkiye'nin ise 16 Mart 1979 tarihlerinde, teşkilattan ayrıldıklarını duyurmaları üzerine gerçekleşti. CENTO Daimi Konseyi, teşkilatın feshedilmesine karar verildi. 26 Eylül 1979'da gerekli işlemler yapılarak CENTO dağıtıldı.²⁵⁰

Türkiye'de yaşanan darbe sonrası İran, ile olan ilişkiler kötüye gitmedi ve aksine iki ülke arasında olumlu ilişkiler yaşandı. Buna rağmen Muhammed Rıza Şah, Adnan Menderes Hükümeti'nin, son dönemde Moskova'ya olan yaklaşmasından endişe duymaktaydı. Şahın, bu endişesi Milli Birlik Komitesi'nin 11 Temmuz 1960 tarihinde yaptığı toplantı neticesinde Birleşmiş Milletler, NATO ve CENTO' ya yakınlığını açıklamasıyla sona erdi.²⁵¹ Muhammed Rıza Şah, Avrupa ziyareti dönüşü, 29 Mayıs 1960'da İstanbul Yeşilköy Havaalanı'nda birkaç saat kalarak Milli Birlik Komitesi üyeleri ile görüşme sağladı. Bu görüşmenin temelini CENTO' nun askeri yeterliliği konusu oluşturdu. Bunun yanı sıra Demokrat Parti iktidarında İran ile imza edilen ticari, iktisadi, ulaştırma işbirliği anlaşmalarla ilgili görüşme sağlandı. Yapılan görüşme sonucunda daha önce imzalanan hiçbir anlaşmanın geçerliliğini yitirmemesi kararlaştırıldı.²⁵² Türkiye ve İran arasındaki ilişkilerde; Sadabat Paketi, Bağdat Paketi ve CENTO iki ülke arasındaki işbirliğinin ve yakınlaşmaların olumlu bir havada seyretmesini sağladı.

²⁴⁹Gürün, **Dış ilişkiler ve Türk Politikası (1939'dan Bugüne Kadar)**, s. 362.

²⁵⁰Kara, "1923-1960 Türkiye -İran İlişkileri", s. 316.

²⁵¹T.C. Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı, C: I, s. 3.

²⁵²Yıldırım, **Türkiye ve İran İlişkileri 1918-1960**, s. 226.

SONUÇ

Ortadoğu denilen coğrafyada iki önemli unsur olan Türkiye ve İran, bulundukları konum itibariye tarihin her döneminde iletişim halinde oldular. Öyle ki bu ülkelerin Avrupa, Asya ve Afrika kıtaları arasında köprü konumunda olmuş olmaları diğer devletlerin nazarında önemlerini daha da arttırdı.

Tarih boyunca İran ile Türkiye bir iletişim içinde olsa da ilişkilerinin düzenli bir hâl alması 16. yüzyılda gerçekleşti. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin doğuya açılması ve İran'da Safevi Devleti'nin varlığını göstermesiyle, Türk-İran ilişkilerinde süreklilik görüldü. Öyle ki bu dönemde iki büyük güç olan Türkiye ve İran, Güney Kafkasya, Irak ve Doğu Anadolu üzerinde etkin güç olabilmek için uzun süren mücadeleler vermiştir. Bu mücadeleler 1639 yılında imzalanan Kasr-ı Şirin Antlaşmasıyla etkisini azaltmıştır. İran'da Safevilerden sonra sırasıyla Afşar, Zend ve Kaçar hanedanlarının başa gelmesiyle birlikte, bu hanedanlar döneminde kısa süreli çatışmalar yaşanmış; ancak genel olarak ilişkiler barış ortamı içinde varlığını devam ettirmiştir.

I. Dünya Savaşı dönemi ise her iki ülke içinde sıkıntılı bir süreç olmuş, iki ülkede de mevcut rejim ve yönetimler etkisini kaybetmiştir. Osmanlı Devleti'nin savaştan yenik çıkmasıyla, toprakları İtilaf Devletleri tarafından işgal edildi. Bu durum Mustafa Kemal Paşa önderliğinde Milli Mücadele hareketinin başlamasına neden oldu. İran ise savaşa katılmamış olmasına rağmen 1919 yılında yapılan İngiliz-Rus Antlaşması gereğince, iki ülke arasında paylaşıldı. İran'da bu durum 1921 yılında Rıza Pehlevi Şah'ın başa gelmesiyle sona erdi. İki ülke arasındaki ilişkiler Mustafa Kemal Paşa ve Rıza Pehlevi döneminde başarılı bir şekilde ve barış ortamı içerisinde devam etti. Öyle ki Rıza Şah benimsediği ülke politikalarında Türkiye'yi örnek aldı. Her iki lider de geçmişteki meseleleri halledip, ilişkileri geliştirme düşüncesi içerisine girdi. 1925 yılında meydana gelen Şeyh Sait İsyanı iki ülke arasındaki münasebetleri olumsuz etkiledi. Meselenin hâlli için 22 Nisan 1926'da yapılan Dostluk ve Güvenlik Antlaşması da soruna kesin bir çözüm getiremedi. 1927'de ise 3 yıl süren Ağrı İsyanları ilişkileri sekteye uğrattı. İki ülke arasında ilişkileri olumsuz bir havaya sokan Kürt İsyanları'ndan doğan sınır meselesi de 23 Ocak 1932'de

imzalanan antlaşma ile hâll edildi. Bu antlaşma neticesinde Ağrı Dağı'nın tamamı Türkiye'ye verilirken, İran'a ise Van sınırındaki Kotur arazisi verildi.

Sınır sorununun çözülmesinden sonra iki ülke arasındaki ilişkilerde yeni bir dönem başladı ve özellikle Haziran 1934'de Rıza Şah'ın 27 günlük Türkiye ziyareti ilişkilerin doruk noktasına ulaşmasını sağladı. Bu ziyaret sonrası Türkiye'den etkilenen Şah, Türkiye ile ilişkilerini geliştirmek adına 8 Temmuz 1937'de Sadabat Paktı kuruldu. İran, Irak, Afganistan ve Türkiye arasında imza edilen antlaşma ile taraflar birbirlerine karşı saldırıdan ve kışkırtmalardan kaçınarak, bölge barışını korumak adına bir araya gelmişlerdir.

10 Kasım 1938'de Mustafa Kemal Paşa'nın ölümü İran'da büyük bir üzüntü ile karşılandı ve bir ay yas ilan edildi.

1939 yılında İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi ile İran, Ağustos 1941'de Sovyet ve İngiliz işgaline uğramış ve Şah'ın Almanya lehine bir tutum sergilemesi gerekçesiyle iktidardan indirilerek Güney Afrika'ya sürgüne gönderildi. 1944'de ölen Rıza Şah'ın yerine İngiliz ve Amerikalılarca Muhammed Rıza Şah getirildi. 1941'den 1947'ye kadar Türk-İran ilişkilerine özel bir önem verildi. Mustafa Kemal Paşa dönemindeki gibi ilişkilerin en üst seviyeye çıkarılması hedeflendi. Ancak 1951 yılında, Muhammed Musaddık'ın başa gelmesiyle ilişkiler kopma noktasına gelmiştir. Bunun nedeni, Musaddık'ın İran petrollerini millileştirmesidir. Muhammed Rıza Pehlevi tekrar İran tahtına geçince ilişkiler düzeldi.

Türkiye, Ortadoğu'da izlemek istediği aktif politika için ABD desteğini de arkasına alarak 12 Ocak 1955'te Bağdat Paktı'nı Irak ile birlikte kurdu. İran'ın pakta katılması ise 3 Kasım 1955'de gerçekleşmiştir. Mayıs 1956'da Muhammed Rıza Şah'ın Türkiye ziyareti ilişkilerin tekrardan en üst seviyeye çıkmasını sağladı. Bağdat Paktı, Irak'ta meydana gelen darbe ile çökmüş ve 1959'da Irak'ın ayrılmasıyla CENTO adını almıştır. CENTO ile demiryolu ve iletişim alanında İran ile ilişkiler geliştirildi ancak siyasi anlamda istenilen başarılar elde edilemedi. 27 Mayıs 1960 darbesiyle Demokrat Parti yerine geçen Milli Birlik Komitesi ile Türkiye-İran ilişkileri üst düzey bir seyirde izlendi ve Milli Birlik Komitesi, İran ile Demokrat Parti döneminde yapılan tüm antlaşmaların geçerliliğinin devamı kararı ile ilişkilerin olumlu seyirde olmasını sağladı.

KAYNAKÇA

Arşiv

(Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi)

- 1- BCA. 030-18-1-2/124-102-13.
- 2- BCA. 030-1-0-/ 62-381-22.
- 3-BCA. 030-18-1-2/147-54-14.
- 4-BCA. 030-18-1-2/147-54-17.
- 5-BCA. 030-18-1-2/157-30-4.
- 6-BCA. 030-1-0-0/62-381-6.
- 7- BCA. 030-18-1-1/26-58-17.
- 8- BCA. 030-18-01/215-73-04.
- 9- BCA. 030-18-01/06-36-08.
- 10- BCA. 030-18-01/08-44-07.
- 11- BCA. 030-18-01-02/213-581-12.
- 12- BCA. 030-10-00/261-761-10.
- 13- BCA. 030-10-00/261-259-19.
- 14- BCA. 030-18-01/29-35-08.
- 15-BCA, 030-10-03 / 52-13-12.
- 16- BCA, 30-100 / 260-75-25.
- 17-BCA, 030-10-00/ 261-75-85

Düstur

Düstur, 3. Tertip C: XIII.

Düstur, 3. Tertip C: XV.

Düstur, 3. Tertip C: XVI.

Düstur, 3.Tertip C: XLI.

Düstur, 3. Tertip, C: XIX .

Düstur, 3. Tertip, C: X

TBMM Zabıt Cerideleri

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: IV, C: 23.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: V, C: 19.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: XI, C: 10.

T.C. Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı, C: I.

Gazete ve Dergiler

Ayın Tarihi, S:26 Ekim 1955.

Ayın Tarihi, S: 79, Ekim 1948.

Ayın Tarihi, S: 220, Mart 1952.

Ayın Tarihi, 31 Ekim 1953.

Ayın Tarihi, 18 Kasım 1953.

Ayın Tarihi, 18 - 23 Eylül 1955.

Ayın Tarihi, 14 Ekim 1956.

Ayın Tarihi, 26 Ocak 1957.

Cumhuriyet Gazetesi, 11 Haziran 1934.

Cumhuriyet Gazetesi, 16 Haziran 1934.

Cumhuriyet Gazetesi, 14 Haziran 1934.

Cumhuriyet Gazetesi, 19 Haziran 1934.

Cumhuriyet Gazetesi, 23 Haziran 1934.

Cumhuriyet Gazetesi, 24 Haziran 1934.

Cumhuriyet Gazetesi, 30 Haziran 1934.

Cumhuriyet Gazetesi, 27 Eylül 1955.

Hakimiyet-i Milliye, 16 Haziran 1934.

Resmi Gazete, 21 Haziran 1937.

Hürriyet, 24 Mart 1951.

Hürriyet, 13 Mart 1952.

MAKALELER

ARMAOĞLU, F. (Nisan 1995), “Ortadoğu Komutanlığı’ndan Bağdat Paktı’na 1951-1955 ”, Belleten, S: L/XI 224, 189-236.

AS, E. (Güz 2010) “XVI.Yüzyıldan Cumhuriyetin İlk Yıllarına Kadar Türk-İran Sınır Sorunları ve Çözümü”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S: 46, s. 219-253.

BENHÜR, Ç. (Summer 2015), “İkinci Dünya Savaşı’nda İran’ın İşgali ve Türk Basını 1941 ” Turkish Studies, İnternational Periodical for the Languages, Litarature and History of Turkish or Turkic, Volume: 10/9, Summer 2015, s. 75-104.

ÇETİNSAYA, G. (Güz 1999), “Atatürk Dönemi Türk-İran İlişkileri 1926-1938”, Avrasya Dosyası, S: 5/3, s. 148-175.

ÇETİNSAYA, G. (2000), “Milli Mücadeleden Cumhuriyete Türk- İran İlişkileri”, Atatürk Araştırma Dergisi, C: XIV, S: XLVIII, s. 769-796.

ÇOLAK, F. (2002), “Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş ve Demokrat Parti 1945-1950”, Türkler, C: 16, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, , s. 774-781.

HOURLCADE, B. (2000), “İran” , C: XXII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, s. 392-394.

KILIÇ, S. (Ağustos 2002), “İran’da İlk Anayasal Hareket 1906 Meşrutiyeti” Tarih Araştırmaları Dergisi, C: 20, S: 32, Ankara, s. 143-161.

NASKALI, E. (2000), “İran”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C: XXII, İstanbul, s. 394-395.

NESİBLİ, N. (2002), Osmanlı-Safevi Savaşları, Mezhep Meselesi ve Azerbaycan, C: 6, Türkler Ansiklopedisi, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 896-899.

ÖZGÜDENLİ, O. G. (2000), “İran”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C: XXII, İstanbul, s. 395-400.

SARINAY, Y. (2006), “Hoybun Cemiyeti ve Türkiye’ye Karşı Faaliyetleri”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi C: XIV, S: 40, s. 207-244.

SOSYAL, İ. (Nisan 1991), “1955 Bağdat Paktı”, Belleten, C: LV S: 212, TTK Basımevi, Ankara, s. 148-188.

ÜSTÜN, İ. S. (2000), “İran, Safevilerden Günümüze Kadar”, Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, C: XXII, İstanbul.

YEŞİLBURSA, B. K. (2011), “Bağdat Paktı (1955-1959)”, Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, S: 6, s. 85-100.

KİTAPLAR

AKA, İ. (2001), İran’da Türkmen Hakimiyeti (Karakoyunlular Devri), Ankara: TTK Basımevi.

AKDOĞAN, L. (2014), Geleceğin Yüzyılı, İstanbul: Kırk Dokuz Elli Bir Kitap.

ARI, T. (2011), Geçmişten Günümüze Ortadoğu, İstanbul: Alfa Yayınları.

ARMAOĞLU, F. (2004), 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (C: 1-2, 1914-1995) (Genişletilmiş 14.Baskı), Ankara: Alkım Yayınları.

Atatürk’ün Bütün Eserleri (2003), İstanbul: Kaynak Yayınları, C: 10 (1920-1921).

Atatürk’ün Bütün Eserleri (2003), İstanbul: Kaynak Yayınları, C: 15 (23 Ocak 1923-30 Haziran 1923).

Atatürk’ün Milli Dış Politikası (1923-1938), (1992), Kültür Bakanlığı Yayınları, C: 2

- BAĞCI, H. (2001), Türk Dış Politikası'nda 1950'li Yıllar (Genişletilmiş 2. Baskı), Ankara: ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık.
- CANATAN, Y. (1996), Türk-İrak Münasebetleri (1926-1958), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- CİN, B. (2007), Türkiye- İran Siyasi İlişkileri (1923-1938), İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- ÇAY, A. (1994), Her Yönüyle Kürt Dosyası, İstanbul: Turan Kültür Vakfı Yayınları.
- ÇETİNSAYA, G. (2004), "Türkiye İran İlişkileri Türk Dış Politikasının Analizi" (3.Basım), (Derleyen; Faruk Sönmezoğlu), İstanbul: Der Yayınları.
- ERDEN, Ö. (2006), Mustafa Kemal Atatürk Dönemi'nde Türkiye'yi Ziyaret Eden Devlet Başkanları, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları I (1992), İstanbul: Kaynak Yayınları.
- GEREDE, H. (1952), Siyasi Hatıralarım I- İran, İstanbul: Vakıf Basımevi.
- GÖNLÜBOL, M. SAR, C. (1997), Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938), Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- GÜNALTAŞ, Ş. (1948), İran Tarihi I.Cilt En Eski Çağlardan İskender'in Asya Seferine Kadar, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi.
- GÜRAKAR, T. (2012), Türkiye ve İran Gelenek, Çağdaşlaşma, Devrim, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- GÜRÜN, K. (1983), Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan Günümüze Kadar), S: 531, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- İSLAMOĞLU, M. (1998), Şeyh Said, İstanbul: Ayaklanması, Düşün Yayıncılık.
- KALAFAT, Y. (2003), Bir Ayaklanmanın Anatomisi: Şeyh Said, Ankara: Asam Yayınları.

- KARA, P. (2010), 1923-1960 Türkiye – İran İlişkileri, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya.
- KARADENİZ, Y. (2006) İran’da Sömürgecilik Mücadelesi ve Kaçar Hanedanı (1795-1925), İstanbul: Bakış Yayınları.
- KUNT, M. F. ,YURAYDIN S. ,ÖDEKAN H. G. (1997), Türkiye Tarihi 2, İstanbul: Cem Yayınevi.
- KILIÇ, R. (2006), Kanuni Devri Osmanlı İran Münasebetleri (1520-1566), İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- KOÇAK, C. (1996), Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945) C: I, İstanbul: İletişim Yayınları.
- KÜRKÇÜOĞLU, Ö. (1972), Türkiye’nin Arap Ortadoğusu’ na Karşı Politikası (1945-1970), Ankara: Sevinç Matbaası.
- MAHDAVİ, A. H. (1996), Safevî Dönemin Başlangıcından İkinci Dünya Savaşı’ndan İran Dış İlişkiler Tarihi, Tahran.
- MAKİ H.(1943), İran’ın Yirmi Yıllık Tarihi Reza Han Pehlevi Diktatörlüğünün Devam Edilmesi, Tahran.
- MEMİŞ, E. (2015), Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi (4. Baskı), Bursa: Ekin Basın Yayın Dağıtım.
- MERİÇ, Ö. (2009), Türkiye’nin Doğu Politikası ve Bağdat Paktı, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- ORAN, B. (2014),Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar C:1, 1919-1980,19. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- ÖNDER, E. (2013), İran’ın Nükleer Programının Analizi ve Türkiye, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

- ÖZGİRAY, A. (2000), İngiliz Belgeleri Işığında Türk- İran Siyasi İlişkileri (1920-1938), (Derleyen; Berna Türkdoğan) Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- ÖZKAN, Ü. (2013), “Bağdat Paktı’nın Türk Basınındaki Yansımaları (1955-1959)” Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta.
- PULLER, B. S. (1987), İran Moğolları, Siyaset, İdare ve Kültür, İlhanlılar Devri 1220-1350,(çev. Cemal Köprülü), Ankara: TTK Basımevi.
- ROBERTS, J. M. (2003),Yirminci Yüzyıl Tarihi,(çev. SinemGül), Ankara: Dost Yayınları.
- SARAY, M. (1999), Türkiye- İran İlişkileri, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- SOSYAL, İ. (2000), Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945), Ankara: TTK Basımevi.
- SOSYAL, İ. (1994), “1937 Sadabat Paktı”, Ankara: TTK Basımevi.
- SÖNMEZOĞLU, F. (2006), II. Dünya Savaşı’ndan Günümüze Türk Dış Politikası, İstanbul: Der Yayınları.
- ŞİMŞİR, B. N. (2001), Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları, C:II, Ankara, TTK Basımevi.
- TAMÇELİK, S. (Mart, 2014), İran: Değişen İç Dinamikler ve Türkiye İran İlişkileri, Ankara: Gazi Kitapevi.
- TUNCER, H. (2008), Atatürkçü Dış Politika, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Türk-İran Dostluk Cemiyeti Nizamnamesi (1956), İstanbul, İstanbul Matbaacılık.
- YILDIRIM, E. (2011), Türkiye ve İran İlişkileri 1918-1960, İstanbul: Giza Yayınları.

EKLER

Ek 1: İran Büyükelçiliğine Ali Türkgeldi'nin Atanması.

T. C.
BAŞBAKANLIK
MUAMELÂT UMUM MÜDÜRLÜĞÜ
Kararlar Müdürlüğü
Karar sayısı
3
12440

KARAR

Tahran Büyük Elçisi Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun
hazır bulunduğu Büyük Elçi paye ve derecesiyle Bern Orta Elçi-
liğine ve Yenidelhi Büyük Elçisi Âli Türkgeldi'nin Tahran Büyük
Elçiliğine tayinleri; Dışişleri Bakanlığının 3I/1/1951 tarihli
ve 90170/40 sayılı yazısı üzerine, Bakanlar Kurulunun 7/2/1951
tarihli toplantısında kararlaştırılmıştır.

CUMHURBAŞKANI

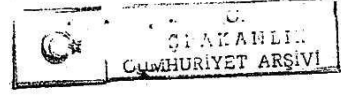
C. Biga

030 18 01 02 124 102 13

Başbakan	Devlet Bakanı Başbakan Yardımcısı	Devlet Bakanı	Adalet Bakanı
Mitli Savunma Bakanı	İçişleri Bakanı	Dışişleri Bakanı	Materyal Bakanı
Mitli Eğitim Bakanı	Bayındırlık Bakanı	Eko. ve Ticaret Bakanı	Sa. ve So. Y. Bakanı
C. ve Tekel Bakanı	Tarım Bakanı	Ulaştırma Bakanı	İşletmeler Bakanı

Handwritten signatures and initials are present for each position, including the Prime Minister and various ministers.

Ek 2: CENTO Toplantısına Katılan Türk Heyet

T. C.
KANUNLAR VE KARARLAR
Tetkik Dairesi
Karar Sayısı

5
398

KARARNAME

Eki

CENTO Karayolları Çalışma Grubunun 17/10/1960, Demiryolu ve Limanlar Çalışma Grubunun 18/10/1960, Telekomünikasyon Çalışma Grubunun 19/10/1960, Sivil Havacılık Çalışma Grubunun 21/10/1960 ve Bayındırlık ve Ulaştırma Talî Komitesinin de 24-26/10/1960 tarihlerinde Londra'da yapılacak toplantılarına, Hükûmetimizi temsilen Bayındırlık Bakanlığı Yüksek Fen Heyeti Azası Nezih Devres'in Başkanlığında, Dışişleri Bakanlığı İktisadî ve Ticarî İşler Dairesi Genel Müdürlüğü CENTO Şubesi'nden A.Erdinç Karasapan, Bayındırlık Bakanlığı Karayolları Umum Müdürlüğünden Muzaffer Tugal, Ulaştırma Bakanlığı Bakanlık Müşaviri Talat Tolunay, aynı Bakanlık Sivil Havacılık Dairesi, Hava Seyrüsefer Müdürü Salâhattin Atay ve PTT Genel Müdürlüğü Teknik İşler Dairesi Radyoling Yüksek Mühendisi Hakkı Oranç'tan müteşekkil bir heyetin iştiraki; Dışişleri Bakanlığının 27/9/1960 tarihli ve İKT-2-CP 1-820 sayılı yazısı üzerine, Bakanlar Kurulunca 5/10/1960 tarihinde kararlaştırılmıştır.

Devlet Başkanı ve Başbakan

Devlet Bakanı

Devlet Bakanı

Adalet Bakanı

Millî Savunma Bakanı

İçişleri Bakanı

Dışişleri Bakanı ve Baş-Ya. ve Turizm B.Y.

Maliye Bakanı V.

Millî Eğitim Bakanı

Bayındırlık Bakanı

Ticaret Bakanı

Sa. ve So. Y. Bakanı

Güm. ve Tekel Bakanı

Tarım Bakanı

Ulaştırma Bakanı ve Baş-Ya. ve Turizm B.Y.

Çalışma Bakanı

Sanayi Bakanı

Ba.-Ya. ve Turizm Bakanı

İmar ve İskân Bakanı

Yazı No:

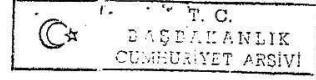
105-80-A

539

030 18 01 02 156 20 141

Ek 3: CENTO'nun Toplantısına Katılan Türk Heyet

T. C.
KANUNLAR VE KARARLAR
Tetkik Dairesi
Karar Sayısı
5
589

KARARNAME

Eki

CENTO Ekonomik Komitesinin 12 Aralık 1960 tarihinde Londra'da yapılacak olan toplantılarına Hükümetimizi temsilen, Dışişleri Bakan-
lığı İktisadî ve Ticarî İşler Dairesi Umum Müdürü Turgut Aytağ'un baş-
kanlığında, aynı Daire CENTO Şubesinden A.Erdinç Karasapan, Bayındırlık
Bakanlığı Baş Mişaviri Nezih Devres ve Tarım Bakanlığı Misteşar Muavini
Enver Erhat'dan müteşekkil bir Heyetin iştiraki ; Dışişleri Bakanlığı-
nın 25.11.1960 tarihli ve İKT-CENTO/EC-1-1230 sayılı yazısı üzerine,
Bakanlar Kurulunca 1 / 12 / 1960 tarihinde kararlaştırılmıştır.

Devlet Başkanı ve Başbakan

Devlet Bakanı ve
Başlı Yardımcısı

Devlet Bakanı

Devlet Bakanı

Adalet Bakanı

Millî Savunma Bakanı

İçişleri Bakanı

Dışişleri Bakanı ve
Baş-Y. ve Turz. B. V.

Maliye Bakanı

Millî Eğitim Bakanı

Bayındırlık Bakanı ve
Sanayi B. V.

Ticaret Bakanı

Sa. ve So. Y. Bakanı

Güm. ve Tekel Bakanı

Tarım Bakanı

Ulaştırma Bakanı

Çalışma Bakanı

Sanayi Bakanı

Ba-Ya. ve Turizm Bakanı

İmar ve İskân Bakanı

Dosya No:

105-80

810

030 18 01

02 154 30 4

Ek 4: İran'da ki Sel Felaketinde Türkiye'nin yaptığı yardımı gösteren belge.

T.C.
Hariciye Vekâleti
III. Daire Reisliği
Şube : 3
U. No. 87428
H. No.
Laf : 2 514

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

148
Ankara 11. Eylül 1956
Önü İran sel felâketzedeleri-
ne Başvekilimizin yardımı

Yüksek Başvekâlete

Sayın Başvekilimiz tarafından İran sel felâket-
zedelerine yapılan 2.000 Dolarlık yardıma ait iki çek'in
Hariciye Veziri Dr. Adalan'a tevdi edildiğine dair 14
Ağustos 1956 tarihli yazı sureti ile ekini teşkil eden
ve mevzubahis yardımdan dolayı müşarünleyhin teşekkür-
lerinin Sayın Başvekilimize ulaştırılması ricasını havi
bulunan mektubun Fransızca tercemesi, Tahran Büyükelçili-
ğimizden alınmış olmakla, iligikte sunulmuştur.

Derin saygılarımla arz ederim.

Hariciye Vekâleti Vekil V.

S. Ağar

12. 1956
Ka.
OK.

7

E/7

FAKALET

13/9/56 1305 12

030	01			62	387	61
-----	----	--	--	----	-----	----

Ek 5: Muhammed Rıza Şah ve eşinin, Türkiye ziyareti sonrası teşekkürünü
gösteren

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

No 291

خاتمه کبری شاهنشاهی ایران

F/40

Ankara, 11 Mayıs 1953

Ekselans Adnan Menderes,
Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti Başvekili,
A n k a r a

Prens ABDOL-REZA PAHLAVI ve Refikalarının
Ankaradan mu'arakatı sırasında Zat-i devletleri ve
Sayın Bayan Menderes tarafından gönderilmek lutfunda
bulunan buket dolayısıyla gösterilen yakın alakaya
Kendileri pek fazla mütahassis olmuşlardır.

Bu vesileyle, zaman-i hükümetlerinde Kardeş Türk
Milletinin idrak etmiş olduğu medenî ve iktisadî
hamlelerden dolayı memnuniyetlerini ve Şahsına göste-
rilen yakınlıktan dolayı teahassüs ve teşekkürlerini
arza Bendenizi memur etmiş bulunduklarından bu kıymetli
arzuyu yerine getirmekle kesb-i şer' eylediğimi ve
şahsi minnetdarlık ve iyi duygularımı sunmağa vesile
bulduğumu saygı ile arz eylerim.

Re. Zaid

ay edilmiştir

030	01			35	213	12
-----	----	--	--	----	-----	----

Ek 7: Hüsrev Bey'in Rıza Şah ile yapığı görüşmeye ait rapor.

43
77

Hariciye vekâletine.

İ.C.

TAŞBAKANLIK

EMİRHURİYET KÂDİ

22. Rıza Şah Hazretlerinin Ankara
ya seyyahatleri.

172 numaralı girişte karılıktır.

Meisicüddur Hazretlerinin Rıza Şah Hazretlerini ilk baharda
Ankara'ya davet buyurduklarını yazan Rıza Şah Hazretlerine yazdım.
Pek müteahhas ve mütegekkir oldular. Çok uzadıkları gazi Haz-
retlerini görmek emelinin bu suretle tahakkukunun yakınlığına
çok sevinç duyduklarını ve gelecek Mayıs ayında hareketle Bag-
dada uğrayarak Musayyibin Harinden Türkiye'ye seyyahat edeceklerini
söylediler.

Kralı payşahın vefatından sonra Hanekin - Harkuk yolu yerine
Bagdat Harinden seyyahat arzularının esabını sureti münecebede
sordum. Cevaben gazi Hazretlerinin takip buyurdıkları ziy. esate ol-
dugu gibi ufuk, büyük konğu devletlerle eyi gogunmek usulünü tercih
ettiklerinden yol Harinde olan Bagdada uğrayarak gang Kralı göre-
ceklerini ve oradan doğrudan Türkiye'ye geçeceklerini, Irak ve
Türkiyeden başka hiç bir memleketi resmî ziy. ret yapmayacaklarını
ve bu seyyahatlerinde Hariciye nazırlarını beraber alacaklarını
ve tabii benin de beraber bulunacağını ifade ettiler.

Ankara'da gazi Hazretleriyle mülikatlarında iki dost dev-
letin siyaseti umumiyesi Harinde görüşeceğini ve yüksek Türkiye
Meisî devletinin kıymetli mütafakatından mütefrit olacağını ve
bu mülikatın hiç şüphesiz her iki devlet ve millet hakkında hayırlı
istikballere şğıracağını kaydetti.

030	10			261	758	7
-----	----	--	--	-----	-----	---

2

Ek 8:Hudut İtilafnamesi gereğince teşkil olunan Muhtelit Tahdidi Hudut Komisyonunun teşkiline dair 2 Ağustos 1932 tarihli İcra Vekilleri Heyeti Kararnamesi:

T. C. BAŞVEKÂLET MUAMELÂT MÜDÜRLÜĞÜ Şube : Sayı : 13217	KARARNAME	T. C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ
--	------------------	--

Hükûmeti Cümhuriyemizle İran Hükûmeti arasında imza ve tasdik edilmiş olan Hudut İtilâfnamesi mucibince teşkil olunan Muhtelit Tahdidi Hudut Komisyonuna intihap edilen Heyet Reisi Erkânı Harp Binbaşı Raşit ve Topoğraf Binbaşı Sait beylerle Topoğraf Birinci Mülâzım Abdullah ve Yüzbaşı Nuri Efendilerin memuriyet ve selâhiyetlerinin tasdiki; Hariciye Vekâletinin 30/7/932 tarih ve 623 numaralı tezkere-sile vukubulan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 2/8/932 tarihinde tasvip ve kabul olunmuştur.

2/8/932 KEİSİCÜMHUR

Gazi M. Kemal

Bş.V. <i>İsmail</i>	Ad.V. <i>Yusuf Kemal</i>	MM.V. <i>Şerif</i>	Da.V.
Ha.V.	Ma.V. V. <i>S. Nefis</i>	Mf.V.	Na.V.
İk.V. <i>Ş. Nefis</i>	S.İ.M.V. <i>S. Nefis</i>	G.İ.V. <i>Ali Rıza K.</i>	Zr.V. <i>M. Nefis</i>

920	18	01	03	30	57	14
-----	----	----	----	----	----	----

92

Ek 9.1. :

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
Tehran Büyükelçiliği.

İlişik:

1

Hariciye vekâletine.

Hulâsa: İran-Afgan hudud ihtilâfı.

Hakemliğimize müracaat olunan İran-Afgan hudud ihtilâfı hakkında İran Hükûmetinin noktayı nazarını gösteren ve İran Hariciye Vezareti Şark İşleri Müdürü Sadık Han Gineki tarafından tevdi olunan 22-9-1313 (13-12-1934) tarihli muhtırayı ilişik olarak takdim eyliyorum. Bu vesile ile şu nokatın arzını da meselenin tenviri noktasından faydalı görmekteyim.

1.- İranlıların istedikleri hudut, elân Afgan kabailinin işgal ettikleri ve ötedenberi soğuk mevsimde kışlak olarak kullandıkları mıntıkanın elli kilometre gerisindedir. Yazı dağlarda geçiren Afgan göçebe aşiretlerinin soğuk mevsimde kışlaga inmelerini İranlılar İran topraklarına tecavüz şeklinde göstererek Afganlıların kışlak saydıkları bu toprakların hakeşiyetini iddia etmektedirler.

2.- Anlaşıldığına göre hakem Heyetimiz hududun cenup kısmını temâmile gezmemiştir. İran ratalibinin mühim bir kısmı cenuba ait olduğundan İran Hükûmeti hakemin bilatetkık bir karar vermesinden endişe ve bu hususta şikayet etmektedir.

3.- Muhtelif ve selâhiyettar şahsiyetlerin ifadelerini bakılacak olursa İran Hükûmetinin bidayette hakem general Fahrettine bağlamış olduğu ümit kırılmış, diğer tabir ile hakemden emniyet münselip olmuştur. Ricâl ile mükâlemelerimizden aldığım bu intibah

030 10 261 55 19

Ek 9. 2:

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
Tehran Büyükelçiliği

- 2 -

Hariciye veziri Kâzimi Han da bir mükalememizde ihsastan çekinmemiştir.

4.- Hakem heyetinin mahalindeki tatkikatı, ve tarafeynin müddealarını teyiden ileri sürdükleri delâil ve vesaikin kıymetine nazaran vasıl olduğu netice, İranlıların iddialarını muhik gösterecek şekilde ve tehte dogildir. Ancak İran hükûmeti Afgan ile ihtilâfını halletmek hususunda samimî bir hüsnü niyetle mücehhez olmakla beraber belki resikârda bulunanların vaziyeti iyi bilmemeleri ve kendi hudut memurlarının gayretkeşane işarları tesiri altında kalmaları yüzünden ve belki de aynı zamanda bu hudut meselesinin İran için bir "prestige" ve haysiyet ve şeref telekki etmek hatasına düştükleri cihetle bu hususta diğer bütün mülâhazatı unutarak müannidane bir ısrar göstermekte ve iddialarından fedakârlığa meyl etmemektedirler efendim.

Kânunusani 1935.

Büyük Elçi.

030	10			261	25913
-----	----	--	--	-----	-------

3

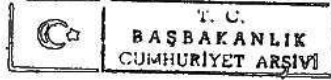
**Ek 10: Tahran Büyükelçisinin Atatürk, demiryolu ve hava ulaşımı hakkında
İran Şahı ile görüşmeleri.**

Türkiye Cumhuriyeti
Hariciye Vekâleti
III nci Daire Umum Müdürlüğü
II Şube
20871-526

Ankara 193
Hulâsa
260

Yüksek Başvekâlete

İlişik: 1.

İran Şahı: tarafından Büyük Elçimizle beraber kabul edildiklerini, ve Şahın Büyük Önderimiz Atatürk hakkındaki samimi sözlerini ve müzakere edilecek işlere ve demiryolu siyasetine alâka gösterdiklerini ve hava muvasalasine dair de imali fikre dilmiş olduğunu müşir olarak ahiren Tahran Murahhas Heyetimiz Reisi Bay Cemal Hüsnü'den alınan 3.11.936 tarihli telgrafname örneğinin ilişik olarak sunulduğunu arz ederim.

S.Ş.

Lingü
6-11-36

Hariciye Vekili Z.
Ali
A.Ş.
Cürhüplü

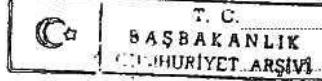
030 10 261 761 10

5-11-936 6131 1

Türkiye Cumhuriyeti
Hariciye Vekâleti

.....nci Daire Umum Müdürlüğü

.....Şube

Ankara

Hulâsa

193

Tahran Büyükelçiliğinden alınan 3.11.936 tarihli
telyazısı örneğidir.

Bugün Şah Hazretleri beni Büyükelçi ile birlikte kabul buyurdular. Hariciye Nazırı da hazırды. Reiscumhurumuzun mektublarını takdim ve selâm ve muhabbetlerini tebliğ ettikten sonra telâkki etmiş olduğum iradeleri mucibince taraflarından Veliahd Hazretlerinin sıhhatlerini sordum, ve harice vukubulacak ilk seyahatlerinin büyük biraderleri ve komşu ve dost Memleketini ziyaret etmek olacağını söyledim. Çok mütehassis oldular. Bilmukabele selâm ve muhabbeti biraderanelerinin ve mahdumları hakkındaki alâkalarından dolayı teşekkürlerinin mümkün ise bu akşam Atatürk'e ibrâğını istediler. İsviçre'den acele avdet mecburiyetinde kaldıkları için Veliahd Hazretlerinin, kendilerinin evvelce (....) buyurdıkları gibi Türkiye'den geçememiş olduğunu ve fakat elbet bir gün Atatürk ve Türkiye'yi tanıyabilmesi için bir fırsatın çıkabileceğini söylediler, ve "Atatürk'e gözlerimiz hasret kaldı. Kendilerini burada tez görmek istiyoruz." buyurdular. Muhterem Başvekilimiz İsmet İnönü'nün sıhhatlerini samimî bir alâka ile sordular, ve Zatı Devletlerinden bahis buyurdular. İşlerimize de alâka göstermek lutfunda bulunarak izahat istediler. Maruzatım arasında şimendifer ve hava yollarına temas edildi. Şimendiferlerin birleşmesi hakkındaki fikirlerinin katî olduğunu beyan buyurdular, ve düşündükleri hattı harita üzerinde irae buyurdular. (Hava) muvasalesi hakkında imali fikredilmiş olduğunu da bu vesile ile anladık. Huzurda kalmamız yarım saatten fazla sürmüştür.

Hürmetlerimle mülâkâtı hulâsaten arzederim.

Cemâl Hüsnü
İmza
AKAYGEN

Aslı gibidir.

030	10			261	761	10
-----	----	--	--	-----	-----	----

Ek 11: Karaçi'de yapılan Bağdat Paktı Bakanlar Konseyi toplantısına katılacak heyetin tesbiti.

T. C.
BASVEKALET
KANUNLAR VE KARARLAR
Teftik Dairesi

Karar Sayısı

4

II 259

KARARNAME

Karaçi'de yapılan Bağdat Paktı Nazırlar Konseyi'nin 6 ncı içtimalında Hükümetimizin Başvekil Adnan Menderes'in riyasetinde, Hariciye Vekili Fatin Rüştü Zorlu, İzmir Mebusu Behzat Bilgin, Gaziantep Mebusu Bahadır Dülger, Bursa Mebusu Hüseyin Bayrı, Zonguldak Mebusu Suat Başol, Hariciye Vekaleti Umumi Katibi Melih Esenbel, Başvekalet Hususi Kalem Müdürü Muzaffer Ersti, Hariciye Vekaleti Milletlerarası Ekonomik İşler Dairesi Reisi Semih Günver, İkinci Daire Reisi İlhan Savut, Dördüncü Daire Umum Müdürü Ziya Tepedelen, Enformasyon Dairesi Umum Müdürü İsmail Soysal, Başvekalet Hususi Kalem Müdür Muavini Şefik Fenmen, Hariciye Vekaleti Siyaset Planlama Gurubu Başkan Muavini İlder Türkmen, Umumi Katiplik Kalem Müdürü Güner Türkmen, Anadolu Ajansı Umum Müdürü Şerif Arzık, Akşam Gazetesinden Zihni Kanmaz'dan mürekkep bir heyetin iştirakinin, Başvekil, Hariciye Vekili ve Mebuslara 1958 mali yılı Bütçe Kanununa bağlı (H) cetveli gereğince itası mümkün en yüksek mısıl üzerinden yevmiye verilmesinin ve heyetin büro, otomobil, ziyafet, muhabe ve temsil icabı yapacağı diğer masrafların kabulü; Hariciye Vekaletinin 20/1/1959 tarihli ve 450.089-D-II/5-38/36 sayılı yazısı üzerine, icra Vekilleri Heyetince 2 / 2 / 1959 tarihinde kararlaştırılmıştır.

REİSİCUMHUR

C. Bayaz

820 18 01 151 33 4

Dosya No :
105-80/A
137

Başvekil	Devlet Vekili	Devlet Vekili	Devlet Vekili ve Münakalat V.V.	Devlet Vekili ve Çalışma V.V.
<i>K. Menderes</i>	<i>W. K. Zorlu</i>	<i>W. K. Zorlu</i>	<i>W. K. Zorlu</i>	<i>W. K. Zorlu</i>
Adliye Vekili	Milli Müdafae Vekili	Dahiliye Vekili	Hariciye Vekili	Maliye Vekili
<i>G. S. C. Ç. Ç. Ç.</i>	<i>G. S. C. Ç. Ç. Ç.</i>	<i>G. S. C. Ç. Ç. Ç.</i>	<i>G. S. C. Ç. Ç. Ç.</i>	<i>G. S. C. Ç. Ç. Ç.</i>
Maarif Vekili	Nafia Vekili	Ticaret Vekili	Sih. ve İç. Mua. Vekili	Güm. ve İnş. Vekili
<i>G. S. C. Ç. Ç. Ç.</i>	<i>G. S. C. Ç. Ç. Ç.</i>	<i>G. S. C. Ç. Ç. Ç.</i>	<i>G. S. C. Ç. Ç. Ç.</i>	<i>G. S. C. Ç. Ç. Ç.</i>
Ziraat Vekili	Münakalat Vekili	Çalışma Vekili	Sanayi Vekili	Bas-Yay. ve Turz. Vekili
<i>G. S. C. Ç. Ç. Ç.</i>	<i>G. S. C. Ç. Ç. Ç.</i>	<i>G. S. C. Ç. Ç. Ç.</i>	<i>G. S. C. Ç. Ç. Ç.</i>	<i>G. S. C. Ç. Ç. Ç.</i>
İmar ve İskân Vekili	Koordinasyon Vekili ve Sanayi V.			
<i>G. S. C. Ç. Ç. Ç.</i>	<i>G. S. C. Ç. Ç. Ç.</i>			

Ek 12: Tahran Büyükelçiliğine Hüsrev Bey'in tayini.

T. C. BAŞVEKÂLET HÜKUMET KURUMU Şube : Sayı : 2227	KARARNAME	BACIYANLIĞI CHAMBULIĞI
---	------------------	---

* Merhum Şevket beyefendinin istifası üzerine ihilâl eden Tahran Büyükelçiliğine vukubulan istismare İran Hükümetince muvafakat olan Sofya birinci sınıf elçisi Hüsrev beyefendinin tayini; Hariciye Vekâletinin 13/8/930 tarih ve **92472** numaralı tezkeresiyle vukubulan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 17/8/930 tarihinden tasvip ve kabul olamıştır .

17/8/930
REİSİCUMHUR

Gazi M. Kemal

B. V. <i>İsmail</i>	Ad. V. M. M. V. <i>M. M. V.</i>	M. M. V. <i>M. M. V.</i>
Da. V. <i>S. V.</i>	Ha. V. <i>S. V.</i>	Ma. V. V. <i>S. V.</i>
M. V. <i>S. V.</i>	Na. V. <i>S. V.</i>	İk. V. <i>S. V.</i>
S. I. M. V. <i>S. V.</i>	S. I. M. V. <i>S. V.</i>	S. I. M. V. <i>S. V.</i>

000	18	01	02	13	58	12
-----	----	----	----	----	----	----

Haritalar

Harita 1: Türkiye-İran Haritası

Resimler

Resim 1: Rıza Şah tarafından, Mustafa Kemal Atatürk'ün Cenaze Törenine gönderilen Askeri Birliğin Geçişi

Resim 2: Atatürk ve Rıza Şah Afyon'da

Resim 3: İran'ın Bağdat Pakti'na Katıldığını Gösteren Gazete Haberi

Resim 4: Bağdat Pakti'nin İmzalanması

Resim 5: Celal Bayar'ın İran Ziyareti Hakkında Bilgi Veren Gazete Haberi

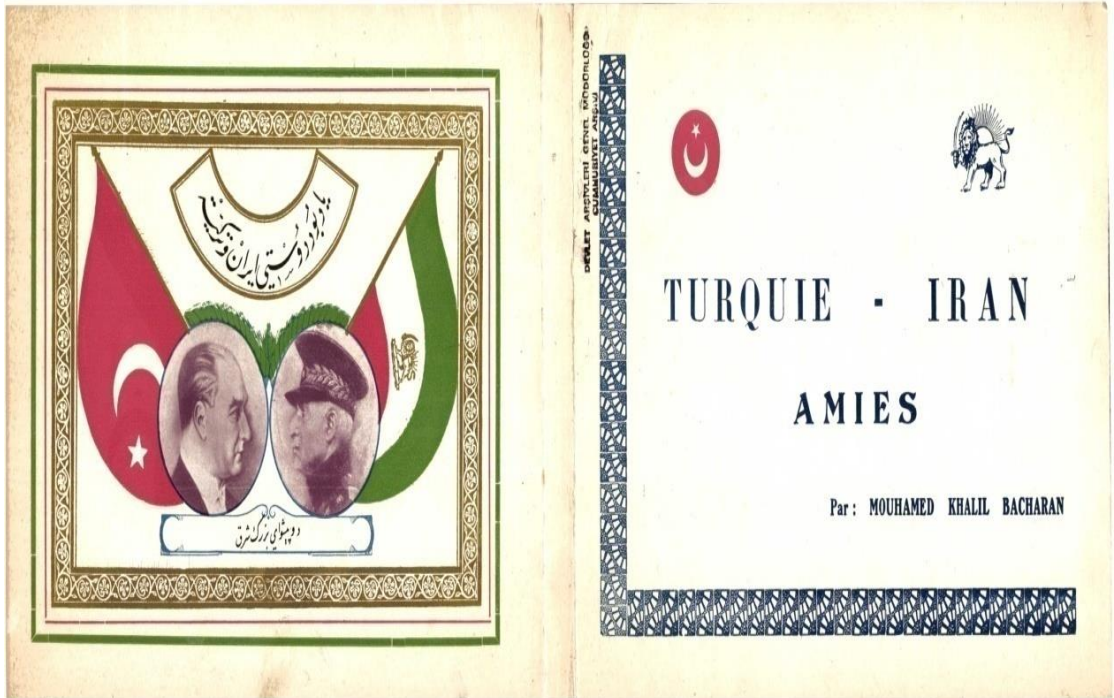
Resim 6: Celal Bayar'ın İran Ziyaretinde Karşılansısı

**Resim 7: Muhammed Rıza Şah'ın Türkiye Ziyaretinde Celal Bayar ile
Görüşmesi**

Resim 8: Rıza Şah'ın Türkiye Ziyareti Sırasında Hediye Edilen Albüm Kapağı

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı	Aybuke Ekinci
Doğum Yeri	Kars
Doğum Tarihi	27/07/1992

LİSANS EĞİTİM BİLGİLERİ

Üniversite	Kafkas Üniversitesi
Fakülte	Fen Edebiyat Fakültesi
Bölüm	Tarih

YABANCI DİL BİLGİSİ

İngilizce	KPDS (.....) ÜDS (....) TOEFL (....) EILTS (....)
...	

İŞ DENEYİMİ

Çalıştığı Kurum	
Görevi/Pozisyonu	
Tecrübe Süresi	

KATILDIĞI

Kurslar	Bilgisayar, Yabancı Dil (İngilizce)
Projeler	

İLETİŞİM

Adres	Örnek Mahallesi, Merkez/Kars
E-mail	aybukekatas_36@hotmail.com